

KERESZTÉNY MAGVETŐ

84. ÉVFOLYAM 2. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

1978

KERESZTÉNY MAGVETŐ

2. szám

1978

84. évfolyam

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Dr. Kovács Lajos:	
Pütkösdi üzenet	87

TANULMÁNYOK

Dr. Szabó Arpád:	
Az újtestamentumi tudományos kutatás legújabb eredményei I. r.	88
Dr. Borbáth Dániel:	
Borbély Sámuel	104
Dr. Molnár István:	
A kurátori számadáskönyvek adatainak felhasználása az egyházközségek történetének kutatásában	108
Fóris Géza:	
Adatok a pipei egyházközség történetéből II. r.	114

SZÓSZÉK—ÚRASZTALA

Benczédi Ferenc:	
Az igazi böjt	121
Evangélium a romok felett	123
Sorsvállalás	124
Gellérd Imre:	
Gedeon	126
Göncz Mihály:	
Az irgalmas szamaritánus	131
Keresztes Sándor:	
Munka és imádság	134
Szabó Dezső, Gál Jenő:	
Prédikációvázlatok	136
EGYHÁZI ÉLET—HÍREK	147
KÖNYVSZEMLE	155

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Alapítási éve 1861

Megjelenik negyedévenként

Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 9.

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9. Telefon: 146—09.

Szerkesztő bizottság: dr. Kovács Lajos püspök (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők), Sebe Ferenc és Andrási György

PÜNKÖSDI ÜZENET

Kedves híveim!

PüNKöSD ünnepén a bibliai tudósítás szerint Jézus tanítványai „megtelének szentlélekkel és kezdének szólni más nyelveken, amint a lélek adta nékik szólniok“.

Az első püNKöSD történelmi jelentősége abban áll, hogy a tanítványok egy nagyszerű élmény hatása alatt, hitükben megerősödvé, léleekben újjászületve, cselekvő emberekké, a jézusi szellem diadalmas hordozóivá váltak. Nyoma sem volt náluk többé kishitűségnek, kételkedésnek. Csodálatos, megmagyarázhatatlan módon, olyan nagyszerű erők jutottak bennük diadalra, amelyek őket a jézusi eszme tántoríthatatlan szószólóivá, a megismert igazság félelmet nem ismerő hirdetőivé, a mártírhalállal is boldogan szembeszálló apostolokká, a hívő emberiség legnagyobb hőseivé magasztosították. Cselekvésük nagyszerű eredményeként megalakult az első keresztény gyülekezet, és a kereszténység elindult a maga, most már közel 2000 esztendőre visszatekintő útján.

PüNKöSD ünnepén, a keresztény egyház születésnapján egyházunk vezetősége cselekvésre szólítja fel lelkészeit, a gyülekezetek vezetőit és minden egyes tagját, hogy mindenekelőtt hazafias kötelességüket mint hazánk hűségese állampolgárai maradéktalanul, nemes öntudattal teljesítsék.

Köztudomású, hogy országunk nagyarányú iparosítása folytán, ami jólétet és civilizációt biztosít hazánk népe számára, híveink egy része városi központokba költözött. Ezek között vannak olyan helyek, ahol nincsenek szervezett egyházközségeink. Egyházunk elsőrendű feladata, hogy a vallásos életüket folytatni kívánó híveink számára az istentiszteleti lehetőséget megteremtse. Ott, ahol ilyen kérdések felmerülnek, biztosítani óhajtjuk híveink számára a megfelelő megoldást.

Felhívjuk azért lelkészeinket és gyülekezeteink buzgó tagjait, hogy egyházunk e nemes és fontos kezdeményezését a lehető legnagyobb mértékben támogassák, ezzel is bizonyítva azt, hogy híveink lelkében a püNKöSDi ünnep örömmünetete ma is töretlenül él.

Ezzel a gondolatokkal gyülekezeteink vezetőinek és híveinek békés, áldott püNKöSDi ünnepeket kívánva, életükre és a közösség érdekében végzendő ezután munkájukra Isten áldását kérem.

Atyafiságos üdvözléssel és főpásztori szeretettel

Kolozsvár-Napoca, 1978. május 11.

Dr. KOVÁCS LAJOS
püspök

TANULMÁNYOK

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

AZ ÚJTESTAMENTUMI TUDOMÁNYOS KUTATÁS LEGÚJABB EREDMÉNYEI

I.

Meglehet, hogy az újtestamentumi tudományokban a kutatás érdeklődési iránya és helyzete nem változott olyan látványosan és gyorsan, mint ahogy az a természettudományokban szemlélhető. Tény azonban az, hogy az évek hosszú során itt is lényeges változások történtek. Pl. egy korábbi időszakban a szinoptikus evangéliumokat úgy tekintették, mint problémamentes dokumentumokat, amelyeket minden gondosan előkészített terv nélkül állítottak össze és amelyek egy világos, könnyen érthető történetet mondanak el. Ma viszont úgy minősítik azokat, mint rendkívül bonyolult alkotásokat, amelyek igen finom és szellemes irodalmi mintákat tartalmaznak, és magas színvonalon álló teológiai felfogást tükröznek.

Általában három fő kutatási irányról vagy iskoláról beszélhetünk, amelyek az elmúlt több mint száz év alatt meghatározták az újtestamentumi tudományok alakulását. Ezek a következők: irodalomtörténeti, formatörténeti és kiadástörténeti iskolák. A jelen tanulmány keretében az utóbbit és annak eredményeit szeretném ismertetni, de mert — amint látni fogjuk — szorosan kapcsolódik az előző kettőhöz, röviden az előzőekkel is foglalkozom.

Az irodalomtörténet hagyományosan olyan kérdésekkel foglalkozik, mint az Újtestamentum egyes könyveinek szerzősége, az adott könyv valószínű kompozíciós természete, valamint azoknak a forrásoknak az azonosítása, amelyekből összeállították. Újabbán viszont ez irányzat művelői különös figyelmet szentelnek a próza- és költészet-történetnek, valamint az esztétika és a nyelvészet kérdéseinek. Így az irodalomtörténet érdeklődése az utóbbi évtizedekben olyan kérdések felé irányult, mint a forma és a tartalom viszonya; a szerkezet, ill. forma jelentősége az értelmezésben és a nyelv képessége a gondolatok irányításában.

A formatörténet célja behatolni az irodalomtörténet által azonosított források mögé, és megállapítani, ill. leírni, mi történt, amikor a Jézussal kapcsolatos hagyományt szóbelileg adták tovább személytől személyig, közösségtől közösségig. Ez az iskola különösen azokkal a változtatásokkal és módosításokkal foglalkozott, amelyeket az őskeresztény egyház — mind zsidó, mind pogánykeresztény — életének és gondolkodásának a hagyományba való bevitele eredményezett. A kutatók sajátos kritériumokat dolgoztak ki, amelyek segítségével meg tudták különböztetni az evangéliumokban az egyház szemléletét tükröző réteget a történeti

Jézusna visszavezethető rétegtől. Kimutatták, hogy az egyház alapvető életgyakorlata nemcsak a hagyomány tartalmára hatott tevékenyen, hanem sajátos formákkal is gazdagította azt, amelyek nagy részét az irodalomtörténetnek sikerült azonosítania. A formatörténet ezenkívül nagy érdeklődést mutatott az egyes darabok — történetek és mondások —, ill. azok felkutatása iránt a szinoptikus evangéliumokban.

A kiadástörténeti irányzat, amely a legfiatalabb a három közül, öntudatos kutatási módszerként fejlődött ki. A formatörténetből nőtt ki; előfeltételezi és folytatja annak módszereit, kiterjesztve és növelve többet is azok közül. Azt vizsgálja, hogy a kisebb részek — egyesek és kompozíciók — miként állottak össze a szóbeli hagyományból vagy írott forrásokból nagyobb egységekké. Ez a megállapítás különösen a szinoptikus evangéliumokra vonatkozik, mint végső termékekre.

A kiadástörténet másik érdeklődési köre az a kölcsönhatás, amely az örökölt hagyomány és egy későbbi értelmezési szempont között áll fenn. Próbálja megérteni, hogy a hagyomány egyes részeit miért módosították és kapcsolták egybe, azonosítani akarja a teológiai motívumokat, amelyek az evangéliumok megszerkesztésénél közreműködtek és végül megvilágosítani azokat a teológiai szempontokat, felfogásokat, amelyeket az új kompozíció kifejezésre juttatott. Habár a kiadástörténet elsősorban az evangéliumokra összpontosította tevékenységét, nincs semmi oka annak, hogy miért ne lehetne alkalmazni — ami részben már meg is történt — az Újtestamentum többi könyveinél is a hagyomány és az értelmezés közti kapcsolatot felderítésére.

Jóllehet mindháromnak megvan a maga sajátos meghatározása, módszere és képviselője, amint már említettem, mégsem lehet egymástól különválasztani azokat. Aki az Újtestamentum bármelyik könyvével, vagy annak egyes részeivel foglalkozik, annak mindhárom kutatási vagy kritikai irányzat módszerét és eszközeit fel kell használnia, ha tárgyilagos és tudományos szinten álló következtetésre akar jutni.

A kiadástörténet elnevezést először Willi Marxen¹ használta, ill. ő javasolta annak az irányzatnak a megjelölésére, amely az újtestamentumi kutatásban az utóbbi harminc évben vezető helyet foglalt el. Érdeklődési köre az egyes könyvek szerzői teológiai motivációjának a tanulmányozása volt, amint az megnyilatkozott a hagyomány anyagának gyűjtésében, elrendezésében, szerkesztésében és módosításában, az új anyag összetételében vagy új formák alkotásában az őskeresztény tradíciókban belül.

Ez iskola fontos előfeltétele az a képessége, amellyel megállapítja az illető szerző által használt anyag külső formáját és tartalmát, vagy meghatározza tevékenységének természetét és kiterjedését a gyűjtés és szerkesztés terén. A kiadástörténet legkiemelkedőbb eredményeit Máté és Lukács evangéliumának tanulmányozása hozta, mert mindkettőben egy fő forrással rendelkezünk, melyet azok egyformán használtak (Márk), és sikeresen össze tudunk állítani egy másikat (beszéd v. forrás). De hasonló tanulmányozást máshol is lehet folytatni, ahol meg lehet határozni a hagyomány anyagának használatát és feltárni a szerző sajátos tevékenységét.² Érdekes megjegyezni, hogy a kiadástörténet első jelentős tanulmánya Márk evangéliumáról jelent meg, aminek magyarázata az, hogy ez irányzat tevékenységét az ún. Márk-hipotézis tagadásával, ill. megcáfolásával kezdte el.

Hogy a kérdésről³ teljes képet kapjunk, vissza kell mennünk időben a 18. század végére, amikor Lessing kiadásában megjelentek Hermann S. Reimarus hamburgi ornitológus posztumusz iratai *Wolfenbütteli töredékek egy ismeretlen szerzőtől* címen. A kiadvány Reimarus hét iratát tartalmazta, amelyek közül minket tárgyunk szempontjából a 6. és 7. érdekel (A feltámadás történetéről és Jézus és tanítványai céljáról). Eltekintünk annak ismertetésétől, hogy Reimarus milyen következtetésre jutott a kereszténység eredetét illetően. Azzal a megállapításával viszont, hogy „a hagyományban szükséges feltételeznünk egy alkotó elemet“, amelyet „a csodák, a messiási prófécia betöltésével kapcsolatos történetek, a szenvedés és a feltámadás megjövendölése és azok egyetemes jellemvonása“⁴ alkotniak — indítást adott a további kritikai munkára, s így közvetve a kiadástörténeti iskola atyjának nevezhetjük, éppen mint ahogy ő az elindítója a Jézus élete-kutatásnak is.

Ahogy Reimarus félt napvilágra hozni kritikai megállapításait, éppen úgy volt bátorsága kiadni Dávid Friedrich Straussnak nagy jelentőségű munkáját *Jézus élete kritikai feldolgozásban* (1835—36) címen. „Soha egy könyv sem váltotta ki az ellentéteknek ilyen viharát, és az ellentétek soha nem voltak ennyire terméketlenek közvetlen eredményekben“ — írja Albert Schweitzer.⁵ Am Strauss műve távol áll az eredménytelenségtől, még ha azonnali hatását nem is tudjuk kimutatni. Hosszú évekre kiterjedő hatása abban mutatkozott meg, hogy felhívta a figyelmet a mítoszra vagy vallásos fogalmakra a szerepére az evangéliumok anyagának kiformalódásában. És századunkban Rudolf Bultmann valóban fel is használta Strauss meglátásait, s ezzel ő maga is hozzájárult a kiadástörténeti iskola kialakulásához.

Strauss könyvének egy sokkal közvetlenebb eredménye az ún. Márk-hipotézis meghirdetése volt. Lényegében véve az történet, hogy felfogása erős nyomást gyakorolt a szabadelvű bibliakutatókra, amely kétféleképpen jutott kifejezésre. Egyfelől elfogadták az ő érvelésének helyességét: az evangéliumi elbeszélések — többségükben — a mítosz termékei. Másfelől azonban nem voltak hajlandók arra, hogy lemondjanak Jézus embervoltának eszméjéről és az ő történeti megismerésének lehetőségéről és őt a mítosz Krisztusával helyettesíteni. Magukévá tették azt az újonnan kialakított irodalomkritikai nézetet, miszerint Márk volt a legrégibb evangélium, amely forrásként szolgált Máté és Lukács számára.

Ez az új szemlélet, amely fokozatosan fejlődött ki C. Lackman (1835), C. G. Willke és H. Weisse (1838) munkáin keresztül, csúcspontját 1863-ban érte el, amikor megjelent H. J. Holtzmann korszakalkotó műve: *A szinoptikus evangéliumok. Eredetük és történeti jellegük*.⁶ Ettől kezdve általánosan elfogadott mérvadója lett a Jézus élete-kutatásnak, hogy Márk volt a legősibb evangélium, a legközelebb áll az eredeti szenttanúk korához, s így bizalommal lehet felhasználni mint történeti forrást Jézus munkásságának megismeréséhez. És ha Máté és Lukács mint az egyház későbbi termékei bizonyos teológiai felfogások hatása alatt állanak is, Márk mint a legrégebbi és az eseményekhez legközelebb álló, aránylag mentes minden teológiai befolyástól. A dolgok érdekessége az, hogy ez az állítás nem bírt semmiféle tudományos ísmérvű bizonyítékkal, hanem csak egyszerűen arra a feltételezésre alapozták, hogy mivel a legrégebbi, az eseményekhez legközelebb áll s így történe-

tinek kell lennie. E feltételezést csupán az elbeszélések élethű jellegét bizonyító hivatkozásokkal támasztották alá. Jellemző erre a korszakra B. F. Westcott megállapítása, aki, jóllehet ő maga nem volt közvetlen kapcsolatban a német teológiával, de az angol nyelvterületen ugyanazt a nézetet képviselte: „Márk evangéliuma eleven, egyszerű voltánál fogva a legközvetlenebb képviselője az első evangéliumi tradíciónak, s egyben az a közös alap, amelyen a többiek felépültek.“ Majd: „Tartalmában, stílusában és az anyag feldolgozásában Márk evangéliuma lényegében egy élet-írat, amely a legtisztábban vázolja fel az események folyamatát és végkimenetelét. Ha nem volna semmi más bizonyítékunk az evangélium mítikus eredetével szemben, az az élethű és egyszerű feljegyzés, amely az önállóság és eredetiség jegyeit viseli magán, eleendő volna visszautasítani a hitnek ezt a romboló elméletét.“⁷

Az elmondottak alapján összegezzük a Márk-hipotézis lényegét a következőkben: Márk a legrégebb evangélium, egyszersmind Máté és Lukács forrása. Megbízható történeti forrás, amely alapul szolgál Jézus élete megismeréséhez. A korábbi keresztény álláspontot, amely elsőbbséget tulajdonított Máté és János evangéliumainak mint a tanítványok által írottaknak, Strauss könyve gyökeresen megváltoztatta, s így most Márk nyerte el ugyanazt a hitelt és megbízhatóságot korai voltával, történeti rendjével és élethű elbeszéléseivel.

A kiadástörténet először éppen Márk evangéliumának ezzel az értelmezésével kapcsolatban jelentkezett, amikor a Márk-hipotézis helyességét tette vita tárgyává. Nem azt tette kérdésessé, hogy Márk a legkorábbi evangélium — ez a felfogás a bibliakritika fővonalában maradt Holtzmanntól kezdve napjainkig —, hanem azt a feltételezést támogatta meg, miszerint mivel a legrégebbi, ezért megbízható történeti forrás is egyben. Különösen ezzel a kitételrel szállt vitába, hogy mint „élethű és egyszerű okmány“ a legfőbb bizonyíték „az evangéliumi elbeszélések mítikus szemléletével“ szemben.

Ez már Wilhelm Wredéhez vezet minket, aki 1901-ben adta ki könyvét *A messiási titok az evangéliumokban* címen⁸, amely nem egyszerűen hozzájárulás volt a kérdés tisztázásához, hanem bombaként robbant bele a vitába. Kevés könyvnek volt még ilyen erős és messze kiterjedő hatása egy adott kutatási területen, úgyhogy az evangéliumok tanulmányozása és a Jézus élete-kutatás ettől kezdve gyökeres fordulatot vett. Wrede kimutatta, hogy Márk evangéliumát csak úgy lehetett élethű és egyszerű dokumentumként kezelni, ha többet „beleolvastak“, mint amennyit „ki lehetett olvasni“ belőle, és hogy Márk elbeszélései át vannak ítatva egy teológiai koncepcióval, a messiási titokkal, amely szükszerűen csak húsvét után keletkezett.

Hadd szemléltessem egészen röviden Wrede bizonyító-eljárásával e két kitétel. Az evangélium úgy mutatja be a tanítványokat, mint akik nem tudják megérteni Jézust és felfogni az ő küldetésének célját. Ez a téma végigvonul az egész evangéliumon. Néhány példa: 4,13-ban a tanítványok nem értik meg a magvető példázatát; 7,18-ban nem látják a különbséget a tiszta és tisztátalan között; 8,14—21-ben nem értik meg sem a „farizeusok kovászat“, sem a tömeg megvendégelését; 10,24—26-ban nem fogják fel az Istenországába való belépés feltételeinek nehézségét és 14,37—41-ben a Gecsemáné-kertben teljesen összezavarodnak. A tanítványok megnemértése tehát egy állandó vonása az elbeszélések-

nek Galileától kezdve a Gecsemánéig, Jézus mondásaival és cselekedeteivel, valamint azokkal az eseményekkel kapcsolatban, amelyeknek ők tanúi lehettek. Az evangéliumban található utalások annak a feltételezésére készítetnek, hogy ezek inkább az evangélista felfogását tükrözik, semmint történeti tények lennének. Ezt alátámasztja az a megfigyelés, mely szerint azok olyan kontextusokban jelentkeznek, amelyek a korábbi elbeszélések jelenlegi irodalmi kereteit képezik, s így valószínűleg későbbi hozzátoldások. Pl. 6,50—52; 8,14—21.

A korábbi szemlélet, mely az elbeszélésekben történeti valóságot látott, olyan dolgokat olvasott bele a szövegekbe, amelyek nem voltak bennük. Pl. érvelni lehetne amellett, hogy a tanítványok csupán fokozatosan fogták fel, hogy Jézus a Messiás, de akkor is félreértették messiási voltának jelentését. De tudjuk ezt igazolni magukkal a szövegekkel? Nem, mert azokban nincs semmi jele a megértés fokozatos előhaladásának; a tanítványok éppen olyan értetlenek maradnak a végén is, mint voltak kezdetben, ebben a tekintetben nincs változás vagy haladás.

Wrede álláspontjának első részével mintegy kihúzza a talajt a Márk-hipotézis alól, kimutatván, hogy az elbeszélések fő jellemvonása nem a történeti valóság. Viszont ha nem az, akkor azok egy teológiai koncepció jelenlétét mutatják, melyet vagy a szerző képviselt, vagy már a hagyomány kialakulásában ott működött.

Ez Wrede felfogásának másik részéhez vezet, az ún. messiási titokhoz. Márk evangéliuma történeteiben állandóan ismétlődő hangsúllyal jelentkezik annak szükségessége, hogy Jézus Messiás voltát titokban kell tartani. Jézus megparancsolja a gonosz szellemeknek, hogy ne tegyék ismertté őt (1,25; 1,34; 3,12); ugyanígy hallgatást parancsol a különböző csodákkal kapcsolatban (1,43—45; 7,31—37; 8,22—26); Péter vallástételénél (8,30). A felsorolt helyeken a parancs váratlanul és változatlanul hangzik, anélkül azonban, hogy bármilyen indokot hozna fel. Minden kísérlet, amely arra irányult, hogy ezt a hallgatási parancsot történeti valóságként magyarázza, kudarcot vallott, amint Wrede meggyőzően bizonyítja; éppen ezért el kell ismernünk, hogy a messiási titoknak nincs történeti alapja Jézus életében, az csupán egy teológiai fogalom.⁹

A messiási titok megértésének kulcsa a 9,9-ben található: „Mikor pedig a hegyről leszállának, megparancsolá nekik, hogy senkinek se beszéljék el, amit láttak vagy, csak amikor az embernek Fia a halálból feltámad.“ Eszerint Jézus Messiás-volta titok és annak is kell maradnia földi életében, de feltámadásával ez a titok nyilvánvalóvá lesz. A messiási titok teológiai felfogása abban a tényben gyökerezik, hogy Jézust sem a tanítványai, sem senki más nem tartotta Messiásnak feltámadása előtt, csupán azután. Mindazáltal a neki tulajdonított messiási méltóság azt a felfogást tükrözi, ahogyan az őskeresztény egyház értette. Ez a fogalom kétféle elemet egyesít: egyfelől a zsidó messiási elképzelést, másfelől az Isten Fia természetfeletti fogalmát (amely teljesen idegen a judaizmusban). Ebben az összetételben állandóan a természetfeletti Isten Fia elemei dominálnak, és a Márk evangélium mindig ebben a felfogásban mutatja Jézust.

Wredének a Márk evangéliumban levő messiási titokkal kapcsolatos tétele valóban korszakalkotó eseménynek számít az evangéliumok tanulmányozásának történetében. Ma természetesen úgy látjuk, hogy sok olyan kérdés van, amely módosításra szorul, azonban még ma is elis-

merjük, hogy Wrede két alapvető tétele helytálló és igazolható. Azokat teljes mértékben megerősítette az újabb kutatás: Márkot csak úgy lehet olvasni a régi történeti szemlélettel, ha beleolvasunk mindenfelét a szövegbe, mivel a szöveg maga a teológiai eszmék hatása alatt áll, amelyek a hagyomány kialakulása folyamán érvényesítették befolyásukat. „Ebben az értelemben — írja Wrede — Márk evangéliuma a keresztény dogmatörténethez tartozik.”¹⁰

Ezeknek a teológiai eszméknek és fogalmaknak a tanulmányozása képezi a kiadástörténet feladatát, és így Wrede elmélete a messiási titokkal kapcsolatban bizonyos értelemben első terméke ennek az irányzatnak. De itt újra csak annak a hetven évnek a fontosságára kell hivatkoznunk, amely minket elválaszt az ő korától, mert két fontos dolog történt, mielőtt a kiadástörténeti iskola virágzásnak indult.

Először is mi ma sokkal pozitívabb formában értékeljük az evangélium íróit és elődjeiket, mint ahogy Wrede tette. Neki ugyanis viszonylag kedvezőtlen véleménye volt Márk evangélista képességeiről, és így csökkentette Márk szerepét, amit a hagyomány alakításában kifejtett, kihangsúlyozva, hogy a hittani eszmék fejlődése egy személytelen történelmi folyamatnak az eredménye. A kiadástörténet ezzel szemben úgy tekint az evangélistákra, mint akiknek sokkal pozitívabb és alkotóbb szerepük volt.

Másodszor, sok tekintetben ismertté váltak előttünk a különböző korszakok, amelyeken a hagyomány átment. Ez lehetővé teszi, hogy a hagyomány szerkesztésének a természetét és kiterjedését tisztábban szemlélhessük. Más szóval a kiadástörténet ma meg tudja írni a hagyomány történetét, amit Wrede még nem tudott megírni, mert nem rendelkezett megfelelő eszközökkel és módszerekkel, ezek ugyanis később fejlődtek ki a formatörténet munkásságának eredményeként.

Amint korábban megállapítást nyert, a forma- és kiadástörténet egymáshoz tartoznak, s úgy lehet azokat tekinteni, mint ugyanannak a folyamatnak első és második szakaszát. Mindamelllett ismertető jegyeik különböznek egymástól, és igazságtalan volna a formatörténetet egyszerűen csak a kiadástörténet előfutárának tekinteni.

Amiképpen a kiadástörténet első képviselőjeként W. Wredét tekinthetjük, éppen úgy a formatörténet elválaszthatatlan Julius Wellhausen munkásságától. Csaknem egy életet átfogó munka után, melyet az Ótestamentum és a sémita nyelvek területén fejtett ki — mindkettőben kiemagasló úttörőként —, fordult Wellhausen az Újtestamentum tanulmányozása felé és jelentette meg kommentárjait Máté, Márk és Lukács evangéliumairól, valamint egy „Bevezetést a három első evangéliumhoz”¹¹.

Ezekben a művekben kifejezést nyert csaknem valamennyi jellegzetes fogalma a 20. századi szinoptikus kutatásnak. Jóllehet Wellhausen „inkább hosszabb kitekintésű utalásokat tesz, mintsem végleges következtetésre jutna”¹², mégis a Márk evangéliuma tárgyalásánál olyan fontos megállapításokat tesz, amelyek a későbbi formatörténet axiomái lesznek. Ezek a következők: (1) az evangéliumok anyagának eredeti forrása szóbeli hagyomány, amelyben ez az anyag kisebb egységekben terjed; (2) ezt az anyagot különböző utakon és szakaszokban gyűjtötték és szerkesztették egybe, amelyeknek az evangélium csak egyik formája; (3) ez

az anyag tájékoztat minket az őskeresztény egyház hitéről és körülményeiről, valamint Jézus tevékenységéről.¹³

A Wellhausen által a 20. század első éveiben megfogalmazott tétel-
lek lettek a magvai annak a munkának, amely a világháború után hozta
meg gyümölcsseit. Ez a munka három bibliakutató nevéhez kapcsolódik,
akik bár egymástól függetlenül dolgoztak, de mégis osztoztak a forma-
történet közös kérdéseinek megoldásában. Ezek: Karl Ludwig Schmidt,
Martin Dibelius és Rudolf Bultmann.¹⁴

Schmidt érdeklődése az evangéliumi elbeszélések kerettörténetei felé
irányult. Kimutatta, hogy ez a keret az evangélium szerzőjének a műve,
aki azt a hagyomány kisebb egységeiből állította össze és helyezte el
szerint, ahogyan érdekei és felfogása megkívánták. Schmidt végső kö-
vetkeztetése ez volt: „Egészében véve nincs lehetőség Jézus életének a
megírására (az evangéliumokban), egy folyamatos történet, vagy egy
időrendi körvonal tekintetében, mert csak különálló történetekkel, pe-
rikopákkal rendelkezünk, amelyeket egy közös keretben foglaltak ösz-
sze.”¹⁵

Dibelius az ősegyháznak abból a tevékenységéből indult ki kuta-
tási munkájában, amelyben a jelenlegi evangéliumok formájában talál-
ható hagyományanyagot először használták, és tanulmányozta ezt a for-
mát a korabeli környezetben, elemezvén és kutatóván, hogyan alakult tör-
ténete az evangéliumok keletkezéséig.

Bultmann éppen a fordított utat tette meg. Ő az evangéliumokból
indult ki és ment vissza időben a hagyományok ahhoz a formájához,
ahogyan az a legkorábbi időkben található volt. Ilyenformán mind-
kettőnek azonos érdeklődési köre volt, ugyanazon a területen dolgoz-
tak, csupán a kiindulópont és a kutatás iránya különbözött. A formatör-
ténet közös eszméit és megállapításait a következőkben összegezhetjük:

1) Az evangéliumok, ahogyan azokat ma ismerjük, nem egyedi és
egységes alkotások, hanem anyag-gyűjteményeket tartalmaznak; a végső
válogatás és elrendezés az evangélisták műve volt. Ezen a téren Márk-
nak elsődleges hatása van: ő teremtette meg az „evangélium” irodalmi
formáját és mind Máté, mind Lukács forrásul használta az ő anyagát.

2) Az evangéliumokban található anyagnak van egy előzetes tör-
ténete az egyház használatában, amelyet a szóbeli hagyomány történe-
tének nevezhetünk. Ez az anyag az ősegyházban önálló egységekként,
vagy kisebb gyűjteményekként terjedt és volt forgalomban, amelyek
határozott funkciót tölthettek be annak életében és istentiszteletében, a
prédikálásban, hitvédelemben és tanításban.

3) A hagyomány legkisebb részeinek, mint egyéni történet, mondás,
párbeszéd stb. határozott formái vannak, amelyeket meg lehet határozni.
Ezeknek a formáknak mindenike sajátos szerepet töltött be az ősegyház
életének egy konkrét helyzetében. Ez a helyzet, vagy körülmény az
anyag történeti háttére.

E formák megalkotásának, terjesztésének és használatának főcélja
nem Jézus történetének megőrzése volt, hanem az egyház életének az
erősítése. Így ezek a formák az egyház érdeklődését tükrözik; és mind
a külső formára, mind a tartalomra hatást gyakorolt az egyház hite és
teológiája és természetesen történelmi helyzete és gyakorlata.

A formatörténet e képviselői közül minket különösképpen Dibelius
és Bultmann foglalkoztat, mert sok kérdésben való egyezésük ellenére,

lényeges felfogásbeli különbség is van kettőjük között, amely jelentőséggel bír a kiadástörténet kialakulása szempontjából. Ez a különbség abban jelentkezik, hogy mit tartanak történetinek (ti. a történeti Jézusra vonatkozóan) a hagyományban, és ezzel párhuzamosan miként értékelik a korai egyház hite és teológiája hatásának fokát a hagyomány kialakulásában és változásában.

Kezdjük Dibeliussal. „A formatörténet álláspontja szerint soha nem voltak teljesen történelmi szemtanúi Jézusnak. Mindaz, amit Jézus szavainak és cselekedeteinek tartottak, mindig a hit bizonyoságtétele volt, ahogyan a prédikálásban és a buzdításban megfogalmazták, azért hogy meggyőzzék a hitetleneket és erősítsék a hívőket. Amire a kereszténység felépült, az nem egy történelmi folyamatnak az ismerete volt, hanem az a meggyőződés és biztonság, hogy a történet tartalma az üdvözülés: határozott kezdete a Végnek.“ Továbbá, a formatörténet „...arra vállalkozik, hogy Jézus őstörténetének ilyen felfogását rajzolja meg, amelynek különböző változatai uralják a hagyományt.“¹⁶ Dibelius ugyanakkor határozottan meg van győződve arról, hogy a hagyomány anyaga rendelkezik egy szilárd maggal, amely Jézusról történelmi tájékoztatást nyújt, és a formatörténet egy felbecsülhetetlen értékű eszköz annak a magnak a felderítésében. „Az a tény, hogy Jézus szavait megőrizték, összegyűjtötték beszédekké és ... kiadták az intés érdekében, mutatja az egyháznak azt a törekvését, hogy életét a Mester parancsai szerint formálja meg.“¹⁷ Ebben a jellegzetes dibeliusi kijelentésben nemcsak az egyház szerepének az elismerését láthatjuk a hagyomány kialakításában, hanem azt a meggyőződést is, hogy „Jézus szavait megőrizték“ és hogy valóban a „Mester parancsa“ volt az egyház törekvésének az irányítója.

Dibelius azt a benyomást kelti, hogy ő lényegében — még ha nem is öntudatosan — két fő kategóriában gondolkozott: a széles változatú legendáris anyag kategóriájában, amely a Jézusról szóló hagyományban keletkezett, hasonlóan az ókor jelentős alakjai köré csoportosult hagyományhoz; és a lényeges történeti alappal rendelkező anyag kategóriájában, amelyet a hagyomány közvetítésében adtak tovább és módosítottak.

Bultmann felfogása sok tekintetben különbözik a Dibeliusétól. Ő általában véve nagyobb szerepet tulajdonít az egyház tevékenységének a hagyomány alakításában. Nem érdekli, de ugyanakkor bizalmas sincs a hagyomány történeti magját képező anyag létezésében, és nagyjából negatív benyomása van a Jézus tanításával kapcsolatos hagyomány történeti vonatkozásáról. Bultmann a szinoptikus tradíció történetének megírásában érdekelt, s ezért erőteljes kísérletet tesz leírni és megérteni a hagyomány megalkotása és továbbadása folyamatának részleteit, míg Dibelius inkább a hagyomány eredeti formáival s azok szerepével foglalkozik a keresztény közösség életében.

A következő kérdés, amiben röviden meg kell vizsgálnunk Dibelius és Bultmann nézeteit, a szinoptikus evangéliumok íróinak munkájában a teológiai motiváció kérdése. Ezt a problémát úgy is tekinthetjük, mint a kiadástörténet eltávolodási pontját a formatörténet általános irányától.

Dibelius szerint az evangélisták „nem irodalmi értelemben vett szerzők, hanem csak gyűjtők“¹⁸, és könyvében annak a fejezetnek, amelyben Márk evangéliuma összeállításával foglalkozik, ezt a címet adja: „Gyűj-

temény“. Jóllehet Márk evangéliuma „összeállítójáról“ beszél, a hangsúlyt mégis „a hagyománygyűjtemény“-re teszi. Bultmann másrészt „az elbeszélés-anyag kiadása és az evangéliumok összeállítása“ terminológiát használja.¹⁹ De a különbség kettőjük között inkább csak látszólagos, mint lényegbeli, mert Bultmann később így ír: „Márk nem eléggé mestere anyagának, hogy ő maga próbálkozzék rendszeres értelmezéssel“; és amikor azokat a teológiai okokat tárgyalja, amelyek az evangélistát befolyásolták, ő maga is csupán azt mondja, amit Dibelius Márk jellemzőeként: „a titkos kijelentések könyve“. Ami új Bultmann meglátásában, az az evangélista céljával kapcsolatos, eszerint: „a Krisztusról való hellenisztikus kerügma egyesítése... a Jézusról szóló történet hagyományával“²⁰.

Bultmann tovább megy Dibeliusnál a Máté és Lukács evangéliumok szerkesztésének és összeállításának kérdésében. Itt a Márk evangéliummal való kapcsolatukat, ill. különbözőségüket vizsgálja és főként a különbségek teológiai okait. E tekintetben őt tarthatjuk a kiadástörténet igazi atyjának, bár végkövetkeztetése különbözik attól, amire ez irányzat képviselői jutnak. Mátéval kapcsolatos véleménye ez: „A Máté ábrázolási módja teológiailag nem annyira tudatosan motivált, mint volt a Márké. Sőt mi több, a keresztény egyház hitfelfogása tudatalatti formában jelentkezik az evangéliumban és ezért Máté művének irodalmi formája nem annyira függvénye saját nézetének, mint azt Márk esetében láttuk.“ Lukácsról ezt írja: „...nem engedi, hogy saját teológiai felfogása bármilyen hatást is gyakoroljon művére“, és hogy, a fő teológiai irányzatok „kevésbé jellemzőek az evangélistára, mint inkább a körre, amelyhez tartozott s a körre, amelyben élt.“²¹

Amint később látni fogjuk, a kiadástörténet képviselői is beszélnek Máté és Lukács teológiai felfogásáról az egyház és a kor kölcsönhatásában, de ők másként értékelik azt a befolyást, amit maguk a szerzők gyakoroltak az evangéliumok anyagára. Bár Bultmann abban az irányban haladt, amelyet a kiadástörténet is magáévá tett, mégsem láthatta elég világosan Máté és Lukács szerepét anvagiuk formálásában, mert túl sok időt és fáradságot szentelt a tradíció történetének. A kiadástörténet munkálói egy nemzedékkel később jöttek, és tovább tudtak építeni az általa megvetett fundamentumon.

Mielőtt rátérnénk a második világháború után a német teológiában jelentkező kiadástörténet eredményeinek tárgyalására, röviden érintenünk kell R. H. Lightfoot munkásságát, aki már a harmincas években figyelemreméltó megállapításokat tett ezen a téren. Lightfoot önmagában áll az angol bibliakutatásban, mint úttörő, aki megértette a formatörténet módszerét, azt elfogadta és felhasználta. De ugyanakkor olyan területre terjesztette ki a kutatást, amely túlmutat Dibelius és Bultmann eredményein. Ha ő maga nem is használta a kiadástörténet elnevezést, de módszere azonos volt. Lightfoot önálló kutatási iránya azzal magyarázható, hogy mentesíteni tudta magát a korabeli angol és amerikai bibliakutatás fő irányától, a Jézus élete-kutatástól. Így szabadabban és tárgyilagosabban vizsgálhatta a formatörténet eredményeit és láthatta fejlődési irányát.

Lightfoot a szinoptikus evangéliumok kritikai vizsgálatával kezdi, hivatkozással Wrede és Wellhausen megállapításaira, de főként Dibeliusra támaszkodva bemutatja a formatörténet fő tételait, majd azokat

alkalmazza Márk evangéliumára. Megkísérli „az evangéliumban található tanoknak a vizsgálatát“ a formatörténet segítségével, és úgy találja, hogy „az egész könyv egy folytatólagos teológiai magyarázat“²². Az evangélium bevezetéséről (1,1—13) az a véleménye, hogy az az evangélista célkitűzését foglalja magában, míg a Keresztelő Jánosról szóló történetnek krisztológiai céljai vannak. Ez utóbbi húsz év múlva Marxen munkájának egyik fő kérdése lesz. „Márk evangéliumának tartalmát és szerkezetét... annak céljai fényénél“ magyarázza, és végső következtetése, hogy azt „Jézus Messiás-volta könyvének lehet nevezni“²³.

A kiadástörténet kibontakozása a második világháború után következik be a formatörténet eredményeinek fokozottabb alkalmazásaként és továbbfejlesztéseként. Korábban a kérdéseket a formák történetével kapcsolatban tették fel, most a szerkesztés következett, vagyis amíg előzőleg a figyelmet a kisebb egységekre összpontosították, most újból az evangéliumot mint egészet kezdték vizsgálni. Ezért elismerték, hogy az evangélisták nemcsak egyszerűen a hagyomány gyűjtői vagy közvetítői voltak, hanem munkájuk egy bizonyos részében úgy kell őket tekinteni, mint teljes jogú szerzőket, önálló személyeket, akik módszereikkel és különösképpen az anyagnak egy határozott szempont és összefüggés szerinti elrendezésével megpróbálták kifejezni saját teológiai felfogásukat, mindenekfelett azonban az őskeresztény egyház egy határozott csoportjának és irányzatának a teológiáját.²⁴

Az új irányzat első kiemelkedő alakja Günther Bornkamm volt, aki a kiadástörténet eszközeivel elemezte a Máté evangéliumban található, a háborgó tenger lecsendesítése perikópát (8,23—27). Őt követték, nagyjából az új nemzedékhez tartozó kutatók, akik az ő módszereivel tanulmányozták a szinoptikus evangéliumokat és az Apostolok Cselekedeteit. Bornkammhoz hasonlóan, aki Máté evangéliumán dolgozott, nagy fontossággal bírnak Hans Conzelmann és Willi Marxen kutatásai.

Kezdjük Bornkamm első tanulmányának²⁵ vizsgálatával, amely segítségünkre lesz megérteni a kiadástörténet új módszerét és meglátásait. Bevezető megjegyzéseiben utal arra, hogy milyen sokban támaszkodott a formatörténeti módszerre. Mindenekelőtt elfogadja azt a megállapítást, hogy az evangéliumokat nem mint a Názáreti Jézus életrajzát, hanem mint kerügmát kell tekinteni, amelyek semmiképpen nem sorozhatók az ókor irodalmi kategóriái közé, mert azok mind tartalmukban, mind formájukban a Jézus Krisztusban való hit határozott jegyeit hordozzák magukon. Ez a hit magyarázza a Jézusról szóló hagyománnyal kapcsolatos öntudatosságot és hűséget és azt a sajátos szabadságot, amellyel a hagyomány részleteit módosították. „Az evangélisták nem mennek vissza kutatni az egyház 'levéltáraiba', amikor továbbadják Jézus szavait és cselekedeteit, hanem úgy fogalmazzák meg, mint az egyház hitét, és szolgálják ezt a hitet.“

Bornkamm ezután rátér az evangélista módszerének a szemléltetésére a háborgó tenger lecsendesítése rész vizsgálatával. Ha Máté történetét összehasonlítjuk a másik két szinoptikussal, megfigyelhetjük, hogy az nem életrajzi összefüggésben áll itt, hanem a gyógyítási csodák sorozatának egyik darabjaként, amelyekben a szerző Jézust mint a „tettek Messiasát“ mutatja be, miután az előző részekben található Hegyi Beszédben Jézus úgy állt előttünk, mint a „szavak Messiasa“. Márk evan-

géliumában ez az élénk és teljes beszámoló tipikus csodatörténeti jelleggel bír, s ezért Dibbelius mint „elbeszélést“ osztályozza.²⁶

Máté elhagyja az elbeszélő részleteket és a perikópát egy új témakörbe állítja be, módosítván annak menetét. Ez a téma adva van a kontextusban; ugyanis a tanítványi mivolttal kapcsolatos két mondat előzi meg, amikor Jézus az írástudó kérésére, aki követni akarja őt, azt válaszolja, hogy a rókáknak barlangjuk van és a madaraknak fészkek, de az Emberfiának nincs hová lehajtania fejét (Mt 8,19–20). A másodikban Jézus annak válaszol, aki először az apját akarja eltemetni, mielőtt követné őt, „hadd temessék el a halottak az ő halottaikat“, mondja (8,22). Mindkét esetben a probléma a követés; az elsőben figyelmeztetés a megfontolatlan döntésekkel szemben, a másodikban felszólítás egy radikális megoldásra. A követés előfordul a háborgó tenger lecsendesítésében is.

Bornkamm megállapításában ezek a követéssel kapcsolatos mondatok a vihar lecsendesítése történetnek rendkívüli jelentőséget adnak. Az evangélista a történetet új szövegösszefüggésbe helyezi el, és így közli, ami által egyben új jelentést is ad neki, ami Márknál nem található meg. „Máté nemcsak egyszerűen átveszi a történetet, hanem a legrégebb exegetája is annak, aki értelmezi is Jézus és tanítványai útját a viharban, a háborgó tenger lecsendesítését, vonatkoztatva a tanítványi mivoltára, ami azt jelenti, hogy vonatkoztatva az egyház kis hajójára.“²⁷

Márk és Lukács először a csodát hozzák s csak azután a tanítványokhoz intézett szemrehányó szavakat, Máténál viszont először a megdorgáló szavak hangzanak el, s csak azután következnek be a vihar lecsendesítése. „Mielőtt az elemek lecsendesednének, a halálos rettegés közepén, Jézus a tanítványokhoz szól, és megszegyeníti őket kicsinyhitükért.“²⁸ A „kicsinyhitűek“ nemcsak kedvenc kifejezése Máténak, hanem annak egy erős zsidó hátttere is van, amellyel máshol is találkozunk az evangéliumban, éppen mint itt, a tanítványiság összefüggésében. „Ennek a kifejezésnek a használata által a tanítványok sajátos helyzete, amelyet Márk egy kérdéssel jelez: »Miért van hogy nincs hitetek?«, a tanítványi mivoltuknak mint egészen jellegzetes állapotává válik.“²⁹

Befejezésként Bornkamm hangsúlyozza, hogy a fenti perikópa magyarázatával nincs szándékában megtámadni a formatörténet megállapítását, mely szerint az egyedi történetek képezik a hagyomány elsődleges rétegét. Ezután azonban még fokozottabb gondnal kell kutatni és tanulmányozni az egyes evangélisták szerkesztési indítékait. Az igaz, hogy ők nagyjából mint gyűjtők dolgoztak, de fontos, hogy megbizonyosodjunk azokról a határozott teológiai intenciókról is, amelyek a kompozícióban megnyilatkoznak. Azáltal, hogy a háborgó tenger lecsendesítése perikópa kapcsolatba került a tanítványi mivoltról szóló mondatokkal, a tanítványiság veszélyének és dicsőségének példájává és kerügmává alakult át.³⁰

Miután Bornkamm tanulmányában megismerkedtünk a kiadástörténet új módszerével, a következőkben szeretném bemutatni ennek a módszernek az eredményeit a szinoptikus evangéliumok vizsgálatában. Az ismertetést Márk evangéliumával, ill. Willi Marxennek az evangéliumról írt tanulmányával kezdem.³¹ Bár időben Marxen könyve később jelent meg, mint Bornkamm és Conzelmann Máté, ill. Lukács evangéliumáról kiadott munkái, a sorrendet mégis az indokolja, hogy Marxen tanulmánya bevezetőjében összehasonlítást tesz a formatörténet és a ki-

adástörténet között, tehát nemcsak hogy az ő nevéhez fűződik ez irányzat elnevezése, hanem ő az is, aki megfogalmazta ennek módszerét és irányelveit. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy időrendben Márk az első a szinoptikusok között.

Lássuk tehát, mi az, amiben a kiadástörténet új utakat követ elődjével, a formatörténettel szemben. Először, az evangélisták szerepéről alkotott felfogásban. A formatörténet úgy tekintette azokat, mint a hagyomány gyűjtőit, míg a kiadástörténet szerzőkként értékeli őket. Másodszor, a formatörténet a hagyományt kisebb egységekre bontotta, és különösképpen az érdekelte, ahogyan ezek kialakultak. A kiadástörténet a nagyobb egységek — konkrétan az evangéliumok — felé fordult, s azt vizsgálja, hogy megformálásuknak mik voltak az indítékai és céljai. Harmadszor, a formatörténet az első két pontban ismertetett álláspontjával sehogy sem tudta megérteni és elismerni annak a merész, új lépésnek a jelentőségét, amelyet Márk tett meg, amikor a hagyománynak egy nagy egységbe való összegyűjtésével egy új — az irodalomban páratlan — formát hozott létre: az evangéliumot. Máté és Lukács örökölték Márktól ezt a formát, és mindketten felhasználták. A kiadástörténet egyik fontos célja éppen ennek elismerése és igazolása mind a márki teológiai koncepciónak, amely az új alkotás, az „evangélium“ mögött húzódik meg, mind a Máté és Lukács teológiájának, amely abban is megnyilvánul, ahogyan a formát és az abban található hagyományt átveszik Márktól. Negyedszer, amikor megértjük a hagyomány közvetítését az ősegyházban való kialakulásától az evangéliumokká történt újformálásig mint egész és egységes folyamatot, a szinoptikus hagyományanyagnak hármas hátterével kell számolnunk: (1) Jézus élete és tanítása; (2) az őskeresztény egyház élete és munkája; (3) az evangélisták munkája és célja. Ez utóbbi képezi a kiadástörténet érdeklődési körét. Természetesen a kiadástörténet tevékenységét nem lehet leszűkíteni csak ezekre a területekre, és nem lehet mereven meghúzni azok határait. Pl. nemcsak az evangélisták munkájával foglalkozik, ahogyan azok ma rendelkezésünkre állnak hanem a hagyomány minden olyan egységének alakítójával vagy alkotójával, amelyben egy határozott teológiai elgondolás nyer kifejezést. Itt elsősorban az Q forrásra kell gondolnunk.

Marxen említett munkája tulajdonképpen négy tanulmányból áll, amelyek egymástól függetlenek, de mindenik egy közös témában érdekelt, Márk teológiája egy sajátos területének a vizsgálatában. Így négy fő kérdéssel foglalkozik: (1) a Keresztelő Jánossal kapcsolatos hagyomány; (2) az evangélium elbeszéléseinek földrajzi vonatkozásai; (3) az „evangélium“ fogalma; (4) Márk 13. fejezete.

A Keresztelő Jánossal kapcsolatos hagyomány tanulmányozását azal kezd, hogy megállapítja, az evangélista miként használta azt. Eszerint a hagyomány korábbi elemeinek Márknál található formája az evangélista műve, amely az ő teológiai elgondolását mutatja. Márk tulajdonképpen visszafelé megy; az ő célja Jézus történetének az értelmezése Keresztelő Jánosra való hivatkozással. A hagyománynak ezt a részét nem azért hozza, mintha különösen érdeklődnék Keresztelő János iránt, vagy azt akarná bemutatni, hogy a dolgok ténylegesen hogyan is történtek, hanem mert ezzel is Jézusról akar mondani valamit. „Ami azelőtt volt (ti. Keresztelő János története), azt az utána következő (ti. Jézus története, „az eljövendő“) szempontjából nézi és mutatja be. Ez azt jelenti,

hogy Keresztelő Jánosnak nincs saját, önálló jelentősége; nem az a célja, hogy tanítson róla, vagy a keresztségről; hanem mindazt, amit Keresztelő Jánosról mond, azt a valóságban Krisztusról mondja.³²

Am lehetne érvelni azzal, hogy amint Keresztelő Jézust tolmácsolja, úgy az ótestamentumi idézetek, amelyek az elbeszélésben találhatók, Keresztelő Jánosra vonatkoznak. A Mk 1,3-ban levő pusztára vonatkozó prófécia a 4. versben Keresztelő Jánosnak a pusztában való megjelenése közti kapcsolat azt mutatja, hogy János úgy áll előttünk, mint e prófécia betöltője és így Jézus előfutára. Viszont a 4. vers pusztára való utalása — függetlenül a hagyománnyal való kapcsolatától — egyáltalán nem földrajzi jellegű, hanem sokkal inkább teológiai. „A pusztá nem egy földrajzi meghatározás. Nem szabad arra úgy hivatkozni, mintha valahol egy konkrét hely lenne. Ez az utalás nem akarja elhelyezni valahová Keresztelő János munkásságát... 'a pusztában' inkább úgy mimósítí őt, mint aki betölti az ótestamentumi próféciaát. Azt is lehetne mondani: Keresztelő János akkor is az lenne, aki a 'pusztából' jön, még ha egész életében sohasem is járt volna a pusztá közelében.”³³

Ehhez hasonló az evangélista időre való hivatkozása is. Jóllehet a 14. vers biztosan Keresztelő Jánosnak Herodes Antipas általi letartóztatására utal, ez nem jelenti szükségszerűen, hogy Jézus működése csak azután kezdődött meg, miután Jánost bebörtönözték. Jelenlegi helyén az egyszerűen azt jelenti — teológiailag értelmezve —, hogy János előfutár volt és Jézus az, aki utána jön. Ennélfogva János történetének be kellett fejeződnie, mielőtt a Jézusé ténylegesen megkezdődne; ez az oka annak, hogy Jánost a 14. versben bebörtönözik. Az ő letartóztatásának és halálának tényleges történetét az evangélista később hozza (6, 17—29), itt csupán a már jelzett teológiai szempontból említi meg. Tehát Márk egészen helyesen kezdi evangéliumát az 1. versben így: „Jézus Krisztus evangéliumának kezdete“, mert Keresztelő János története mint előfutáré Jézus történetéhez tartozik, s így annak szerves része.

Marxen ezután azt tárgyalja, ahogyan Máté és Lukács felhasználták az anyagnak ezt a Márk-i formáját. Az első lényeges eltérés mindjárt a pusztával kapcsolatban jelentkezik: ami Márknál teológiai fogalom, az a másik két evangéliumban egyszerűen földrajzi meghatározás lesz. Máté számára az Ótestamentumra való hivatkozás új érvényt és értelmet nyer, s ez az evangéliumban végig megnyilvánul. Ő sokkal tovább megy, mint Márk, és az ótestamentumi idézeteket nem pusztán az újtestamentumi történet értelmezése eszközének tekinti, hanem e történet valódi hátterének. Így az Ótestamentum előtörténet lesz. Ebben az irányban haladva Máté félre teszi Keresztelő János és Jézus kapcsolatának teológiai elrendezését, és azt időrendi kapcsolattá módosítja. Lukács evangéliuma még tovább viszi az időrendi elrendezés szempontját, és különválasztja Keresztelő János történetét a Jézusétól. Lukács az evangélium zsidó előtörténetéhez kapcsolja Jánost, és nem teszi — mint Márk — az ő történetét az evangélium szerves részévé. Keresztelő János tevékenységét úgy állítja be, mint amely elkezdődött és be is fejeződött még Jézus megkeresztelése előtt. Így Lukács hozza Keresztelő János letartóztatását, mielőtt bármit is mondana Jézus keresztségéről, és az ő megkeresztelési történetében János alakja csaknem teljesen eltűnik. Lukács számára Keresztelő Jánosnak nincs többé eszkatológiai jelentősége, hanem csak törté-

neti szerepe van, mint prófétának, aki a Jézus jövetelével befejeződött prófétai korszakhoz tartozik.³⁴

Ez összehasonlítás alapján Marxen kimutatja, hogy bár Keresztelő János történetének feldolgozásában irodalomkritikai szempontból jelentéktelen az eltérés a három szinoptikus evangélium között, a különbségek mindjárt lényegesebbek és jelentősek lesznek, ha teológiai szempontból vizsgáljuk azokat.

A kiadástörténet új módszerének alkalmazását még inkább szemléltethetjük Marxen második fő kérdésének — az evangélium földrajzi vonatkozásai — tárgyalásánál. És ha megállapításainak egyes tételeit már eddig is vitatni lehetett, mint pl. a pusztának csupán teológiai fogalomként való beállítását, a következő részben olyan messzire megy a teológiai szempont alkalmazásában, hogy inkább csak hipotézisről beszélhetünk, amelynek bizonyítása a jövődő feladata lehet. E feltevés szerint az evangélium teológiája azt a helyzetet tükrözi, amit Galileában találhatunk i.sz. 66. és 70., a zsidó háború megkezdésének időpontja között. Marxen úgy véli, hogy a jeruzsálemi keresztény közösség még a háború kezdetén Galileába menekült, ahol várta a paruzia, Jézus eljövetele közeli beteljesedését. Márk evangéliuma ezt a helyzetet mutatja. Ezért pl. az evangélium jelenlegi vége (16,8) az igazi befejezés. Márk nem szándékozott továbbfolytatni a Galileában végbemenő feltámadási megjelenéseket, mert a Galileára való hivatkozások a 14,28-ban és a 16,7-ben nem a feltámadásra, hanem a paruziára vonatkoznak. Ezért nem volt soha más befejezése az evangéliumnak, amelyekben Márk a feltámadott megjelenéseiről adott volna számot. A „meg fogjátok látni őt“ a 16,7-ben a paruziára és a jövőre való hivatkozás. Márk azonban azt várja, hogy ez az esemény még az ő életében be fog teljesedni. A paruzia még nem történt meg, de most a küszöbön áll.³⁵

Marxen szerint Galilea ezért bír különleges fontossággal az evangélista számára. Megkísérli bebizonyítani, hogy az evangéliumban végig Márk helyezte el a kerettörténetben Galileát mint helységnevet. Ugyanis ennek is olyan teológiai jelentése van, mint volt a pusztának János esetében, mert Galilea Jézus tevékenységének a „színtere“. Ez abból is kitűnik, hogy a döntő fontosságú nyilatkozatokat Jézus mindig Galileában teszi. A tény azonban az, hogy Márk azért összpontosítja Jézus működését olyan nagy mértékben Galileára, mert azt összekapcsolja Galileának és az itteni gyülekezetnek — az ő saját korában — az osztréskeresztény egyház életében betöltött szerepével. Ez a galileai helyi tradíció esetleg az evangélium keletkezése helyének a tisztázására is indítást adhat, mert Marxen szerint megkérdőjelezi az eddigi hagyományban szereplő Rómát a keletkezést illetően.

Marxennek az a véleménye, hogy minket nem igazol annak a ténynek a kétségbevonása, hogy Márk reményeivel ellentétben a paruzia végül is nem vált valóra. Márk igenis várta, hogy nagyon hamar be fog teljesedni. Máté és Lukács már felfedezték ezt a hibát, eszerint módosították a megfelelő szövegeket Mt 18,7 kv és Lk 24,6—9-ben. Márk jelenlegi, nem igazi befejezése, amelyet később toldottak hozzá, a paruzia elmaradásával lehetett kapcsolatban. Máté és Lukács szövegeikben Jézus megjelenéseiről adnak számot. Marxen azzal magyarázza a Márk és Máté közti, a hűsvétörténetben levő különbséget, hogy amíg Márk a küszöbön álló paruzia várakozásában élt, addig Máténál az idő már meghosszabbodott.

Máté egy közbeeső szakaszt alkotott megoldásként, a missziói munka időszakát.³⁶ Így az ő konklúziója időtlen, abban az értelemben, hogy ez a Jézus utáni új szakasz a világ végezetéig tart. Máté szerint Jézus élet-szakasza előtt volt az Ótestamentum kora, amelyet az evangélista az írásbeli bizonyítékok segítségével kapcsol Jézushoz. Jézus korával ugyanakkor egy, a kettő közti új szakasz kezdődik, amelyet az élet síkján ábrázol, és így Márk felfogását történeti alakítja az őt érdeklő valóság folyamatos haladása és fokozatos történéseként. A beszéd-csoportok, amelyeket a keret közé helyez, ezt a kort, az ő korát, tükrözik.³⁷ Lukácsról azt állapítja meg Marxen, hogy ő teljesen elhagyja Galilea eszkatológiai jelentőségét. Evangéliumában Márk felfogása módosult, és Galilea csupán Jézus életének egy korszakát jelenti a másik kettővel együtt, amelyekben Jézus összegyűjtötte követőit, akik vele együtt mentek Jeruzsálembe. A harmadik evangéliumban Galileának nincs sem teológiai, sem más helyi jelentősége, mert Lukács az eseményeket különösképpen Judeára és Jeruzsálemre összpontosította, mint ahol a templom található, amely fontos szerepet tölt be az ő szemléletében. Lukács ugyancsak nem akar tudni semmit a feltámadottnak Galileában való tartózkodásáról; kihagyja Mk 14,28-at, míg Lk 24,6-ban egy kis ügyeskedéssel átalakítja Mk 16,7-et, amely a Galileába való itávozás megjövendölése volt, nála viszont Galileában elhangzó prófécia Jeruzsálemre vonatkozóan. Így Márk eszkatológiai várakozása Lukácsnál a történelmi múlt egy darabja lesz. Természetesen ő is kialakít egy befejezést Jézus idejét illetően, azért, hogy pótolja a paruzia elmaradását azáltal, hogy az első pünkösddel elkezdődik az egyház időszaka.

A harmadik tanulmányban az „evangélium” fogalmát vizsgálva Marxen felteszi a kérdést, hogy vajon helyes-e az evangélium kifejezést használni a három szinoptikus munkájának megjelölésére, és vajon a köztük levő különbségek nem simulnak-e el a közös név használatával.³⁸ A szinoptikus anyag elemzésének eredményeként megállapítja, hogy Márk evangéliuma e fogalom egyedüli forrása, mert Máté nem vitte be e fogalom tartalmát a művébe, sem saját elgondolása, sem forrásai alapján, míg Lukácsnál ennek csupán az igei alakja fordul elő.

Azáltal, hogy az 1,1-ben Márk könyvének elejére helyezte el ezt a kifejezést, a másik két evangélista könyvének is nevet adott.³⁹ Itt ugyanis úgy szerepel, mintha cím volna, amelynek az a feladata, hogy leírja és megjelölje a könyv egészét mint evangéliumot. Tehát a teljes Márk evangéliumot úgy kell olvasnunk, mint egy hirdetményt és felszólítást, nem pedig mint Jézusról való számotadást.

Márk úgy használja az evangélium fogalmát, hogy általa kifejezésre juttatja az utat és módot, amelyen és ahogyan az Úr jelen van az ő gyülekezetében. Márk számára Jézus egyaránt hordozója és tartalma is az evangéliumnak, nemcsak egyik a kettő közül. Ő a prédikálást helyezi előtérbe, amelyen keresztül bemutatja azt, „Akiről” prédikálnak. Eszerint Márk tulajdonképpen egy beszédet ír, amely az „evangélium”⁴⁰.

Máténál bizonyos változtatást figyelhetünk meg e fogalom használatát illetően. E változtatás oka, hogy — Márkkal ellentétben — ő nem azonosítja az „evangéliumot” Jézussal, azaz számára Jézus nem tartalma, hanem hordozója és főként hirdetője az evangéliumnak. Következésképpen Máté Jézus prédikálására teszi a hangsúlyt, míg Márk Jézust cselekvésben ábrázolja. Máté érdeklődése ezért irányul a nagy beszéd-kom-

pozíciók felé, amelyeket ő alkotott és helyezett el a kerettörténetben; ezek által a történelem látszatát akarja kelteni, vagyis azt akarja mondani, hogy Jézus azokat már elmondotta. Am ezekben a beszédekben világosan felismerhetjük Máté korát, amelyet ő így történelemmé alakít, azáltal, hogy Jézust teszi meg az utasítások és tanítások adójának. Máté számára tehát a beszédek az „evangélium“.

Lukács következetesen elhagyja az „evangélium“ nevet, mert ő különbséget tesz Jézus tanítása és az apostolok prédikálása között. Az ő könyve tehát nem „evangélium“ a Márk-i értelemben, nem könyv evangéliumokkal, mint Máténál, hanem „Jézus-életrajz“. Számára Jézus korszakának mint az „idő központjának“ kiemelkedő jelentősége van, és az fontos szerepet játszik. Igaz, hogy Jézus prédikálása a Lukács közösségéhez is szól, de ezt külön kell választani a kortárs gyülekezet prédikálásától. Lukács megkülönbözteti az egyház időszakát Jézus korszakától, még ha össze is kapcsolja és vonatkoztatja is egymásra a kettőt. Ezért használja az „evangélium“ kifejezést csupán a második könyvében. Az igei alak, amelyet evangéliumában találunk, nem fejezi ki ugyanazt a jelentést, inkább a szóbeli prédikálást jelöli, amelyet máskor pontosabban kifejti, tartalmát az „Istencsazága“ gondolatában fogalmazván meg.

Marxen így összegezi tömören megállapításait: „A különbség az, hogy Márk valóban evangéliumot írt; Máté könyvében evangéliumgyűjteményt ad, amelyet okszerűleg kapcsol Jézushoz; Lukács pedig Jézus-életrajzot ír.“⁴¹

Marxen különleges fontosságot tulajdonít Márk 13. fejezetének az evangélium teológiájának megértésében. Ő mint egészet magyarázza ezt a fejezetet, és nem foglalkozik a hagyomány anyagának egyes darabjaival, ill. részeivel, amelyekből ez a fejezet összeállt⁴², mert az ő álláspontja, hogy a fejezet végső formája Márk teológiai alapálására jellemző. Marxen szerint a fejezet maga szolgáltat adatokat saját magáról a kompozíció idejét és helyét illetően. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, csupán egy érvet említek meg, amelyre Marxen igen nagy súlyt fektet a fejezet tárgyalása rendjén. Márk 13,14-ben olvassuk: „Mikor pedig látjátok a pusztító utálatosságot ott állani, ahol nem kellene, (aki olvassa, értse meg), akkor akik Judeában lesznek, fussanak a hegyekre.“ Ebben a versben utalást találunk a jeruzsálemi őskeresztény gyülekezet tényleges helyzetére, amely a zsidó háború kitörése közeli fenyegetésének hangulatában a galileai hegyekre menekült. A vers megértésében segít, ha tudjuk, hogy a zárójelben levő (aki olvassa, értse meg) kifejezés Márk módszeréhez tartozik, amellyel irányítani akarja olvasói figyelmét a galileai jelen helyzetről a várható eszkatológiai jövő felé.

JEGYZETEK

¹ Marxen, W., *Der Evangelist Markus*, Göttingen 1956, 1959. Angol fordítás: *Mark the Evangelist*, New York-Nashville 1969, 21. l. Az angol fordításban a német Redaktionsgeschichte kifejezést redaction criticism formában használják.

² Perrin, N., *Rediscovering the teaching of Jesus*, New York 1967, 15—32. l.

³ Schweitzer, A., *The Quest of the Historical Jesus*, New York 1961 (=1910). A kérdés részletes történetét és összefoglalását adja. Az eredeti német kiadás címe: *Von Reimarus zu Wrede*, 1906; a második bővített kiadás címe: *Geschichte der Leben-Jesu Forschung*, 1913.

⁴ Schweitzer, i.m. 24. l.

- ⁵ Uo., 96. l.
- ⁶ Ezekkel kapcsolatban lásd Schweitzer i.m. 121—26, 203—5. l.; valamint a szinoptikus kérdés történetéről szóló fejezetet W. G. Kümmel, *Introduction to the New Testament*, New York—Nashville 1973, 39—52. l.
- ⁷ Westcott, B. F., *Introduction to the Study of the Gospels*, New York 1882, 213, 369. l.
- ⁸ Wrede, W., *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien*, Göttingen 1901 (1913, 1963).
- ⁹ Wrede, i.m. 66. l.
- ¹⁰ Uo., 131. l.
- ¹¹ Wellhausen, J., *Das Evangelium Matthaei*, Berlin 1904. *Das Evangelium Marci*, Berlin 1903, *Das Evangelium Lucae*, Berlin 1904. *Einleitung in die drei ersten Evangelien*, Berlin 1905.
- ¹² Lightfoot, R. H., *History and interpretation in the Gospels*, New York, 22. l.
- ¹³ Uo., 23. l.
- ¹⁴ Schmidt, K. L., *Der Rahmen der Geschichte Jesu*, Berlin 1919. Dibelius, M., *Die Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen 1919. Bultmann, R., *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Göttingen 1921.
- ¹⁵ Uo., 317. l.
- ¹⁶ Dibelius, i.m. 295. l.
- ¹⁷ Uo., 289. l.
- ¹⁸ Uo., 59. l.
- ¹⁹ Bultmann, i.m. 337. l.
- ²⁰ Uo., 340—350. l.
- ²¹ Uo., 358—67. l.
- ²² Lightfoot, i.m. 57. l.
- ²³ Uo., 98. l.
- ²⁴ Bornkamm G., Barth, G., Held, H. J., *Tradition and interpretation in Matthew*, London—Philadelphia 1963. 11. l.
- ²⁵ Bornkamm, G., *Die Sturmstillung im Matthäusevangelium*. 52—57. l.
- ²⁶ Uo., 54. l.
- ²⁷ Uo., 55. l.
- ²⁸ Uo., 56. l.
- ²⁹ Uo., 56. l.
- ³⁰ Uo., 57. l.
- ³¹ Marxen, W., *Mark the evangelist*, New York—Nashville 1969.
- ³² Uo., 54. l.
- ³³ Uo., 37. l.
- ³⁴ Uo., 51. l.
- ³⁵ Uo., 85. l.
- ³⁶ Uo., 63. l.
- ³⁷ Uo., 64. l.
- ³⁸ Uo., 77. l.
- ³⁹ Uo., 83. l.
- ⁴⁰ Uo., 92. l.
- ⁴¹ Uo., 101. l.
- ⁴² Kümmel, W. G., *Promise and fulfilment*, London 1957, 98. l.

Dr. BORBÁTH DÁNIEL

BORBÉLY SÁMUEL

Minden időben hasznos volt a múlt nagyjaira való visszaemlékezés és azok értékelése. A Keresztény Magvető gyakran ismertette az unitárius egyház példát adó egyéniségeit. Borbély Sámuel sokoldalú tevékenységére is érdemes így emlékezni.

1. Az aranyosrákosi földműves szülők gyermeke 1842. okt. 17-én született. Az életben maradt két fiúgyermekük közül szülei őt kívánták taníttatni. Önéletiratóiban ezt olvassuk: „Tanulásomat szülőfalum felekezeti iskolájában kezdettem, s folytattam Tordán, az unitárius algimnáziumban és Kolozsvárt az unitárius kollégiumban, hol 1863-ban érettségi vizsgát tettem. 1866-ban elvégeztem a teológiai tanfolyamot is.“ Kriza János püspök ajánlatára ezután Torma Károly neves régész családjánál nevelő lett. Itt nyert indítást a régészetre. Két év alatt kedvező légkörben szellemileg s anyagilag is jól alakult ifjú élete. „1868/69 iskolai évtől kezdve — írja — megint Kolozsvárra mentem, hol a tudós Brassai Sámuelnél laktunk a Múzeum-kertben. Ugyancsak ott lakott Herman Ottó is, ... a bizalmas érintkezés egyetemen végzett tanulás értékével bírt rám nézve.“ Két kiváló szellem irányította tovább, Kriza János és Brassai Sámuel. Hatásukra jogot, még inkább neveléstudományt tanult. Előbb két évig Désen mint tanfelügyelői tisztviselő munkálkodott, ugyanakkor a megyében rendezett tanfolyamokon tanított is. 1872 őszétől a zilahi tanítóképző intézet tanárává nevezték ki. Hat év múlva Borbély Sámuel lett az igazgató. Évek óta újságok munkatársa is volt; tizenegy lapba küldött cikkeket, tudósításokat. Falusi padlásokon, pincékben éveken át kutatva jelentős régiséggyűjteményt állított össze. Nagyjértékű volt érem- és bélyeggyűjteménye. Még nevezetesebb lett könyvgyűjteménye. Könyvtárának, a városunk könyvtárában levő jegyzéke szerint, 417 db. XV, XVI és XVIII. századbeli könyve volt. Közülük olyan ritkaság, mint az 1479-ben kiadott Brandt Sebastian könyve. Ő fedezett fel egy kéziratos több nyelvű énekgyűjteményt, ez a híres, róla elnevezett „Borbély kódex“. E sorok írása közben egy román tudós hozzá-
m hozott egy könyvet, melynek első lapjai hiányoztak, hogy közösen állapítsuk meg, milyen jellegű s ki a szerzője. A könyv olvasása után megállapítottuk, hogy ez Bél Mátyásnak *Compendium avagy rövid summája az egész ker. tudománynak*, Halléban 1713-ban kiadott műve. A könyv tábláján ez volt: Borbély Sámuel könyvtára. 300 kötetnél több XIX. századi könyvet is vett, főleg történeti jellegűeket.

1886. szept. 1-től a székelykeresztúri tanítóképző igazgató-tanára lett, ahol szinte negyed századon át végezte munkáját közmegebecsülésben. Egyik célja volt az intézmény részére új, megfelelő épület felépítése. E fáradozásait azonban csak nyugdíjazása utáni években érte siker, mikor a szép kétemeletes épület, a város egyik legnagyobb intézete felépülhetett.

1915. dec. 25-én Tordán halt meg. Fia, Dr. Borbély Samu sebész-főorvos, és leánya Borbély Ilona, özv. Borbáth Daniné, édesapjuk könyvtárát és gyűjteményeit az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozták. A saját maga által szépen rendezett értékeket Kelemen Lajos szállíttatta a Múzeum székhelyére, ahol három szobát rendeztek be „Borbély Sámuel gyűjteménye“ néven. Később ezeket az egyetem különböző gyűjteményeibe helyezték át. Értékes kéziratait az egyetemi könyvtárban és az állami levéltárban találhatók. Ezek közül egy útleírást nemrégén adott ki Csetri Elek. Olaszországban katonáskodó XVIII. századbeli katona naplója ez, melyet Borbély Sámuel mentett meg. Beszédkötetét is az egyetemi könyvtárban fedeztem fel. Hogy mennyire szerette unitárius egyházát, mutatja, hogy a székelykeresztúri Dávid Ferenc Egyetel körülnöke volt hosszú időn át. Amikor a Keresztény Magvető első három kötete

megjelent, Borbély Sámuel írt Kriza püspöknek a lap kiadása általi „nagyszerű kezdeményezésről“ méltató cikket a Kolozsvári Közlönyben, ismertetve a negyedik kötet írásait több oldalon.

Hogy miként tekintettek a korabeli tudósok rá, pár adat közlésével szeretném itt megmutatni. Az ERDÉLY című lap 1895-ik évfolyamának 89-ik oldalán ezt olvassuk: „Szádeczky Lajos és Moldován Gergely kolozsvári egyetemi tanárok, 1895. márc. 24-én Székelyudvarhelyről jövet, útközben Székelykeresztúron megnézték Borbély Sámuel tanítóképezdei igazgató szép gyűjteményét, s értékes adatokat találtak ott a székelyek eredetére vonatkozólag.“ A Gyulafehérváron megjelent APULUM című román folyóirat 1942-ik évfolyamában D. Prodan professzor, a kiváló akadémikus írt Borbély Sámuelről többoldalas tanulmányt, értékelve azokat a történeti adatokat, melyeket ő gyűjtött Avram Iancu életrajzához. Prodan professzor Borbély Sámuelnek nemcsak tárgyilagos munkásságát, hanem írásainak mély humanista szellemét is méltatja.

2. Beszédei történeti, neveléstudományi és egyházi tárgyuak. Ez utóbbiak közül kiemelkedik a székelykeresztúri Dávid Ferenc Egylet 1889. febr. 6-i ülésén tartott beszéde, melyben a következőket mondta: „A tudomány hatalmával, az igazság fegyverével kell küzdeni a felvilágosodásért és az ember legbecesebb kincséért: a lelkiismereti szabadságért.“ Luthert a középkori sötétséggel szembeállítva így jellemzi: „Mily tiszteltreméltó az egyszerű barát, aki az emberiség jogaiért szembe mert szállani saját egyházával, s hirdette, hogy a mennyország mindenkié, ki szívében képes felemelkedni a legfőbb jóhoz, s aki igazán érzi és gyakorolja is a Krisztus által hirdetett felebaráti szeretetet.“ A protestantizmus egyik sajátosságaként a *szabad vizsgálódást* tárgyalja. Látszik, hogy történész és nagy olvasottsága van, mert a beszédében angol, francia szerzőktől idéz szemléltető és igazoló adatokat. Egyházi jellegű beszédei közt jellegzetesek a Székelykeresztúron 1887. jan. 24-én Szász Domokos református, és 1900. máj. 12-én Majláth Gusztáv katolikus püspököt köszöntő beszédei. Ez utóbbiban mondotta: „Olyan tanítókat óhajtunk nevelni, akik a mi példánk által lelkesülve, legyenek a nép igaz, becsült vezetői s neveljenek ők is a hazának s társadalomnak szorgalmas munkás, takarékos, sorsukkal megelégedett fiaikat és leányokat, s az egyháznak hitbuzgó, áldozatos híveket, akik tudják megbecsülni e soknyelvű és sokvallású országban egymást, szeressék felebarátaikat, dolgozzanak vállvetve a hazának s egyházuknak javára, minden vallásnak érzelmeit tartsák tiszteletben.“

Történeti beszédei közül kiemelkedő az Eötvös József születésének századik évfordulóján, a zilahi tanítóképző ünnepi ülésén mondott beszéde, amely az Erdélyi Nevelésügyi Értesítő 1874-ik évfolyamának 4—5. számaiban nyomtatásban is megjelent. Eötvösben a *nagy embert* mutatta meg, kinek egykori nevelője, Pruzsinszky József „oly fogékonyságot ébresztett az ifjában a demokrácia eszméi iránt, melyet senki ki nem irthatott. Hajlamiit a vallásosság szentelte meg. Irigység és gyűlölet helyett az emberszeretetet és igazságosságot ébresztette másokban is.“ Ismertetette továbbá, mit tett Eötvös a zsidók emancipációjáért, a fogházakba kerültek emberségesebb életéért. Az írói és politikai tevékenységére nézve az igazi emberséget tartja legjellemzőbbnek. Hasonló tartalmú a Széchenyi István születésének centenáriumán mondott beszéde is.

Tanügyi beszédei közül figyelemreméltó a szilágysági tanítótestületnek Tasnádon 1881. júl. 6—7. napjain tartott közgyűlésén és Bátori György kisdobai református kántortanító félévszázados szolgálati jubileumán 1881. júl. 7-én elmondott beszéde: „Szegény vagy, de mégis gazdagabb sok, a világ szerinti gazdagoknál“ — állapította meg a jubiláló tanítóról. „A munka becsületes teljesítésének tudata bármelyik pályán felemeli az embert; az öntudat tisztasága gazdaggá teszi a szegényt. Te gazdag vagy, gazdagabb olyan királyoknál, akik előtt az alattvalók mint szolgák hajlonganak, s akik előtt az udvaroncok mosolya — csak hízélgés. Íme, mi téged igazi szeretettel veszünk körül, és tanítványaid, az ártatlanok, odahaza tiszta szívből köszöntenek. Ez a te kincsed. Nagy kincs, melyet félévszázad előtti életed javait feláldozva szereztél meg, s mely kell hogy felemeljen, kell hogy boldoggá tegyen, boldogabbá királyoknál.“ Kiemelkedő Borbély Sámuelnek román nyelvű köszöntője, melyet Trif Gavrilinak, a zilahi tanítóképző tanárának 1883. jan. 13-i születésnapján mondott. Ezzel kapcsolatban mondotta: „A zilahi tanítóképezde tanári kara ez időben példás szeretetben élt egymással. Nem volt soha közöttünk egyetlenlenség, perpatvar ittlétem alatt. Mi úgy összeszoktunk, hogy egymás között éreztük legjobban magunkat.“

3. Írásai közül először két könyvről kell megemlékeznünk. Első a *Szilágymegye földrajza*. Ezt főmunkájának tekinthetjük. A Keresztény Magvető XVIII (1883). évfolyama emlékezett meg róla, megállapítva, hogy Borbély Sámuel e könyve egy másik pályázó munkájával szemben lett pályadíjnyertes. „Eleitől végig kellemes hangulatú könyv, mely a tanulóval nemcsak tárgyát, hanem a tanulást is megkedvelteti.“ A könyv második fele Szilágymegye történeti ismertetését adja, 1885-ben *Szilágymegye térképe* címen kiegészítésül a megye térképét adta ki a szerző. A másik könyve *A székelykeresztúri állami tanítóképző 25 éves története*. Először a székelyföldi iskoláztatásról közöl értékes adatokat. Ezt követi a tanítóképző története, majd elhelyezésének részletes leírása. Külön rész foglalkozik a tantestület tagjaival, közölve ezek részletes életrajzát, irodalmi és más munkásságuk adatait. A könyv befejező része a folyó isk. évről közöl pontos ismertetést.

Tanügyi írásainak nagy része az Erdélyi Népművelésügyi Értesítő, Néptanoda, Néptanítók Lapja, Magyar Tanítóképző című lapok hasábjain jelentek meg. Tárgyuk a közművelődés növekedése, a tanítói állások biztosítása, a tanítók szolgálati viszonyának szabályozása stb. Több cikke jelent meg az általa 1877-ben alapított és szerkesztett *Szilágymegye* című lapjában is. Közleményeiben komolyan küzdött a be nem iskolázott gyermekek, továbbá az óvodákba járó gyermekek taníttatása és nevelése érdekében. Kezdeményezésére létesült Zilahon a Kisdobai Egylet, mely évtizedeken át igen eredményesen működött. Tanügyi írásai közül *A népiskolai tanfelügyelőről* címűt a Kolozsváron megjelenő Kelet című napilap 1873-ik évfolyamának 278-ik számában közölte.

Meg kell említenem még írásai közül a régészettel és éremgyűjtéssel foglalkozó egyik cikkét is. A Kolozsvári Közlöny 1868-as évfolyamában közölte *A felőri pénzlelet* című írását. Látszik, mennyire szakember a műkincsek védelme területén is. Látja, milyen módon veszhetnek el ezek, ha a népet nem világosítják fel kellően. Cikke felhívás volt a muzeális értékek megmentésére.

Új területen járt a *Naprendszerünkről* írt értekezése, mely a száz év

előtti csillagászat akkori új adatait közölte, s e tudomány újabb módszereit ismertette.

Ünnepi kiadványokban is jelentek meg írásai. Ilyenek a Székelyudvarhelyen 1882-ben kiadott *Daniel Albumban* írottak. Egy olyan idézetet közlök ebből, mely Bonbély Sámuel belső lelki világára is fényt vet: „A közügyek szolgálatában eltöltött élet a legokosabban tökéletesített kincs embertársaink javára, melyből milliók húznak hasznot, még akkor is, késő évszázadok múlva, amikor már emlékünket is rég elemésztette az idő. Személyünket, nevünket elfelejthetik; de ami jót közérdekben tettünk, örökre fennmarad.“

4. Befejezésként családjáról is megemlékezem. Feleségéről, Péchy Polixenáról olvassuk egyik szilágysági lapban, hogy a Zilahi Kisdédvédő Egylet egyik munkatársa volt. Hú feleség, jó édesanya, nagyanya volt és háziasszony. Fiuknak, Dr. Borbély Samu kórházigazgató, sebész főorvosnak a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban 21 magyar s 1 német nyelvű nyomtatásban megjelent értekezése olvasható az általános sebészet, főleg az urológia köréből.

Borbély Sámuel hálás unokájaként írtam e megemlékezést.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

A KURÁTORI SZÁMADÁSKÖNYVEK ADATAINAK FELHASZNÁLÁSA AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁBAN

Egyházközségeink történetének megírása, bár jó néhányának leírása rendelkezésünkre áll, napjaink sürgető feladatai közé tartozik. Az ekléziatörténetek mind az illető egyházközségek, mind az egyetemes egyház múltjának megismeréséhez becses anyagot szolgáltatnak. Tartalmilag azonban — rendszerint — csak az egyházközség belső életében bekövetkezett jelentősebb eseményeknek, azok indító okainak, segítő vagy akadályozó anyagi vagy más természetű tényezőinek összegező áttekintését adják, s ezért számos részletkérdést nem érintenek. Általában nem foglalkoznak az egyházi közületet magába foglaló település természeti környezetével, adottságaival, de különösen nem a benne élő népi közösség anyagi és szellemi művelődésének sajátos jellemzőivel, pedig ezeknek feltárása és rögzítése nélkül az egyházközség és népe közt fenn állt vagy ma létező számos viszonyulási tényező marad megvilágítatlanul. A szerzők legtöbbször megelégednek a jegyzőkönyvekben rögzített fontosabb határozatok, események értékelésével, holott az egyházközségek más jellegű iratanyaga is becses anyagot nyújthat.

Ezek közt a legjelentősebb forráscsoportot a kurátori számadásos jegyzőkönyvek képezik. Tartalmilag ezek az egyházközségek vagyona-ról — ingatlanokról, ingóságokról, az azokban történt változásokról, kezelési módokról, továbbá az egyházközségi bevételekről-kiadásokról, a lelkész és a kántor jövedelméről főképpen a XVIII. század elejétől

kezdve igen sok helyi, de egyúttal általánosan is jellemző adatot őriztek meg. Így ezeket a számadáskönyveket nemcsak a szorosan vett egyháztörténet, hanem más tudományterületek is, mint a helytörténet, gazdaságtörténet, művelődéstörténet, néprajz és a nyelvészet szintén eredményesen használhatja.

Sokrétű ismeretanyagot nyújtanak tehát és sokféle célzatú búvárkodásra adnak lehetőséget ezek az egykori, mind az egyházközség, mind a benne élő nép életmegnyilvánulásait tükröző források. Ezért érdemes, de a komplex jellegű kutatási és feldolgozási módszerek alkalmazási elvei szerint kívánatos is ezekre a kútfőkre felfigyelni. A belőlük nyert adatokkal egyrészt az egyházközség történetét teljesebbé, átfogóbb tartalmúvá tudjuk tenni, másrészt viszont a kellő értékeléssel válogatott és rendszerezett anyagnak témánkba való bedolgozásával, a forrásszövegek pontos visszaadásával más tudományterületeknek is jól felhasználható anyagot tudunk biztosítani.

Az alábbiakban a Nyikó mente gazdaságnéprajza alakulásának tanulmányozásakor kijegyzetelt anyagból vett válogatással — a figyelem felhívásáért, de egyúttal módszertani útbaigazításként is — szeretnénk néhány példát közölni arra vonatkozóan, hogy a kurátori számadáskönyvek különböző tárgyú adatait egy-egy egyházközség történetének megírására vállalkozók milyen módon alkalmazhatják.

Az *erdők* a Nyikó mentén a XIX. század közepe tája előtt mindenütt — kevés familiáris erdőtől eltekintve — *közösségi vagyonként* szerepeltek, amelyből évente történő osztás útján jutott fához a lakosokkal együtt az egyházközség is. A *cséhétfalvi* unitárius egyházközség jegyzőkönyve 1829-ben az erdőt még mint közvagyonként említi: „A Communitastól Ecclesianak engedett vágásbeli fa ára jött be...“ A *medeséri* számadáskönyv viszont már két évvel korábban felosztott erdőkről beszél: „Az ecclesia-ban... az ingatlanok pedig megváltoztak, mivel az erdők felosztattatván ezen esztendőben a Templomnak és Parochialis telkeknek jutott tíz darab erdő.“ Az 1839. évi bejegyzésben felsorolják a kapott erdőterületeket, s ezt a megjegyzést teszik hozzá: „Mindezen erdők az 1827^{ik} Évbbe esett Határ osztály alkalmával jutottak az Ecc[lesi]ának 4 ülés jóságai után s itten mértetekis az azon Osztályról Kiadott Nyil Czédula szerint iktattatott bé.“ Ezek a bejegyzések azt mutatják, hogy a communitás erdejének felosztásánál a telket, ülést (többhelyen sessió) vették alapul, s minden telek után egy-egy meghatározott rész jutott. A *szentmihályi* számadáskönyv is hasonló módon történt osztásról beszél az 1864. évi püspöki vizitáció által felvett jegyzőkönyv „Közbirtokok“ c. fejezetében: „Ekklesiai Erdők... a közönség határában az erdők felosztattván az ekklesiai beltelkek után jutott...“

De nemcsak az erdők, hanem a *szántó művelés* alatt álló közföldek felosztása is a bejegyzésekből nyomon követhető, pl. 1803-ból *Medeséren*: „Annyiban az Ecclesia javai pedig szaporodtanak melly szerint az előtte való esztendőben a Communa Terenumok felosztásával...“, továbbá egy másik adat a *negykedei* egyházközségi bejegyzésekből: „A Kis Kedei község határán Kede völgy nevű helyen a közhelyekből történt osztály következtében egy 2 vékásnyi szántóföld adatott.“

Az egyházközség földterületeinek művelési lehetősége végett igen fontos nyomon követni az egymást felváltó *földművelési rendszereket* is. Íme néhány példa ezekre vonatkozóan.

A legrégebbi adatok a XVIII. század elejéről valók, abból az időből, amikor még a kétfordulós határrendszer, illetve művelési rendszer a Nyikó mentén általános volt.

Az 1711-beli *csehétfalvi* számtartókönyv a „külső bonumok Szántó, Földek, Széna, Fivéek“ alatt a kétfordulós gazdálkodási rendszerre világít rá az alábbi határbeosztással: „1. Szalom fele forduló, 2. Martomos fele forduló határban.“ *Szentmiklóson* 1815-ben fordul elő a kéthatarú területbeosztás nyoma a „Pap Bérek“ fejezetben: „A Materben a. Egyik fordulóra 35 Véka féréje Szántó haszna... A Más Fordulóra vagy a második Eszt[endő]be 21 véka féréje haszna...“ *Tordátfalváról* 1750-ből állanak rendelkezésre adatok: „Az eccl[ési]ának Szántó földje Tarcsafalva felé... A Medesér felé forduló határban.“ A kadácsi bejegyzések 1775-ből 1718-ra hivatkozva, a tarcsafalvi 1728-ban, a kis- és nagykedei 1792-ben, a medeséri 1798-ban, a szentmihályi 1789-ben említik a kétfordulós határbeosztást.

A határbeosztások rögzítése és leírása mellett a *kettős határművelés módjára* is sok bejegyzés utal. Az 1739. évi generális vizitáció jegyzőkönyvei a vagyonteltár, illetve jövedelmi bejegyzések kapcsán — a legtöbb egyházközségben — a *művelésmódot* is feljegyezték, s így ezekből a szükséges adatok kiszűrhetők. Pl. *Csehétfalván* „A' Ecclesia Proventusai“ c. fejezetben ezt olvassuk: „Levén az ekklesianak Szántó Földje Cub[ulus] XI Metr[etum] 1 ezeknek pedig egyik része mindenkor nyomásban maradván és a' más részének fele Buzával, másfele pedig az egyiknek negyede zabbal insemináltatvan...“ A *kadácsi* Libellusból szintén hasonló bejegyzést olvashatunk: „A Parochus Proventusai... 82 véka féréjű szántóföldei melyek[ne]k fele minden Esztendőben nyomásban marad a Residumanak pedig fele Buzával, más fele zabbal Inseminaltatik...“ „A Cantorsag Proventusai“ alatt ez áll: „1. a Cantorsagnak engedett az Ecclesia a két Határban... szántóföldeket melyeknek fele minden Esztendőben Nyomásban maradván a másik fele Buzával Inseminálva...“ A *tarcsafalvi* Libellusban a művelésmódra vonatkoztatható bejegyzés így hangzik: „Az Ekklesia Proventusai Computalvan, mint hogy az Ekklesia mind két fordulóra lévő földjeinek capacitasa Cub[ulus] 30 Metr[etum] 1 melyeknek fele nyomásban marad alternative, tehát ha ennek egy negyed részét Buzával vetné az Ekklesia ezekből Esztendőnként proventust vehetne...“, továbbá a következőkben a „Parochus Proventusai“ c. fejezetben is a két határrész felváltva törtéző műveléséről van szó: „A szántó földjeinek a két fordulóban capacitasa lévén... ezeknek alternative vévén fel egy negyedet Buza, most pedig zab termesül...“ A *szentmihályi* számtartókönyv 1789. évi bejegyzésében a XVI. fejezetben ez áll: „Levén a Papság után birato Sz. Mihályi két Határban... minthogy minden második Esztendőben nyomásban maradnak tehát fele részeket vévén fe[l] Inseminationa és ezeket is in Medietate Buzara, in altora vero zabra...“

Ezek a határbeosztásra és művelési módjukra vonatkozó adatok egyúttal a belső emberek részbeni javadalmazására juttatott szántóterületek nagyságáról, termékféleségeiről és átlagos hozamáról is tájékoztatnak.

Igen tanulságos nyomon követni a bejegyzések alapján a *hármashatárra való átterés idejét is*. A fellelhető adatok szerint ez a folyamat az 1815—1873. évek közti időszakra esik. Az új termelési eljárás-

nak, a háromfordulós, háromnyomásos földművelési rendszernek az általánossá válása ezek szerint több mint fél évszázadig tartott. Eleve-nítsünk fel néhány erre vonatkozó adatot is. *Medeséren* már 1718-ban három fordulóról beszélnek: „Az ecclesia által helybenhagyott megállít-ás szerint a Pap által használtatnak a Három fordulóban...“ *Tarcsa-falván* az 1839. évi jegyzőkönyv is már hármás határ szerint veszi számba az egyházközség ingatlanait: „A' Benntczéd felé forduloban, A' Csehétfalva felé forduloban, A' Tordátfalva felé forduloban...“ De nincs egyetlen olyan korabeli kurátori számadáskönyv, amelyben az illető helység földművelési rendszerének ezt a jelentős, előremutató változását ne örökítették volna meg. A szomszédos települések nevéhez igazodó határrész-megjelöléseket későbbben — az egyszerűsítés kedvéért — általá-ban Alsó határ, Felső határ, Hátsó határ vagy Közép határ elneve-zéssel illették.

A hármás határ *művelési rendjét* az írásos adatok így határozzák meg: „Két esztendőben használható, harmadikban pedig nyomásban for-duló.“

A Nyikó menti faluközösségeknek, s ezen belül az unitárius egy-házközségeknek is, a települést körül ölelő határokon kívül volt egy kü-lönleges, a Hargita fennsíkján, nyugati lejtőin fekvő — elég tekintélyes kiterjedésű — erdőt és legelőt, illetve kaszálót magába foglaló ingatlan vagyona, az ún. „havas“. E külső birtokokra vonatkozó adatok mellett, hogy az illető egyházközségek XVIII—XIX. századi jövedelmének egyik jelentős pénzbeli forrására világítanak rá, a haszonvételükre szerkesz-tett helyi kötések szövegei ugyanakkor a korabeli népi joggyakorlat fontos emlékei. Ezeknek szemléltetésére a *szenmihályi* kurátori szám-adásból közlünk néhány idézetet.

A havasi kaszáló használatával kapcsolatban az 1812-beli „Deter-mináció“ ezt mondja: „Ezen számadásnak megvizsgálása után fel adatik a Vizitálónak hogy a Havason a' Taxara ki adatni szokott használható része igen rendetlenül vagyon mivel tsak ez esztendőben is a' kiárend-álók a' hol és a' mennyit tetzet annyit keritettek bé e' felet a' esztenais ollj helljen volt a' mellj leg kövérebb rész a' mellj rendetlen-ségből az következik, hogy az esztena helljin két esztendeig se terem fü s a' sovány részek nem trágyáztattak, erre nézve a Vizitatio által

Határozatot: A' Havas használható része osztassék két fele köze-pet ketté hasított kövek, vagy egyéb jegyek által, és edgyik esztendőbe fele keritessék bé, a' másik fele légyen nyomásban, és arra tsináltassék az esztena, a' más esztendőben a' nyomásban maradot és esztenás hellj keritessék bé, s a' mult esztendőben használt rész hagyattassék nyo-másnak és esztena heljnek s ez így forogjon, a' mellj hogy jobb moddal tartassék...“

Három évvel később, 1815-ben újabb szabályzatot állítanak fel: „Végeztetett: 1. A' Kaszálható részt ha a' Consistorium Határozásánál fogva a' többet ígérőnek nem akarja az Ecclesia adni tehát a Curator 100 Rh forint Taxam adgyon ki minden esztendőben, ugy pedig hogy in Ao 1813 ban eset Vizitatio Határozásánál fogva tsak fele rész keritessék bé kaszálónak, fele pedig nyomásban maradvan az esztena által trá-gyáztassék.

2. Legelés végett felhajtott ökrök ha harmad napon túl léznek a' Havasba akár meddig legyenek egy nyáron Taxa nélkül ne légyenek, hanem egy par ökörtől légyen 36 pénz a' Taxa.

3. Minden juhrol léssen a' Taxa 12 pénz.

4. Ha valaki fát vág le egy öreg Deszkanak való Bükk fáért fizessen 20 pénzt, egy kerék falnak való szál fáért 6 pénzt egy borona szál fenyő fáért 12 pénzt.

Hogyha pedig valaki akar mi nével nevezendő logo marháját legelni a' Havasba felhajtáná az olljan emberen a' Curator minden kedvezés nélkül három M Forint büntetést vegyen mégis marháját onnan le hajtja meljet ha nyoltzad nap alatt nem tselekedne az illjen nyakas embert totie quoties büntesse.“

Az állatok havasra hajtása előtti előkészítő jellegű szokást örökíti meg egy 1820-ból származó bejegyzés: „...esztendőnként Sz György napkor a' Marháknak havasba való felhajtása előtt magok mellé vevén egyháziak egy található Presbytert házanként járják meg az Ekklesia tagjait s róják vagy vegyék listába legelés végett mennyi marhát ad kiki az Ekklesia havassába, és ezt adják a' Curator kezébe hogy ez is tudhassa hogy mennyi taxat exigalljon. S ha történnék az hogy valaki felhajtandó marháját eltitolva a' rováson kívül legeltetné marhát az Ekklesia havassán a' Curator hire s tudtán kívül való marháért fizessen büntetesül s legelését in concreto 3 mfrkat. Ezen határozatnak alkalmazhatóságával a havason legelő juhoknak taxája eddig 3 K[r] volt le szállítottatott 1 Kra, abból az okból, mivel ezek trágyájokkal hasznot tesznek, az Ekklesianak az kaszálható részben, nem különben az ökrök taxáját is, melly edig 3 garas volt, 2 garasra, a' Logok taxája ezután 3 susták leszen.“

A szentmihályi egyházközség a Hidegaszóban levő endőjének makkterméséből is jövedelmet húzott. Ez tűnik ki az alább idézett feljegyzésekből. Így 1789-ben „Az Ecclesia Hideg Aszó nevezetű Havas Bükk Erdejében Makk terméskor a befogadni szokott idegenek Sertéseinek Taxája exsurgalvan circiter ad H[ungaricos] flor[enos] 20, minthogy ilyen termést tiz esztendő alatt circiter egyszer lehet tapasztalni...“ A XIX. században is sok bejegyzés mutatja a makkoltatás szokásának elterjedt voltát. Az 1814. évi pénzjövedelmeknél olvassuk: „Ugyan azon Esztendőben [1813] a' Havason mak bér jött az Ecclesiabeli sertésektől...“ Ha a két előbbi adatot összevetjük, azokból az tűnik ki, hogy az egyházközségi tagok sertései mellett jó termés esetén más községekbeli „idegenek“ is megfelelő díjazásért makkoltathattak. Ezt mutatja az 1820-ban kelt „Determináció“ is: „Ezután emlékezet tétetik mely szerént 1mo Hibául teszi ki a D[omestica] Vizitatio a Curatornak hogy az Havasra egész ügyeletet tenni elmulatta mellyből következett hogy a' Havason való mak termést meg nem vizsgáltatván azok hirre hogy ottan minsten mak termes a' mak bert az Eccl[esi]a tetemes kárára ojan kevésre határozattata, sőt az is történt, hogy idegenek hajtattanak Sertéseket az Eccl[esi]a Havasra melyre nézve parantsol a D[omestica] Vizitatio [...] hogy a Tacs[ata] iránt edgyeseknek, melyet ha nem teljesitenek hányattassanak ki Sertéseik a' Csordából.“

A makkoltásra kihajtott sertéseket „makkos pásztor“ őrizte (1845. „Pénz kiadás. 13. Makkos pásztornak fogadásakor költött 80 pénzt“).

Egy 1891-i bejegyzés nyomán az is kitűnik, hogy a bükk-makkból

az erdő jövedelmének a gyarapítására olajat is üttettek: „Pénz kiadás 17. Makúttető tiz napszámosnak . . .“

A XIX. század elejétől több adat az üveghutákhoz szükséges hamuszír főzéséről, továbbá a szénégetésről is megemlékezik, amiknek gyarapítása az egyházközségnek szintén jövedelmet biztosított: 1862. „Pénz bévétel 1.6. Az Ecclesiának hideg aszó nevű havasából a következő pénzbevételei voltak: Hamvászát díja 24 Fr. Szénégetés 20 Fr 38 Dr. Faizás 40 Fr. 40 Dr. Sertések makkoltatása 200 Fr.“

A mezőgazdasági növények termelésével kapcsolatos igen sokrétű adatösszetleből a következőkben néhány olyan példát idézünk, amelyeket az egyházközségek története megírásához jól fel lehet használni, elsősorban azokat, amelyek a learatott szűlas gabonaféléknek helyi kezelésmódjából adódóan a belső emberek természetbeni jövedelme mennyiségének megállapítására vonatkoznak.

A szűlas gabona kérékbe kötésének, illetve kalongyába rakásának módja vidékenként is változik, de többször változott az évszázadok folyamán is. A Nyikó mentén 1745-től tudjuk a kalongyát nyomon követni. A *kadácsi* jegyzőkönyv „Determináció“ fejezetében a következőket olvashatjuk: „Ezen Vizitatioinak alkalmatosságával Kiváltképpen volt difficultas advan elő magát a papi Salariumnak administratioi iránt, mivel némellyek nem anyi s nem olyan kalongyából álló berrel akarnak fizetni a mennyit és aminemüt magok[na]k szoktanak rakni aratni és aratani mivel magok nagyobb kevéket is kötnek s huszonkét kévébe rakják.

1 mo. A mennyiben és aminemü kévében köti és rakja ki ki a maga buzájának kalongját a Papnak is anyi és olyan kévéből álló kalongjával fizessen; ha a magáét 26 kévékből rakja a Papnak is annyi kévékből álló kalongját adgyon.“ Hasonló bejegyzése van a *csehétfalvi* generális vizitációnak is 1743-ból: „1., a' mennyibe kiki a' maga kalangja buzáját rakja; a' Papnak is annyi kevékből rakja és administrallja; mint hogj p. a magokat 26 Kevékből rakja; a' Papnak is annyi kalangjából rakni és administrálni tartoznak. Ezen kívül p. harangozo kenyerek három kevéket.“

A fentiekhez kapcsolhatók a *bérezési rendszerre* vonatkozó alábbi adatok is. A *kadácsi* egyházközség Libellusából idézzük az 1743. évből: „Gen. Vizitatio Determinatioi, 3^{uo}. Mint hogy eddig uzusba volt hogy nyolc kalangjából papnak fél bert adni tartoznak, per hoc a kinek 16 kalangja buzaja terem (ide számítván a Rosot is) egész berrel tartozék. Tizenöt kalongjából p. és alabb nyoltzon fellyül 60 kévével, mellyek 40 kévéje a Pape, 20 Mestere. Ide nem értvén a zabot, mivel azt tartozik egészen megfizetni, ha három kalongjánál több nem lészen is ha az irant különben megh nem edgyez Pappal és Mesterrel, ide értvén a török buzat is.“ A fenti rendelkezés egy, az 1693-ban hozott általános érvényű egyházi határozatnak a felújítása, amint ez a Determinatio bevezetéséből kitűnik. Az idézett adatot érdemes összehasonlítani egy másfél századdal későbbben *Szentmihályon* 1850-ben kelt bejegyzéssel, amely ezt mondja: „...akinek 20 kal[angya] buzaja terem tartozik egész, azon alol fél berrel, kalongjaul fizetendővel még pedig az egész béres a papnak két s fél béres egy kalongjával buzával — zabbal, a rectorinak pedig az irtaknak felivel.“

A számtartókönyvek fentebb idézett példáim kívül még sokféle vo-

natkozású adattal lehetne igazolni azokat a lehetőségeket, amelyekkel bármelyik egyházközség történetének megírását változatosabbá, életteljesebbé lehetne tenni. A rendelkezésre álló keret azonban a teljesebb kép megrajzolására ez alkalommal nem ad lehetőséget. De úgy gondoljuk, hogy indítéknak a közölt példák is elegendőek. Befejezésül még csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az említett forrásoknak nincs olyan, bármilyen jelentéktelennek látszó adata, amit az egyes korok, időszakok átfogóbb megismeréséért ne lehetne eredményesen hasznosítani. Az adatok válogatásával, problémák szerinti csoportosításával, nendszerezésével aztán valóban lehetővé válik egy-egy eklézsia és közössége lüktető életének hiteles rekonstruálása.

FELHASZNALT FORRASOK:

Az Csehétfalvi Unitaria Szent Ecclesianak szám tarto Könyve. Anno 1711 die 23 octobris Kathalogus Ecclesiasticorum Bonorum.

Protocollum Ecclesiae Unitariae Medeseriensis Super Perceptis et Erogatis.

Protocollum Ecclesiae Unitariae Szent-Mihályiensis cum filialibus Kobatfalva Demeterfalva et Bentzed confectum Ao 1789.

A kedei Protocollum Ecclesianak Libellusa.

Kadácsí Ecclesia Könyve mely csináltatot Anno 1745 Esztendőben Akkori praedicator Sárdi István által, melyben vadnak irva az Ecclesiai Törvények, az Ecclesia Földei Szenafüvei és az Ur Asztalra valo edények, abroszok.

Nemes Kereszturfi Székben kevés számból álló Venerabilis Szent Miklosi Unitaria Ecclesia Libellusa. (Az 1791. évvel kezdődik.)

Libellus In Usum et Rationem Ecclesiae Unitariae Tordátfalviensis sura et industria Curatoris temporis existentis D. Francisci Boros Compactus Anno 1750 Diebus Junii.

Tarcsafalvi Unitaria Ecclesia Libellusa.

FŐRIS GÉZA

ADATOK A PIPEI EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETÉBŐL*

II. rész

5. Kisgyörgy András lelkész (1805—1808)

Gálfalvi István lelkész 37 évig szolgált a pipei egyházközségben. Utóda Kisgyörgy András lett, akit Szentbenedekről hoztak Pipére lelkésznek. 1800-ban nősült és vette feleségül Gálfalvi István pipei lelkész 23 éves Julianna nevű leányát.

Az új lelkészi családnak helyzetéről mindössze annyit tudunk, hogy 1808. ápr. 15-én József nevű fiukat keresztelték. Hamarosan, ez év aug. 29-én Kisgyörgy András lelkészt temették el. E szomorú eseményt így örökítették meg: „29 8^{-ban} temettetett Tiszteletes Kús György András ó kegyelme a Pipei Unitaria Ecclesia Ifju Tiszteletes Papja ki felett ac-

* Az I. rész a KerMagv. 83. (1977). évf. 103—108. jelent meg.

torok voltak Tiszteletes Márkos András a Boldog Asz[ony]f[al]vi és Tiszteletes Kontz Márton a Ravai Nemes Ecclesia Tiszteletes Papjai.“ Fel-tételezük, hogy Kisgyörgy András itt pihen valahol a pipei temetőben, jeltelen sírban. Az 1808. évi gondnoki számadásnak egy kiadási tételét idézzük: „A Tiszteletes Pap Kis György András ő kegyelme elhaláloz-ván eltemetésekor tett költségnek felét . . . az özvegynek az Ecclesia meg-fondította 5.18.“ (forint és dénár!).

Kisgyörgy András lelkész idejében a kántori lakást újrafedette, a lelkései lakást és csúrt javíttatta *Bálint István* (1804—1805) gondnok, Marosi István utódjaként. Új kántortanító érkezett az egyházközségbe, *Marosi Sámuel*, aki nem sokáig szolgált az egyházközségben: 1805-ben már *Kozma Pál* a kántor. Megemlíttjük, hogy ebben az időben ünnepi deákja, legátusa van az egyházközségnek. Ez valóban dicséretet érdemel, de az már kevésbé, amit alább idézünk: „curator Bálint István két esz-tendeig folytatott curatori hivatalát erőszakosan rezignálá, melyért 1 forintig meg is büntették, melyet a maga tulajdon pénzéből ki is fi-zete. Ezek után az eklésia választása szerént esék a curatorságra való candidatió Simó György ő kegyelmére ez is teljességgel fel nem vállalá készebb lón magát a büntetés alá engedni, aminthogy meg is büntet-tetek.“ A gondnokságot végül is *Simó András* (1806—1809) vállalta el. Számadásában a kántori lakás, sütökemence, istálló tartarozására kiadott összegek szerepelnek. 1806-ban egy új szőlőt telepít az egyházközségnek a Vám nevezetű dűlőben. 1807-ből egy kiadási tétel arra mutat, hogy új kántortanító érkezett a faluba *Sipos Dániel* személyében.

Lelkészek eltávoznak vagy meghalnak, csak az eklésia marad s lát-szik maradandónak, s ilyenkor mindig az történik, ami történni szokott. „A Tiszteletes Pap Kis György András atyánkfia meghalálozván az Ecclesia más pappal való helyettesítését kéri.“ Ez meg is történt 1809-ben, amikor Márkos András töltötte be az üresen maradt lelkései állást.

6. Márkos András lelkész (1809—1832)

Márkos András lelkész 1755-ben született, valószínűleg Kissolymos-ban. Erre utal Gálfalvi István pipei lelkész 1783 évi feljegyzése: „Leá-nyomat Évát adtam kidei prédikátor kissolymosi Márkos András uram-nak.“ A kidei egyházközségben 1781-től 1787-ig szolgált; 1809-ben fog-lalta el a pipei állást.

Az új lelkész családi állapotáról nem sokat tudunk. Csupán egy leá-nyát ismerjük, Máriát, aki 1800-ban született, valószínűleg Böződön. Mária 1821-ben Pipére ment férjhez alszegi ifjú Bálint Mihályhoz, ki-nek édesapja vincellér volt. E házasságból született egy fiú, akít a nagy-apa az anyakönyvbe így jegyzett be: „Kereszteltem a vejem alszegi ifjú Bálint Mihály fiacskáját Balást.“ A továbbiakban — és még ma is — fontos szerepet töltött be az a Pipén nem használt keresztnév. Bálint Balás leszármazottjait a többi Bálintoktól a „Balázs“ jelzővel különböz-tették meg. Ma is pl. Bálint Jánost, ki a datki unitárius egyházközségből vett feleséget magának, Pipén Balázs Jánosnak nevezik. E Bálint család egyedüli fiú utóda, ki elköltözött Pipéről, s vele együtt a Balázs mel-léknévvel illetett Bálintok is eltűntek. Leányágon még többen vannak, hiszen sokan voltak testvérek, de utódaik már nem öröklék a nevet.

Az egykori Bálint Balázs édesanyja, Márkos Mária 1849-ben, 49 éves korában kolerában halt meg.

Márkos András lelkész egy 1809-beli temetést így örökített meg: „Die 2-be iuni temettetett el Bordoson Tiszteletes Kolozsvári Mihály ő kegyelme ki felett egyik actor voltam én Márkos András Pipei Pap, a másik aktor volt segéd Notarius Tiszteletes Kontz Márton Ur a Ravai Pap: a cantorkodást pedig vitte Tiszteletes Györke Mihály uram a Sákodi Pap.“ 1810-ben Márkos Andrást az akkori bordosi lelkész helyettesíti, mert így szól a feljegyzés: „az én Kolozsvárra való járásom alatt Bordosi Pap T. Pálfi György ő kegyelme egybe eskette felszegegy nagyobb Simó Jánost a Zsigmond János hajadon leányával Zsigmond Katával.“ Ugyanebben az évben halt meg a pipei kántortanító: „Die 6^a 9^{br} [is] temettetett a Pipei Cantor Sipos Dániel két prédikátorral az egyik actor én voltam, a másik tiszteletes Györke úr Sákodról.“ 1816-ban Márkos András lelkész apósa halt meg, ki hosszú időn át pipei lelkész volt: „27^a febr. temettetett Idősb Néhai Tiszteletes Gálfalvi István anno 87, ki felett actorok voltak a Sákodi pap Györke Mihály és Siménfalvi pap Kolozsvári Sámuel ő kegyelmek.“

Márkos András szolgálatának utolsó évében segédlelkésként kapott, minden bizomnyal meggyengült egészségi állapota következtében. 1832-ben, 77 éves korában vonult nyugalomba. 1834. szept. 19-én temették el, s azt is feljegyezték róla, hogy halálát tűz okozta. Ebben az évben ugyanis a faluban tűzvész volt, s 16 gazdának a jószágga égett le és az egyháznak egy taxás zsellér háza. Az a szájhagyomány, hogy Márkos András lelkész benn égett a papi lakásban, csak fenntartással fogadható el. A lelkészi lakás a tűzvésztől érintetlen maradt, máskülönben Márkos András nem is lakott itt. Ha nevezett az egyházközségnek egy bérbé adott házában lakott s történetesen abban, amelyet meg is említenek, hogy leégett, úgy a szájhagyomány elfogadható. Felesége 5 évvel éli túl, s 1839. okt. 9-én, 76. évében vérhasban halt meg.

Most vessünk egy pillantást Márkos András lelkész és a gyülekezet munkájára, annak dicséretes eredményeire.

Orbán István gödörbéli (1808—1810) gondnoksága alatt a lelkész vezetésével megkezdődnek az előkészületek a mai templom építésére; anyagot szereznek be és a kőművesekkel megkötik a szerződést. Ugyanakkor gyűjtést indítanak a templomépítés költségeinek fedezésére; 69 veder bor gyűlt be a faluból. 1810-ben az eklézsia tagjai fát szállítottak Segesvárra, s az ebből begyűlt összeget, 144 forintot szintén erre a célra fordították. Az egyházközség szőlőjében termelt bort eladták, 20 vedret 60 forintért. Ebben az évben a templom falait felépítették, erre mutat a következő kiadási tétel: „A templom fundamentuma kiásása idején úgy a templom kőfala bevégezésekor s a régi templom elrontásakor azokon dolgozók számára áldomást adott [ti. a gondnok].“ Az ács-pallérnak 13 forintot fizettek.

Orbán István kétévi gondnokság után valamilyen okból lemond, de később egyfolytában még 15 évig lesz gondnok a egyházközségnek. Helyét *Orbán Mihály* (1811—1813) töltötte be. Az eklézsia új kántortanítója Sipos Dániel után *Szabó István* lett. Újra gyűjtöttek a templomépítés szükségére, 9—9 kupa gabonát ajándékoztak családonként, amiből 56 forintot kapnak. A templom részére adakozók közül nyolc nem az eklézsia tagja: Gr. Bethlen Sándor 13 forint, Gr. Bethlen Gergely

6 f., Gr. Kornis János 30 f., Pataki László 2 f., Buzogány János (újszékelyi) 1 f., Kecskés István (ravai) 1 f., Pap János (székelykeresztúri) 17 f., Bíró József 6 f.

Az eklézsia 55 veder bort adott el 330 fr. értékben. A hívek adománya 654 forintot tett ki. Az egyházközség a költségek fedezésére a falu ugarhatárában egy darabot elkerített, hogy a gazdák termésük tizedjét fizessék a templomépítés javára. 1811-ben a jegyzőkönyv végén ez áll: „a vizitáció örömmel szemléli, hogy az újra épített templom már fedél alá is kerekedett.“ 1812-ben a felepült templomban megtörtént az első istentisztelet, erre mutat a gondnoki számadás egyik bevételi tétele: „az új templom első lett Isteni tisztelet alkalmatosságából jó pénzben jött 1. ⁶⁰ fr.“

Simó K. András (1813—1816) gondnoksága idején a templomrendezés nagy gondja mellett még egyéb baj is tamadt. Szabó Istvan kántortanító iszakossá lett, s ezért panaszok merülnek fel ellene. 1813-ban el is mozdították állásából, helyét új kántortanító foglalta el *Kontz Péter* (1814—1817) személyében. *Simó K. András* gondnoksága alatt megkezdődtek az előkészületek a torony építésére. Utána új gondnok következik *Orbán István* gödörbéli (1816—1830) személyében, akire már utaltunk. A 75 éves kántor, *Kontz Péter* 1817-ben nyugalomra vonult, helyét *Bomhér József* (1817—1837) foglalta el. A toronyépítést folytatták, s 1819-ben a vizsgálószerk azt jegyezte fel, „hogy a templom szépen elkészítettetett“; 1824-ben pedig a következőket: „A templom az Isteni segedelem által tökéletesen bevégeztetvén igen szép karban találtatott.“ A templom és torony építésének időszaka az előkészületekkel együtt a befejezésig másfél évtizedet ölelt fel, s nagy áldozatot követelt a püpei gyülekezettől. Bár mások is segítségére siettek, de nagyobbreszt önerejéből építette fel 3531 forint összköltséggel. Ez a kiadás végösszege, de ezenkívül a közmunkák még mennyi áldozatot és odaadást követeltek. Csupán meszet 972 és fél vékát használtak fel, amit a homoródmenti meszesek szállítottak a templom és torony építéséhez.

Az építőmester *Kálnoki János* volt, aki időközben meghalt, és a munkálatokat székelykeresztúri *Szakács János* folytatta.

A következő években az építkezések és javítások szüneteltek, az egyházközség javai azonban gyanapodtak. 1827-ben homoródmási *Sebestyén Mihály* és *László Zsuzsanna* egy abroszt és egy úrasztali terítőt adományoztak. 1829-ben a gondnok egy szószékkoronát készítettett, amely 138 fr-ba került az egyházközségnek. Ebben az évben még egyszer újrameszelték a templomot. Ezzel az annyira tevékeny gondnok, gödörbéli *Orbán István* hivatalától végleg elbúcsúzott. A vizsgálószerk is dicsérrel emlékezik meg róla.

7. *Vitális Mihály* lelkész (1832—1849)

Az 1832. évi gondnoki számadásban két kiadási tétel szerepel: az egyik a „segéd pap dolgában Kolozsvárra járt követnek“, a másik „a segéd pap Kolozsvárról ide szállítása“ alkalmával fizetett összeg. Az egyházközség segédlelkészt kapott *Vitális Mihály* személyében. 1832. jan. 10-én esperesi vizsgálatot és másnap köri közgyűlést tartottak Pipén. Az istentisztelet után a soron levő kérdések megtárgyalására a lelkési

lakáson gyűltek össze Márkos András rendes lelkész, Vitális Mihály ségedlelkész, Bomhér József tanító, Szász János gondnok és a presbiterek. Az egyházközség vezetősége kérte a vizsgálószéket, hogy Vitális Mihályt tekintsék rendes lelkésznek, s Márkos Andrást mentsék fel a szolgálat alól. A vizsgálószék azt válaszolta, hogy a központ rendelkezését megváltoztatni nem tudja. Az öreg lelkész mellé rendelt segédpap a vénség iránti tisztelet kifejezése és a hosszas hív szolgálat jutalmáért. Azonban az 1832. nov. 15-én felvett jegyzőkönyv Vitális Mihályt már rendes lelkész-ként említi. Sokat nem tudunk róla. Elettársát Uzoni Kárikliának hívták. Gyermekük: Borbála, Dénes, Gyöngy, Imre és Izabella itt születtek Pipén. Benczédi Márton magyarországi lelkész keresztelte őket és vállalta feleségével, Vári Borbálával a keresztszülőséget. Vitális Mihály majdnem 19 évi szolgálat után a firtosmartonosi egyházközségbe ment át, ahol működését 1850-ben kezdte meg.

Vitális Mihálynak pipei munkatársa Bomhér József tanító volt. Róla csupán annyit tudunk, hogy első feleségét Sebestyén Juditnak hívták. Ebből a házasságból 1822-ben született Mózes nevű gyermekük. 1833-ban újranősült. Felesége Bálint Julianna, valószínűleg pipei. Amikor szolgálatát félbehagyta, itt maradt; említi, hogy az egyházközségnek egy kis házacskáját vette bérbe.

1833-ban a kántori telken Szász János (1830—1840) gondnok új csúrt építtet. Ez időben a siménfalvi és a csekfalvi templomkéregetőknek adnak egy kevés összeget. 1834-ben a székesi református és a bordosi unitárius egyházközségnek adnak segítséget az építésre, 1836-ban pedig a kénosi templomra adakoznak. Ebben az évben új paplakás épült, mely 202 forintba került. Azonban már a következő évben az új lakás pincéjének oldala bedőlt a nagy esőzések miatt. 1839. nov. 27-én Székely Miklós püspök látogatta meg az egyházközséget. Számbavette az egyházközség vagyonát, mely majdnem ugyanaz volt, mint 38 évvel azelőtt, de a közel négy évtized alatt új templom és papi lakás épült. A püspöki látogatásról készített jegyzőkönyv végén az egyházközség lélekszámát is feltüntették: 1839-ben 308 lélek volt.

A püspöki vizsgálatkor Orbán Mihály volt az énekvezér, aki 1838-ban kezdte meg szolgálatát. 1839-ben feleségül vette kissolymosi Mátéfi Annát. Élete vége felé Pipén lakást vásárolt és bele is költözött. 31 évi szolgálat után 1869-ben halt meg. A temetési költségek felét az egyházközség fizette.

1840. máj. 7-én Szász János gondnok halála után rendkívüli gyűlést hívtak össze, hogy az egyházközség vagyonát átadják az új gondnoknak. A gyűlésen megjelent az özvegy felesége és fia, Szász István is. Mindent a legnagyobb rendben találtak, ami a néhai gondnok pontos és lelkiismeretes munkáját igazolja. A számadások után a gyűlés Rüszt Istvánt (1841—1844) választotta gondnokká, aki újraépíttette a lelkési telken levő csúrt, és kutat ásott. 1842-ben az esperesi vizsgálatot Magyarországon tartották meg, mivel a sáros, járhatatlan út miatt a vizsgálószék nem jöhetett át, hanem átrendelte a lelkészt és a gondnokot. Az egyházközség javai egyre gyarapodnak. Simó Dániel egy kis telket adományozott az egyházközségnek. Földes Ferencné Tóth Rozália egy asztalt adományozott a templomba, Kendi Sámuelné Vas Mária ref. asszony pedig egy úrasztali terítőt. 1843-ban ugyancsak Földes Ferencné Tóth Rozália egy önkannát adományozott úrvacsoravétel céljára. Ebben az esztendő-

ben hatalmas vihar és jégeső rongálta meg az egyházi épületeket, a papi lakás ablakait is beverte.

1844-ben az egyházközség orgonát vásárolt a szászmagyarósi lutheránusoktól. A használt orgona 150 forintba került, amit a Főtanács nem engedett kifizetni az egyházközség tőkepénzéből. A kérdést úgy oldották meg, hogy az orgona javára eladták a falu bikáját, s még a hívek között is gyűjtöttek.

1844-ben Rüszt István gondnok meghalt, helyét Orbán András (1845—1850) foglalta el. 1846. dec. 16-án az esperesi vizsgálószerk akadályokra hivatkozva nem jelent meg az egyházközségben, és Ravába rendelték számadásra a lelkészt és a gondnokot.

A régi iratok olvasása közben egy érdekes feljegyzésre bukkantunk, amit alább idézünk: „1847. április 6-án temettetett néhai kedves emlékü Tudos Derzsi pap Uzoni Fosztó Péter ritka kegyességü s kedves emlékü neje: Tiszteletes Tóásó Anna természetes halállal 69.^k évében.“ 1848-ban viszont a következőket jegyezték fel: „Nemes Miklósvár Széki Bölöni Nemes huszár katona Ifju legény Nagy József és Néhai Derzsi pap Tiszteletes Uzoni Fosztó Péter úr özvegy leánya, Uzoni Fosztó Zsuzsánna amaz 26 e pedig 28 évüek mindketten unitáriusok... jelen évi böjt hava 11. napján itt Pipén a Papság házánál megmátkásodtak.“ A fentiekből arra a következtetésre jutottunk, hogy Vitális Mihály felesége Uzoni Kárikliia Uzoni Fosztó Péter derzsi pap leánya volt. Ezért van itt Pipén bejegyezve Fosztó Péter özvegyének, Tóásó Annának halálesete és az özvegy leányának, Zsuzsannának itt tartott esküvője.

1847-ben az esperesi vizsgálószerk azt a megállapítást tette, hogy a templom stakaturja omladozott, fedele, szarufái elgörbültek, és mindezek javítást kívánnak. Az eklézsia építésztt fogadott, és fenyőfát vásárolt. Tavasszal a templom fedelétét újraépítették, ami 384 forintba került; ugyanakkor a patakon át pallót is csináltak. Az egyházközség javai egy papiszék takaróval gyarapodtak, melyet Mülle Istvánné pipei Zsigmond Sára özvegy kapitányné adományozott 1848-ban.

Két esztendeig nem tartottak esperesi vizsgálatot; ez az 1848-as forradalom eseményeivel kapcsolatos helyzettel magyarázható. A vizsgálószerk 1850. febr. 1-én jelent meg újra az egyházközségben, hogy az elmúlt két év gondnoki számadásait felülvizsgálja. A jegyzőkönyvet így kezdték: „Hazánk viharos időszakában ama 1848-ik és 1849-ik években egyházi vizsgálat nem tartatván, a forradalmak csillapultáival legóttan meglátogatta az egyházi vizsgálat ezen pipei anyaszentegyházat is...“ Ebben az időben az egyházközségtől a kisebbik harangot elvették ágyúöntés céljára. A harangot Kolozsvárra szállították, de nem használták fel; megmaradt és hazaszállították.

Vitális Mihály lelkész után 1849-ben Kis Mózes lelkész következett.

Mielőtt továbbmennénk, vessünk egy pillantást az elmúlt száz esztendő népesedési eseményeire. A születési adatokat vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a falu nagyságához viszonyítva elég nagy a keresztelések száma: 1796-ban 16, 1798-ban 15, 1827-ben 17, 1843-ban 16 gyermeket kereszteltek. Egpár ikerszületés is történt: 1789-ben Simó András, 1782-ben Bálint István, 1807-ben Bálint Gergely, 1818-ban Gergely Mihály, 1814-ben Ferenc András, 1823-ban Simó Mihály, 1827-ben Gergely Gyöngy, 1830-ban pedig hármásiker született Gergely (Istók) János családjában. A gyermekhalandóság 1750—1850 között általában nagy, amit

a himlő és egyéb járványos betegségek okozták. A legtöbb temetést 1849-ben jegyezték be, oka a kolerajárvány volt. 1849. júl. 23-tól szeptember 6-ig 21-en haltak meg, gyermekek és felnőttek. Amikor ez a járvány megszűnt, egy hétre rá fellépett a szamarcköhögés, és hét gyermeket követelt áldozatul.

Tragikus haláleset a járványokon kívül kevés volt. 1791-ben feljegyezték, hogy felszegi Simó Mihály leánykája beleesett a felszeg kútjába és belehalt. 1815-ben Orbán István akkor nősült fiatal házasember váratlanul halt meg. Ugyanebben az esztendőben Simó György vesztette el egy 20 esztendős fiát és egy 18 esztendős leányát. Szintén 1815-ben temették el Simó Andrást, 4 hét múlva feleségét, utánuk négy árva maradt. Ebben az évben egyébként 14-en haltak meg fiatalok és öregek egyaránt, a halálesetek okát nem jegyezték fel.

Pipei viszonylatban kevés ember élt 90 éven felül. 1790-ben gödörbeli Orbán István 95 éves, 1815-ben Szász Ferenc és Orbán András 92 éves korában halt meg. 1833-ban a 94 éves Szász Andrást temették, Gergely András viszont 1851-ben ugyancsak 92 éves korában halt meg.

Az íráskor súlyosabb testi fogyatékoságban szenvedőket is megemlítenek. Szőlő alatt lakó Gergely Mihálynak volt egy néma fia (1792), Orbán Mihálynak egy nyomorék István fia. Zsigmond Istvánt nyomorék legényként jegyezték fel. 1837-ben a süketnéma Gergely Pendzsit, 1842-ben a hasonló fogyatékoságban szenvedő 21 éves Gergely Katát temették el.

A házasságkötések száma 1750—1868 között 233 volt. Ebből 54 házasság esetén a menyasszony vagy a vőlegény más faluból származott. Néhányat közülük meg is említünk: Bálint György feleségül vette búzaházi Márkos Sárát, Orbán István solymosi Simó Boriskát, Orbán Mihály ravai Kozma Máriaát, Orbán István (gödörbeli) homoródszentpáli Csáka Annát, Orbán István nagysolymosi Szász Katát, Simó K. György kissolymosi Gergely Erzsébetet, Orbán János magyarzsákodi Simó Katát, Ferenc István magyarzsákodi Gergely Jucit, Zsigmond Sára feleségül ment gyöngyfalvi huszár Lőrincz Mártonhoz, Simó Sára adonjáni Szilágyi Sándorhoz, Rüszt István feleségül vette magyarzsákodi Béres Katát, Szász István magyarzsákodi Péter Rákhelt, Simó János nagysolymosi Paniti Juditot, Bálint Mihály magyarzsákodi Simó Katát, Bálint István nagysolymosi Magyarai Katát. Simó Sára férjhezment homoródalmási Fekete Jánoshoz, Bálint Elek nagysolymosi Magyarai Juditot, Simó Pál gagyai Kis Máriaát, Bálint Balázs bordosi Vajda Juditot, Rüst József magyarzsákodi Gulácsi Juliannát vette feleségül.

Az 54 házasságkötésből a többit a szomszédos református és más felekezetű falubeliekkel kötötték.

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

BENCZÉDI FERENC

AZ IGAZI BÖJT

Mt 4,2—4

A böjt önmagunk és világunk megismerésének és megértésének nagy-szerű alkalmá. Híd, mely átvisz szennyes áradások felett; kéz, mely ki-ragad ingoványok mélybe húzó veszedelméből; fény, mely kivezet szen-vedélyekkel, gyarlóságokkal benőtt életünk sötét rengetegeiből. Farsang-tól mámoros testek, lelkek és gondolatok megtisztítója a böjt.

Gyakorlása a keresztények között Jézus 40 napos pusztai böjtölésé-nek emlékére vált szokássá, ami bizonyos ételektől való tartózkodásban nyilvánult meg. Jézus böjtje, az igazi böjt nem ilyen volt. Jézus böjtje akaratpróba, önmaga értékeinek, képességeinek számbavétele, fölmérése volt. Egy testi, lelki és szellemi leltár, melyet Isten és ember szolgálatára készített elő saját vágyainak háttérébe szorításával.

A pusztában való 40 napos tartózkodás, a megkísértés története eze-ket bizonyítja: erős küzdelmet kellett önmagával megvívnia. Az egyéni hírnév, dicsőség, hatalom felé nyújthatta volna ki kezét. Az egyéniségé-ben rejlő tömegre hatni tudó erő, képesség segítségével birtokába jutha-tott volna mindannak, ami sokaknak elérhetetlen álma, amelyért sokan mindent odaadnának: gyönyör, hatalmi mámor s az élvezetek minden földi formájában. Ha önző, egyéni érdek vezérli, kiegyezhetett volna a római hatalommal és a zsidóság vezető osztályaival. De az ő böjtje a lélek, a szellem — s ugyanakkor az Isten akaratát kutató ember böjtje volt. Isten akarata benne az egyéni vágy fölé emelkedik; önimádát helyébe Isten imádata diadalmaskodik benne. Az önmaga próbatételének 40 na-pos időszakában meggyőződéssé erősödik benne az a felismerés, hogy a lélek, a szellem több az anyagnál, ennek parancsát kell követni és nem a test kívánságát. Ennek a meggyőződésének ad hangot, mikor így szól: „nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden igével, mely Isten szá-jából származik“.

Jézus számára a böjt nemcsak egy negatív jelenség volt: bizonyos ételektől való tartózkodás, testi vágyak háttérbe szorítása, hanem ugyan-akkor egy nagy indító, hajtó erő: a lélek, a szellem emelkedésére való egyszerű alkalom. Ekkor ébred rá, tudatosul benne az, hogy Isten az ő egyéni önfeláldozását — szolgálatát — követeli mások javáért. Megérti, hogy a szeretet parancsa a gyűlölet helyett, az igazság szava az önzés, a jogtalansággal és igazságtalansággal szemben, a jóságnak és a nemes cselekedeteknek a kifejtése az irigység és rosszakarat világában, ez az Isten akarata, és ennek az akaratnak engedelmessé kell szolgálnia földi életében. Ez az „Isten igéje“, mely fontosabb sors- és életformáló

erejénél fogva a mindennapi kenyérnél is. Mikor ez az isteni erő megszólal bennünk, akkor el kell hogy némuljon a testnek, a léleknek és a szellemnek minden önmaga felé forduló vágya, kívánsága. Ez a Jézus böjtje, s ez a mindenkor ember igazi böjtjének célja, értelme, rendeltetése.

Az ilyen böjt nincs időszakhoz kötve, és nem a külsőségekben nyilvánul meg. Nagy lelkierőt, lemondást, önmegtartóztatást kíván, mely nem az egyén, hanem az összesség, a közösség célját szolgálja. Az egész emberi társadalom fejlődése, előhaladása ilyen böjtöt fogadó életek áldozatából épült a múltban, épül a mában és a jövőben is. Így indult Jézus életével és áldozatával a kereszténység: táplálták ezt Istenországának üldözést, nélkülözést, halált vállaló munkásai.

A „Salvo D'Aquisto“ című filmben a főhős, egy fiatal olasz csendőr lemond mindenről, amit számára élet, szerelem kínál, s ugyanakkor fölajánlja a legdrágábbat, az életet azért, hogy saját életével 22 ártatlant mentsen meg a kivégzéstől. Mi ez, ha nem a legnagyobb böjt áldozatban és lemondásban egyaránt?!

Azt mondd, a film eszményiesít, túloz? Láttad Van Gogh *Kezek* c. festményét? Erések, csontosak, bogosak, agyonidolgozottak ezek a kezek. Ezek festésén keresztül mondatja el ezekkel a böjtöskezüekkel a mindennapiért, a családért, gyermekekért hozott és vállalt áldozat és lemondás hősiességét. Nagy Imre festőművész zsögödi alakjai: tenyeres-talpas asszonyai, meggörnyedt hátú férfiai mind a lemondás és az áldozat böjti életét hozzák művészi erővel közel. Belőlük erő, jövő, élet árad.

De ne menjünk a filmek, a művészetek világába. Gondolj édesanyádra, sok-sok lemondására, érted vállalt sok-sok böjtjére. Hányszor buggyant vér ujjja begyéből, amikor neked varrt, hímezett, rád mosott, érted dolgozott. Hányszor száll sóhaja utánad, érted, ha elmész, ha távol vagy, ha rossz hírt hall rólad. Imája hányszor könyörög, szíve hányszor bocsát meg? Mindezt érted. Pedig lehetne farsangi öröm is élete, de ő böjtöt vállalt. Apád gondbarázdált arca, munkában elnyűtt élete, sok-sok lemondása mindazért van, hogy házad, ruhád, jövőd biztosítsa. Nem pénzért, nem önmagáért, kitüntetés, hír, elismerésért teszi — érted, kitől legtöbbször még jó szót vagy megértést sem kap helyébe. A meg nem értés sok tragédia hordozója.

Nem értem, mondhatta magában a kísértő, amikor a felkínált gazdagságot, hatalmat, javakat Jézus így utasította el: „Távozz... mert meg van írva: Nemcsak kenyérrel él az ember... ne kísértsd... az Urat a te Istenedet imádd.“ — „Nem értem“, mondta megdöbben szeme a kivégző tisztnek, mikor látta, hogy az „élethez“ nyíló kapu helyett a halált választja D'Aquisto... „Nem értem“, mondja az élet örömét habzó, a könnyelmű ifjú, a szófogadatlan gyermek, amikor törődést vállaló, lemondó apákat, férfiakat, könnyes szemű, áldozatos, testüket törő anyákat, asszonyokat lát... Szeretném nekik ezt mondani: „Te nem érted, talán kineveted, de ezek böjtjén épül, szilárdul holnapod... majd egyszer megérted.“

Jézus böjtje a lemondásnak, az önmagát kezében tartó akaratnak és az embert, a közösséget szolgáló áldozatnak élettartalommal, céllá válását jelentette.

Tanuljunk Jézustól, aki hozzánk is szól: „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden igével, amely Isten szájából jön.“ Ámen.

EVANGÉLIUM A ROMOK FELETT

Mt 5,16

Nemcsak a föld rendült meg egy évvel ezelőtt, hanem a lelkek mélyén is mozgások, repedések keletkeztek. A felszín kérge meghasadt, és alóla a mélyből felbukkant az ember igazi arca: az érző, cselekvő, segítő emberi arc. És ezeken a fáradt, poros, verítékes emberarcokon ott a romok között élővé vált a Jézus evangéliuma: „Úgy fénylik a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket...”

Az 1977. márc. 4-én országunkat s leg súlyosabban annak fővárosát ért természeti katasztrófa, földrengésre emlékezünk, mely a szív, a lélek és a tudás összhangjában megmutatkozott emberi magatartást idézi fel. Tudatosul bennünk az az érzés, hogy hitre van szükségünk ahhoz, hogy szembe tudjunk nézni a megpróbáltatásokkal és az ezerarcú halál borzalmaival. A lélek hitében, a tudás világosságában és a szívből fakadó jócselekedetek fényében szépül meg az emberarc és válik istenheroldozóvá itt a földön Isten gyermeke. Jézus evangéliuma szólt ott a romok fölött: „Úgy fénylik a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket...”

Jézus evangéliumából mélységes istenhit és nagy emberszeretet árad. Saját életfeladatát így jelöli meg: „Azért jöttem, hogy másoknak szolgáljak.” Követőinek azt tanítja, hogy Isten legszebb dicsőnete a világosságban és jócselekedetekben mutatkozik meg. Hiszen Isten szerető Atya, és van-e nagyobb öröm egy atya számára, mint az, ha gyermekei világgossággal, jócselekedetekkel dicsérik őt és nem pusztá szavakkal. Jézus nem azt mondja: ezt tegyétek, hanem ő maga mutat példát. Szembeszáll az emberi szenvedélyekkel, és fölemeli a bűnös asszonyt, elítélőit pedig önvizsgálatra kényszeríti. Útba igazítja az örök életre vágyó gazdag ifjút. Lehajol a mindenki által megvetett bűnös Zákheushoz, a publikánushoz, új reményt fakaszt a megszáradt kezű ember szívében. A Bethesda tavánál a gyógyító vízhez vezeti a bénát, akinek „nincs embere“, hogy segítsen rajta. Wilde Oszkár így ír róla: „Egész életét áthatotta a szeretet és az együttérzés. Ő egyaránt megérintette a bélpoklosok nyomorúságát és a vakok éjszakáját...”

Jézus rövid földi életének, cselekedeteinek tanítása az, hogy emberré levésünk ott kezdődik, amikor megértjük, hogy az élet igazi értelme nem az önmagunk iránti szeretetben, hanem a másokért való szolgálatban van. Amikor tudatosul bennünk az az érzés és gondolat, hogy nemcsak azt kell tennünk, amihez kedvünk van, hanem azt, amivel másoknak segíthetünk. *Az egyéni életünk Jézus értékfogalmában akkor nyer értelmet, ha szeretettel, jócselekedetekkel szolgáljuk embertársainkat.*

Jézus és a jócselekedetek gyakorlásának nyomdokában járók, és akik az emberiség boldogságáért fáradoztak, keveset gyűjtöttek maguknak, de annál többet hagytak az emberiségre. Nekik köszönhető, hogy nagyobb hittel dolgozhat, többet élhet és kevesebbet szenved ma az ember. Örökölték ránk hősi életük példáját. Ez tanít, hogy az emberiség sem lelkieken, sem tudományban, sem anyagiakban, sem művészetben —

az élet egyetlen területén sem tud fejlődni, előbbre haladni, ha nincsenek olyanok, akik egész életüket odaadják az ember, az élet szolgálatának. Ezek az igazi hősök, mert nem mások életét, hanem a magukét, az egyetlenét áldozzák azért, hogy ezáltal embertársaiknak jobb, szebb, boldogabb életet biztosítsanak. Az ilyenek számára csak biológiai halál van: munkájuk, szellemük, lelkük beleépül a halhatatlan életbe.

Minden egyes jócselekedetben, emberszolgálatban kiteljesedő élet egy-egy útmutatás. Azt az emberarcot tárja elénk, amilyeneknek kellene lennünk. Sokakat foglalkoztató kérdés, hogy van-e szükségünk eszményre. Hitem és értelmem azt mondja: az élet nemcsak annyi, amennyit látunk belőle. A testi életen túl és felül van egy lelki, érzelmi és egy szellemi világa is az embernek. Vannak, akik csak a testnek élnek. A vér és arany emberei: pénz és testi vágyak üldözői és üldözöttjei. Az élet azonban nemcsak annyi, mint amennyit test szerint élünk meg belőle naponta. A lélek és a szellem éppen úgy része ennek az életnek, s ennek táplálója az eszmény.

Jézus evangéliuma nemcsak szép, hitet, világosságot sugárzó, hanem jócselekedetekre buzdító, szenvedéseink közt lelki vigaszt nyújtó. Olyan, mint a napsugár, nemcsak melegít, de világosságot is áraszt. Az embert mutatja be hibáival és erényeivel, s mégis világa nem lehangoló, alapszíne nem komor; minden helyzetben felénk árad mélységes istenhite, emberszeretetének derűje és melege.

Régen a falusi ember szótárában volt egy nagyon szép és mélyértelmű kifejezés, az „élet“. Ez egy gyűjtőfogalmat jelentett: benne volt ebben a család, a gazdaság, az állatok, az udvar, a csűr — az egész kicsi zárt világ, ahol zajlott az élet, s amely betöltötte azt. Ma is, ha nem is abban a régi értelemben, de megvannak ezek a kis zárt világok, életek. Ezekből a kis „életek“-ből tevődik össze a nagy „Egész“. Ezeknek a kis életeknek, világoknak is megvannak a maguk lélekrengései, arculatát, hangulatát gyakran változtató belső mozgásai. Életünk szüntelen küzdelem. Ebben a testet-lelket próbára tevő életküzdelemben, tusakodásban szól ma is hozzánk Jézus evangéliuma: „Úgy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.“ Ez a legszebb istendicséret és emberszolgálat. Tárjuk ki szívünket mi is ez evangélium előtt, hogy új élet fakadjon a romok fölött. Amen.

BENCZÉDI FERENC

SORSVÁLLALÁS

(Pünkösöd)

ApCsel 2,41; Róm 1,15

Isten érző szívvel és gondolkozó értelemmel áldott meg bennünket. Szívünk és értelmünk cikázó, színes világában él, ragyog, sír ez a küzdelmes, szép világ, melynek sodrában élünk, vagy amely a letűnt idők történéseit az írás erejével előnkbe tárja. Emberi sorsok, életek eleve-

nednek meg s látjuk vergődésüket az előítélet, a dogmák, nagy emberi szenvedélyek és az elemek végzetének hatalmában. Az érző, gondolkozó embert figyelmeztetik, hogy „ahhoz, hogy ezen a szilárd rétegen, a Földön jól és szépen élhessünk, vigyáznunk kell, nehogy utolérjen e végzetek közül egyik is“.

Ha fellelőzzük a Bibliát, az évezredek történetek megelevenednek, és bennük nemegyszer a mi „belső emberünk“ arcát látjuk tükröződni. Ábrahám és Izsák, Káin, és Ábel, Ézsau és Jákob, József és testvérei színes, drámai erővel megörökített életsorsa, küzdelme ma is a mi „belső emberünk“, világunk, sorsunk részese és meghatározója. Úgy is mondhatnám, hogy az *élet összefüggések láncolata*: bűn és bűnhődés, erény és jutalom, vetés és aratás, élet és sors elválaszthatatlanok. Nemcsak a dolgok és cselekedetek között található meg ez az összefüggés, hanem egész életünkben: a születés két ember kapcsolata, szerelme, — az egyén sorsát a család, a családot a közösség, népek sorsát egymáshoz való viszonyulásuk, kapcsolatuk határozza meg. Mint festményt az alapszín, gyermekét az anyaméh és a család, mint otthon a szülőföld, úgy öleli körül, határozza meg, lendíti magasba, vagy löki a mélybe életünket az a sors, amelyet vállalunk, vagy amelytől menekülni szeretnénk. *Élni annyi, mint vállalni azt a sorsot, mely számunkra adatott*. Annál teljesebb egy élet, minél nagyobb hűséggel, szeretettel, hittel vállaljuk sorsunkat.

A Biblia tele van elhívásokkal, sorsvállalásokkal, önfelajánlásokkal. — Ábrahámot elhívja Isten; új földet s rajta nemzetsége elszaporodását, sokasodását ígéri. s ő hűséggel vállalja s tölti be azt, mire Isten elhívja. — Isten elhívja Mózeset népe szabadítására. — „Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád“, mondja Sámuel. — „Imhol vagyok én, küldj el engemet!“ ajánlja magát Ézsaiás önként. — „Te vagy az én szerelmes fiam“, szól Jézushoz Isten. — „Kövessetek engem és én azt mivelem, hogy emberek halásszatok“, szól Jézus tanítványaihoz, amikor őket elhívta. — „Ha valaki én utánam akar jöni, tagadja meg magát és vegye fel az ő keresztjét és úgy kövessen“, itt már a sorsvállalás nehézségeire is figyelmeztet. — Pál, az elhívott apostol arról tesz bizonyoságot, hogy kész minden körülmények között vállalni a sorsot, mi rá vár az evangélium hirdetésével.

A sorsvállalás akkor teljes, ha testi, lelki és szellemi síkon egyaránt hűséggel szolgálunk. Nem elég csak biológiailag benne élni ebben az életben: születni, növekedni, szaporodni, meghalni. Ez csak vegetatív élet. A növény, az állat is ezt teszi. Ez is szükséges a létfenntartáshoz. De az embernek érzés- és gondolatvilágával is kell szolgálnia. Minél tisztább a lélek, a szellem világa, annál világosabb a hivatástudat, a sorsvállalás is. Hogy mennyit írunk a sors könyvébe, az attól függ, hogy mikor határozzuk el magunkat a sorsvállalásra.

A tanítványok az első pünkösdkor döntöttek. Döntésüktől függött a kereszténység.

Az első pünkösdi eseményei, a tanítványok bátor kiállása, az első keresztény gyülekezet megalakulása; ez az egész szellemi, lelki, akarat, cselekvési folyamat, ami a sorsvállalók életéből és az eseményekből felénk árad, ez mind-mind Jézus magasztos Isten- és emberszolgálatának és az életességéért sorsát vállaló példamutatásának az eredménye. Akkor tudatosult bennük egy rövid, de tartalmas élet tanítása: *élni annyi, mint vállalni azt a sorsot, melyet Istentől kaptunk*. Szolgálunk kell Istent és embertársainkat. Annál teljesebb egy élet, minél nagyobb hű-

séggel, hittel, szeretettel vállaljuk és töltjük be azt a sorsot, ami számunkra adatott.

A lélek tüze és a szellem ereje tette őket sorsvállalókká. A paraszat bennük Jézus gyújtotta, és az a hatás, amit rájuk gyakorolt példaadó életével, tartotta meg őket a csüggedés és bizonytalanság nehéz napjaiban. Jézus szolgálatos élete, bátor és önfeláldozó sorsvállalása volt megtartójuk, pünkösdre való előkészítőjük. Jézus szeretetben kiteljesedő élete, bátor, türelmes emberi magatartása: szavai, tettei, példaadása — mint hamu alatt a parázs — ott izzott a tanítványok lelkében a keresztrefeszítés drámai döbbnete után is. Olyan hatással volt rájuk, melytől szabadulni nem tudtak; védte a kísértésben, fölemelte a csüggedésből, és tévővázó, ijedt lelküknek új tüzet adott minden nap. Ez az életéből lelkükbe, értelmükbe átsugárzó erő adott bátorságot a cselekvésre és teremtett pünkösödöt. 50 nap sok töprengése, félelme, bizonytalansága után érkezett el számukra a döntés pillanata és írták be nevük a sorsvállalók halhatatlan könyvébe.

Az egyháztörténelem följegyzése szerint nehéz sors volt az, amit a tanítványok vállaltak, — egyedül János volt az, aki természetes halállal halt meg, a többi annak az ügynek lett véntanúja, amelyről az első pünkösdkor bizonyosságot tettek. Keresztrefeszítés, megkövezés, megégetés jutott osztályrészül azért az apostoli sorsért, melyet hűséggel vállaltak.

Nemcsak az első Jézus-követőknek, hanem az utánuk következők hosszú sorának jutott osztályrészül üldözés, szenvedés, halál azért a sorsért, amelyet hűséggel vállaltak.

Istenországának munkásai azért tudtak megmaradni mindhalálig, mert Isten és Jézus képét lelkükben hordozták. Jézus példájának hatása bennük élt.

— Sorsvállaló a maga helyén minden édesanyja, édesapa, aki szerető szívvel, kényes tenyérrel vállalja mindent a családért, gyerekekért, a békességért.

Sorsvállalókra mindig szükség van. Az ilyen lelkületű és szellemű emberek nélkül a földön nem volna boldog gyermek, álmokat szövő ifjú, terheit, gondjait türelemmel hordozó felnőtt, egyházát szerető, embertársaiért dolgozó, áldozatokat vállaló ember. E lélek és szellem nélkül, mely egykor betöltötte az apostolok és utánuk következő sorsvállalók életét, nem volna puha fészek, épülő és szépülő világ. Isten küldi szüntelen mint a fényt, az esőt, a virágot — ezt a lelket. Vigyázz rá, ápd, óvjad, hogy megtartson és te is megtarthass másokat általa. Ámen.

GELLÉRD IMRE

GEDEON

(Bibliamagyarázat)

Bir 6. és 7. részei

A szövegben említett ószövetségi hős — Gedeon. Ki volt Gedeon? A honfoglalást befejező izraeliták egyik legnagyobb bírása, tehetséges honvédő vezér, született szervező egyéniség, Istenét és népét szolgáló bölcs lelkület, tüzes temperamentum, tántoríthatatlan akaratú és mélységesen vallásos szív.

Gedeonról, az ő nevéhez fűződő csodálatos eseményekről az Ószövetség történeti könyveinek szakértői különbözőképpen vélekednek. Egyesek szerint a történet — beleértve a mitikus elemeket is — szó szerint igaz. A radikális racionalisták hőskölteménynek, legendának tartják. A mérsékelt racionalisták megkülönböztetik a történelmi elemeket a mitikusoktól. Unitárius megvilágításban Gedeon története a maga egészében egy allegória, melynek feladata illusztrálni az isteni elhívás egész folyamatát. Meggyőződésünk, hogy mindenfajta nagy jelentőségű feladatra Isten hívja el az embert. Gedeon története ez isteni elhívás, megbízatás, az embernek az Istennel való együttműködését jelképező metaforák sorozata.

Az elhívás — akár lelkeszi, akár más természetű — belső lelki folyamat, harc, feszültség, élmény, konfliktus. Gedeon története ennek a belső, lelki élménynek külső, objektív síkokra való kivetítése.

Vegyük rendre a bibliai elbeszélés fejezeteit.

1. Az elbeszélés azzal kezdődik, hogy a midiániták betörték Izraelbe. Barbár pusztításukat a 4. és 5. versek szemléltetik. Agresszív, hódító háborúról van szó itt, melyet Isten nem szentesít. A szorongatott nép Jáhvéhoz fordul segítségért. Jáhvé ezt meg is adja, de nem személyesen, hanem egy erre a célra elhívott hős által. A judaizmusnak egy fejlettebb szakaszában vagyunk, amidőn a nép már tudja, hogy Isten az embert az emberrel segíti. Ez a hős — Gedeon.

Mit mond a történetnek ez a része nekünk ma? Azt, hogy midiániták most is vannak, csak hogy nem midiánitáknak hívjuk őket, hanem gyarlóságnak, bűnnek, embertelenségnek. Gedeonokra, hősökre azért van szükség, mert az egyetemes midianitizmus állandóan támad, és ellene védekezni kell. Isten harcol ellene, de nem személyesen, hanem velünk, munkatársaival együttműködve. Mi vagyunk a Gedeonok és katonái. Éreznünk kell, hogy ebben a gyarlóság ellen vívott örök harcban Istennek rám is szüksége van, az egyetemes front valamely szakaszába (ipar, mezőgazdaság, iroda, szöszék stb.) engem is odaállít. Ennek a szükségnek a megsejtesével kezdődik mindenfajta hivatástudat.

2. A történet második jelenete Gedeont ábrázolja elhivatása előtti helyzetében. Megtudjuk róla, hogy búzát csépel, tehát földműves, népi származású. Nem véletlen, hogy Isten egy egyszerű földműves fiát hívja el Izrael megszabadítására. A történelemben megfigyelhetjük, hogy nagy feladatok teljesítésére Isten a legtöbbször népi származású embereket hív el. Mi is népegyház vagyunk. Gedeonjaink népünkől vették. Isten a nép számára a népből hív el magának munkatársakat, mert csak a nép fiainak fáj a nép bánata; csak a nép fia tud szívből harcolni népéért. Minden nép történetében tragikus, nagy elbukások akkor következtek be, amikor a néptől idegen elemek Isten hívása és megbízása nélkül tolakodtak vezéri székekbe. Egy kicsit minden igaz vallásos ember istenhívta Gedeon. Mi is legyünk azok és szolgáljuk népünket, melyből vétettünk.

3. Tovább elemezve a történetet, megfigyelhetjük, hogy Isten nem kész hadvezért szólít a nép élére, hanem egy egyszerű, valószínűleg tanulatlan embert. Miért? Mert Isten inkább megbízik a kevésbé tanult, de becsületos embereknél, mint a kitanult, önös érdekekkel fertőzött rangos nagyokban. A Szentírás tele van ilyenekkel. De van egy másik ok is: Isten nem a kész embert nézi, hanem azt, amivé az ember válhatik.

Nem az aktuális, hanem a potenciális ember érdekli Istent. Gedeonban az ilyen található meg. Nem a kész vezért, hanem a zseniális vezér csíráját.

Mi se azt keressük se magunkban, se másban, ami kész, befejezett, hanem azt, ami fejlődőben van. Ne azt, ami már a múlté, hanem azt, ami előtt jövő áll. Nem azt, ami van, hanem azt, ami lesz. Ne a már kinyitott, kész virágot, hanem a virágot ígérő bimbót. Magunkat se tartsuk befejezett, lezárt, kész isteni műveknek, hanem olyan megkezdett munkáknak, melyeken még dolgozik Isten.

4. A 11. versben azt olvassuk, hogy amikor Isten angyala megjelent, Gedeon éppen a pajtában búzáat csépeelt és rejtgette azt a midiániták elől. Isten angyala nem állt szóba vele a pajtában, kihívta őt onnan. Ez a kihívás nem szerepel a szövegben, de benne van a Vulgatában és onnan inspirálódott egy német festő (Kiesel), amidőn megfestette „Gedeon elhívása” című képét. A kép egy angyalt ábrázol, amint áll a pajta küszöbén és integet Gedeonnak... jöjjön ki. Mózes III. könyvéből olvashatjuk is, hogy a vendéget nem volt szabad istállóban vagy pincében fogadni, hanem vagy a házban, vagy a szabad ég alatt. Szóval az angyal kihívta Gedeont a pajtából. A pajta a barmok lakása — régen az állati természetnek volt a jelképe. Minden emberben van pajta s abból ki kell jönnie — azaz emberré kell válnia, állati természetét le kell vetkőznie.

Bármire hív el minket is Isten, ez akkor tudunk megfelelni hivatásunknak, ha kivetkőzünk állatiságunkból, vagyis emberek leszünk, humanizálódunk. Humanitásunk nyilatkozzék meg életünk és munkánk minden területén.

5. A következő versben az angyal közli Gedeonnal Isten üzenetét. Gedeon hallva ezt, azonnal leteszi a cséphadarót és indul. Nagyszerű metafora ez, mélyen rávilágít hősünk jellemére. Bár hivatástudata még nincs kialakulva, mégis ez a fiatalember megsejtette már egy olyan erkölcsi norma kötelező voltát, mely nélkül nincs hivatástudat: a köz ügyét a magánügyek elé kell tenni! Amikor veszélyben van a nép, a haza, az egyház, amikor hív Isten, azonnal le kell tenni az egyéni, magánfoglalatosságok cséphadaróját és indulni kell. Egy orvost hívtak beteghez. Előbb elvégzem házi dolgaimat — mondotta — és megyek. A házi dolgok három órát tartottak, s ezalatt meghalt a beteg. Indult, de már késő volt. Letette a magánügyek cséphadaróját, de nem azonnal. Mi soha se késsünk!

6. Az angyal üdvözli Gedeont. „Az Úr veled, erős férfi!” Gedeont ez a köszöntés felláztatja: Ha az Úr velünk, miért ért mindez minket? Lázadás ez Isten ellen. Hányszor lázadunk fel mi is, amíg megértjük, hogy a baj mögött ott lapulnak a gondviselés feltételei is. „Ezzel a te erőddel” — mondja az angyal. A hangsúly ott ezen van: a te erőddel. Isten bízik Gedeon erejében, az ember erejében. Fordított eset áll fenn itt. Általában az ember szokott Isten erejében bízni, s íme most Isten bízik az ember erejében. Két ellentét van: az egyik, amikor valaki csak a maga erejében bízik és elhanyagolja az istenit; a másik, amikor valaki csak Isten erejében bízik és leértékeli a sajátját. Mindkettő szélsőséges, tehát téves. A történet a kettő szintézisét adja, amikor kijelenti az angyal, hogy Isten is vele fog harcolni. Ez a szintézis az unitarizmus. Az unitárius ember ez Isten és ember együttműködését nem akciőközösségnek tekinti, hanem strukturális egységnek. Te is, testvérem, támaszkodj a magad erejére, de számíts az Istenére is. Ez az életelv tesz unitáriussá.

7. Gedeonban kételyek jelentkeznek. A 15. versben ez áll: „Kérlek Uram, miképpen szabadítsam én meg Izraelt?” Hősünk nem bízik magában. Ezt az érzést úgy hívjuk, hogy kisebbségi vagy alacsonyabbrendűségi érzés. Mi most nevezzük Manassé-érzésnek. Emiatt tiltakozik Gedeon a megbízatás ellen, akárcsak Mózes a Hórebbe, vagy Jónás próféta az Úr előtt. Veszedelemes érzés ez: fékez, bénít, negatív döntésekre bír.

Ennek fordítottja a felsőbbrendűségi érzés, vagy Góliát-érzés. Ennek hátránya, hogy túlértékeljük magunkat és csalódunk. A helyes a közötti középút. Nem jó se Góliátnak, se Dávidnak érezni magunkat. Törekedjünk egészséges, tárgyilagos önismeretre.

8. Most két mitológiai mozzanat következik, melyet a szerző azzal a szándékkal iktatott be, hogy meggyőzze Gedeont: aki neki parancsol, aki őt hívja, az valóban Isten. Az egyik az étel megégetése (17—22), a másik a gyapjú megnedvesítése (37—40). Jézustól is csodákat követeltek a farizeusok. Gedeont meggyőzik ezek a mutatványok.

Vajon minket is meggyőznek? Vajon csak a csodák bizonyíthatják Isten létét és hívását? Nem. A csoda kivétel az egyetemes, örök természeti törvények alól. Isten létét, természetét, hívását nem a kivétel, hanem az egyetemes törvény igazolja. Ezért nem hiszünk a csodákban. Istennek hozzánk intézett hívását sohase tegyük ún. csodatevő istenpróbák függvényévé, hanem halljuk meg reális törvényszerű hívását, és annak nyomán induljunk.

9. Gedeon még a csodatevő istenpróbák után is kételkedik. Ez bizonyítja az ilyen próbák hatékonytalanságát. Minden bizonyosság kételkedésből, tépelődésből születik meg. Az eszmék is. Mi is mennyit tépelődünk, vajúdunk, amíg egy-egy elhatározásunkban felismerjük Isten hívását. Álmatlan éjszakák után végre Gedeon megnyugodott. Ennek jelül épített egy oltárt s nevezte Jáhvé-Salomnak, ami azt jelenti, hogy Isten a béke (24. vers). Milyen boldog volt Gedeon! Legnagyobb boldogság hosszas, kínos vergődések után megnyugodni, magunkkal s Istennel kibékülni. Mi is, valahányszor megbékélünk, megépítjük magunkban a Jáhvé-Salomot, azt a békeoltárt, mely az egyetemes emberi békeség erkölcsi forrása.

10. A megbékélés élménye csak egy éjszakán át tartott Gedeonban. Éppen csak megpihent, s máris jelentkezett a konkrét feladat: az ország felszabadítása, a nagy küzdelem Midián ellen. Nehéz feladat. S Gedeon még mindig nincs készen. Isten eddig állandóan készítette őt a vezérségre, de valami még mindig van benne, amit el kell távolítani, le kell az egyéniségéről nyesnie. Így szól hozzá az Úr: „Rontsd le a Baál oltárait . . .”, a szent berkeket, ahol a midániiták bűnös orgiákat üznek, vágd ki. Az Írás nyelvén ez azt jelenti, hogy senki sem lehet elhívottja, amíg a benne levő bálványokat le nem dönti. Mindenkiiben vannak bálványok: a pénz, a divat, az alkohol, a szex, a dohány, a lustaság, a pazarlás, az indulatosság, az ízléstelenség, agresszivitás stb. Nem lehet ember, különösen vezéregyéniség belőlünk, amíg bálványainkat le nem döntjük és egész életünket istenrendelte hivatásunknak nem szenteljük.

11. Másnap táborba szállt a nép. 32 ezren voltak. És mondá az Úr: „Több ez a nép . . .” Menj fel a Gileádra és hirdesd ki a népnek, hogy aki fél, az menjen haza (7.r.2.). Az ijedt ember nem élhet hivatásának, aki fél a harctól, az nem jó katona. 22 ezren hagyták el a tábort. Ezt is so-

kallja Isten. Tanácsára Gedeon leviszi népét a vízre, s megfigyeli, hogyan isznak. Egyesek nekifeküdtek a víznek, eldobták fegyvereiket, és ittak-ittak kielégíthetetlenül, mit sem törődve egyébbel. Mások nem dobták el fegyvereiket, és nem hasaltak le, hanem kezükből ittak és közben figyeltek, nem jön-e az ellenség? Gedeon megszámolta ezeket. Háromszázan voltak. Ezek voltak az igaz katonák.

Két nagy fajsúlyú gondolat rejlik ebben a fejezetben: a rostálás és a minőség—mennysiség problémája. Isten nem a mennyiségek Istene, hanem a minőségeké. Ő nem azt kérdezi: hányan vagytok, hanem azt, hogy milyenek vagytok? Többet ér egy maroknyi minőségi ember százezer megfutott gyávnál.

Minket is állandóan rostál, szelektál az élet. Próbára tesz Isten: alkalmasok vagyunk-e hivatásunk betöltésére? Ez a rostálás a mennyiség rovására, de a minőség javára történik. Istennek és a társadalomnak minőségi emberek kellene. Mi is legyünk azok!

12. A harc még meg sem kezdődött, győzelemről még szó sincs, s mégis így szól Isten: „Kezdedbe adtam Midiánt“ (7,9). Mi ez? Hit! A nem látott, még be nem következett dolgok valósága, vagyis valóságként való elfogadása. A bizonyosság arról, hogy amit remélek, az meg is lesz. A hit jelenbe áthozott jövő. A hívő ember az ezután elkövetkezendőket úgy kezeli, mintha már azok készen is volnának. Gedeon még nem győzött, de annyira hisz a győzelemben, hogy azt már kész valóságnak tekintti.

Hősünk esetében ezt a hitet Isten önti Gedeonba: máris kezdedbe adtam Midiánt. Igaz ez, mert hiszen „a hit Isten ajándéka“.

Bármit cselekszünk, bármivel biz meg Isten, hinni annyi, mint biztos lenni abban, hogy hivatásomnak megfelelek. Aki útra kél, hiszi, hogy visszatér. Be szomorú volna, ha nem hinné. Aki beteg, hiszi, hogy meggyógyul. Be szomorú volna, ha nem hinné, hogy egykor elhagyja betegágyát! Hitből élünk.

13. Van egy érdekes jelenete a történetnek. Isten parancsára Gedeon éjjel átlópozkodik az ellenséges táborba. A katonák alusznak a fűben (10—15). Gedeon lehasal. Mellette két katona álmait meséli. Az egyik elmondja, hogy álmában egy nagy kenyér gurult be táborukba és ledöntötte a vezérkar sátrát. Társa úgy magyarázza az álmot, hogy a hatalmas árpakenyér Gedeon fegyverét jelenti.

A mi fegyverünk is a kenyér legyen. Felebarátaink élettáborába a szeretet és megbocsátás kenyerét gurítsuk be. A szeretet és megbocsátás kenyere, az evangélium kenyere szétzúzza a gyűlölet vezérkarának sátrát.

14. Az elbeszélés végéhez értünk. Reggel van. Gedeon felkelti katonáit és készíti őket a támadásra. Jogos háborúra készülnek. Nem hódítani mennek, hanem az országot akarják a betolakodóktól megtisztítani. Gedeon kürtöket és cserépedényeket oszt szét a katonák között. Mikor megközelítik az ellenséges tábor, a háromszáz ember megfújja a kürtöket, a többi meg földhöz vágja a cserépedényeket... A midiániták megfutamodnak, Gedeonék győztek.

A kürt az ókorban a szónoki beszédet, a mozgósító, riasztó, hírt hirdető hangadás jelképe volt. Az Írás számtalan helyén nevezi az emberi testet cserépedénynek. Ez tehát a testi létet jelképezte. Odacsapni a cse-

rédényt a Biblia nyelvén azt jelentette, odacsapni az életünket, feláldozni magunkat.

Végső esetben kerülhet sor a mi életünkben is, hogy isteni elhívásunk következetes teljesítése önfeláldozást követel. Erre is készen álljunk. Cserédényünket ne sajnáljuk, amikor győzelemről van szó, amikor hazánkról, egyházunkról, családunkról, becsületünkről, Istentől elvállalt hivatásunk teljesítéséről van szó. Mindenfajta hivatás végső fokon önfeláldozás.

Gedeon elhívása a mi elhívásunk allegorikus képe. Láthattuk, hogy Isten fokozatosan, lépésről lépésre miként készíti, neveli az embert hivatások teljesítésére. Minket is készít, nevel, dolgozik rajtunk, hogy hivatásukat betöltő, igaz emberekké épüljünk az ő dicsőségére, mindannyiunk javára. Amen.

GÖNCZ MIHÁLY

AZ IRGALMAS SZAMARITÁNUS

Lk 10,25—37

Jézus hit- és életfelfogásának alapja egy mély vallásos élmény, mely őt egyrészt Istenhez, másrészt embertársaihoz kapcsolta. Számára a vallás: Isten és ember szeretete. Erről tett bizonyosságot a szeretet kettős parancsolatában is, és ezen keresztül látta megvalósíthatónak Istenországát itt a földön. Ennek szellemében kezdte meg evangéliumát hirdetni. Egyszerű, érthető nyelven beszélt, hogy mindenki megérthesse. A mindennapi életből és a természet világából vett történetek és hasonlatok segítségével magyarázta Istenországát.

Jézus igazi nagysága és időszerűsége abban állott, hogy tanítását étellel és új lelkülettel töltötte meg. Nemcsak élőszóval, hanem életével is tanított. Ahogy beszélt, úgy is cselekedett. Hirdette és saját életében meg is valósította Istenországát. Így tanítása örömhír volt sokak számára. Követőinek száma állandóan növekedett. Mind többen tértek meg és lettek Istenországa munkásai. De ellenségei is szaporodtak. Ellenségei voltak az írástudók és farizeusok, akik Istenországa terjedésétől hatalmi és anyagi érdekeiket féltették.

A felolvasott bibliai részben ellenségei közül egy törvénytudó járult Jézus elé, hogy megkísértse őt. Képviselője volt a mózesi törvénynek, amelyet szorgalmasan tanult és ismert, de nem töltötte be. Nem a szellemet, hanem a betűt nézte, nem a belső tartalomra, hanem a külső látásra fordította figyelmét. Böjtölt külsőleg befeketített orcával, imádkozott és a szegényeknek alamizsnát osztogatott a piacon s más nyilvános helyeken, hogy az emberek előtt jónak, kegyesnek mutassa magát. De titkon uzsoráskodott, zsarolta a szegényeket, babonás félelemben tartotta a népet, hogy tekintélyét és uralmát biztosítsa. Hiányzott az őszinteség, a bensőség és melegség Istenhez és embertársaihoz való viszonyából, mert hiányzott a szeretet a szívéből. Istentisztelete lélek- és érzéknélküli, üres szertartássá, élete merő képmutatássá vált.

Ennek szellemében tette fel a kérdést: „Mester, mit cselekedjem, hogy az örök életet vehessem?” Jézus felismerte álnokságát, nem hátrált meg. Felvette a harcot és megkérdezte tőle: „A törvényben mi van megírva? Mint olvasod?” Az így válaszolt: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szivedből és teljes lelkedből és minden erődből és teljes elmédből; és a te felebarátodat, mint magadat.” Jézus ezt mondta neki: „Jól feleltél; ezt cselekedd, és élsz.” A törvénytudó cselfogását Jézus felelete semmivé tette. Jézus ezúttal is igazolta azt, hogy: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek, vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, inkább hogy betöltssem.”

A törvénytudó azonban tovább mesterkedett, igazolni akarta magát, és azt kérdezte Jézustól: „De ki az én felebarátom?”

Jézus egy példázattal válaszolt. Jól tudta, hogy a mindennapi életből vett történetre van szüksége a felzaklatott léleknek, hogy a hullámok elüljenek, s a választ váró embert annál biztosabban rávezethesse a megdönthetetlen igazságra. S míg a történet folyt, valahol a kanyargó Jordán partján Jeruzsálem és Jerikó között, tolvajt rejtő bozót melletti útszélen kibontakoztak az élő alakok: a vérben fetregő, kifosztott utas, az elsiető pap és lévita s végül a fájdalom fölé hajló könnyörülő szamariánus.

1. A vérben fetregő, kifosztott utas zsidó volt. Talán ő maga is büszke, öntelt, elbizakodott, aki szóba sem állt a szamariabeliekkel. Testi fájdalmai mellett ott voltak a lelkiek is, amelyek abból adódtak, hogy távol szereteteitől kell elpusztulnia.

2. A pap, meglátva a vérző utast, lelkiismeretkönyítón állapította meg, hogy fontos és sürgős küldetésében nem vesztegethet itt időt. Segítenie kellene a törvény szellemében, hisz az elesett is zsidó, mint ő maga a Jáhvé szolgája. A pap azonban bizonyára így gondolkozott: az eset a rendfenntartó közegek hatáskörébe tartozik. S ki tudja, vajon nem igazságszolgáltatásról volt-e szó? Vajon nem méltó büntetését nyerte-e el az illető? S aztán szorosán magára húzva köntösét, egy kicsit megborzadva és megijedve, mintha készülődő vihar elől vagy lapuló rablótámadástól félne, futva elsietett a sebesült mellett.

3. A lévita, aki Lévi törzséből származott, aki idejének nagy részét a Jáhvé szolgálatában töltötte, közömbösen jegyezte meg magában, hogy az ismeretlen ember nem az ő osztályához tartozik. Így hát a törvény nem kötelezi semmire. Ő sem segített, közömbösen továbbment.

4. Az egyszerű szamariai férfi, aki a híthú zsidó szerint megvetett és kiközösített, bár nem rendelkezett tudással, de nem volt eltelve előítéllettel sem. Nem kutatott a reászoruló származása vagy szerencsétlenségének okai után, hanem ösztönös jóérzéssel fölemelte, vérző sebeit kimosta, bekötötte, s felgyógyulásáról gondoskodott. Bizonyára csak annyit állapított meg, hogy ember az illető, akit ha elesettségében felkarolunk, ha vele szeretetet gyakorolunk, istenfiúságról teszünk bizonyosságot.

Jézus szelíden tette fel a kérdést a törvénytudónak: Mit gondolsz, e három közül ki volt a felebarátja annak, aki a rablók kezébe esett? Az így felelt: Az, aki irgalmas volt hozzá. Tehát a szamariánus, mondotta Jézus. Pedig ti azt tanítjátok, hogy a felebarát csak zsidó lehet. Aki nem zsidó, az gyűlölt, megvetett pogány, értéktelen és emberi nevezetre méltatlan lény. Tanuld meg, hogy minden ember Isten gyermeke. Isten után

testvérünk és felebarátunk. Kötelességünk hát szeretni embertársainkat és segíteni rajtuk, mert egy Atyának vagyunk a gyermekei.

A törvénytudó lesütött fejjel állott Jézus előtt. Jézus pedig azt mondta neki: „Eredj el és te is akképpen cselekedjél.“

A kérdezősködő megszeppenülve eltávozott. Jézus követői és tanítványai örvendtek, mert megértették a második nagy parancsolatot: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Felebarátunk minden ember. Isten pedig az embert felebaráti szeretetre teremtette, és az ember csak ebben a viszonyban érheti el a teljesebb, igazibb és boldogabb életet. Ezért állította fel Jézus második nagy parancsolatként, hogy szeresd felebarátodat. Szeresd benne az embert, Isten gyermekét és munkatársát.

Jézus a szeretetet teszi az erkölcsi megnyilvánulás középpontjává: „Arról ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“ A szeretetből folyik a szelídlelkűség, áldozatkészség, könyörületesség, lelki szilárdság, jóakarát és jócselekedet, s ezért állítja arany-szabályként követői elé: „Amiát tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény és ezt tanítják a próféták.“

Jézus tanítása elsősorban az akkori kor emberének szólt, de annak időszerűsége ma is hangzik felénk. Szól különösen a második nagy parancsolaton keresztül: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.“ Ez a parancsolat arra kötelez bennünket is, hogy önmagunk jólétének munkálása közben másokéról se feledkezzünk meg, mert közülünk senki sem élhet önmagának. Kötelez arra is, hogy viseltessünk őszinte részvéttel embertársaink sorsa iránt, hogy örömmel növeljük, bánatunkat enyhítsük. Kötelez bennünket erre mindazok példája, akik Jézus nyomdokain haladva az emberiség legjobbjaként éltek, önmaguk és mások boldogításáért. Kötelez erre Jézus példája és az ő nyomdokain járó hűséges tanítványok élete. Ilyen volt Schweitzer Albert élete és példája is, aki lemondva fényes karrierjéről, idejét, erejét, pénzét, családi életét az afrikai néger szenvedők gyógyítására szentelte. Erre áldozta könyveit, hangversenyeit bevételének jövedelmét is. Nagy lelki ereje Istenben való hitéből, embertársainak szeretetéből fakadt, és abból a felfogásból, hogy jó mindig az, ami az életet szolgálja és segíti, egyszóval a szeretet parancsának megélése Istenország megvalósításának ügyében.

A felebaráti szeretet nem lehet egy múltó hangulat, fel-felcsillanó lelki állapot, üres szó vagy színes frázis, hanem emberi életünk része, az a sokszínű, gazdag valóság, mely Istenországának polgárává emel.

A felebaráti szeretet egy szakadatlan lelki érzés eredménye. Ezért állandó jellegű. Ha csak pillanatok hatása alatt működik, elveszíti igazi értelmét. Ha a könyörülő szamaritánus csak azért segített a megvert és kifosztott emberen, mert megésett a szíve rajta, bár pillanatnyilag jót tett, cselekedete nem ért fel a jézusi méntéig. Mert a pillanatok hatása alatt álló ember esetenként különbözőképpen cselekszik. Ma szeret, holnap tán közömbösen hallad el melletted, holnapután esetleg megvet, amint a lélek tengere hullámozik.

Melyik az a szilárd alap, amelyre felépülhet a felebaráti szeretet lelki épülete? A lélek tisztasága.

Előttünk példaadónk, a názáreti Jézus élete és tanítása. Meg vagyok győződve, hogy életünk csak úgy válhatik boldoggá, ha a felebaráti szeretet feltétlen parancsának teljesítését visszük bele mindennapi életünk-

be. Ha a felebaráti szeretet szellemében törekedünk arra, hogy megvalósuljon bennünk és közöttünk áldott békességével, tiszta örömeivel és zavartalan boldogságával Istenországa. Bár csak életünk sok jó cselekedete után mi is hallanánk az irgalmas szamaritánus példázatának elbocsátó záró akkordját: „Menj el, te is hasonlóképpen cselekedj.“ Ámen.

KERESZTES SÁNDOR

MUNKA ÉS IMÁDSÁG

Jn 5,17; Mt 22,21

A földműves ember munkaideje nincs órához kötve. Általában minden újítás megvalósítható a mezőgazdaságban: gépesítés, vegyszeres földművelés stb., de azt, hogy a földműves is csak napi nyolc órát dolgozzék, nem lehet megvalósítani. Miért? A felelet kézenfekvő. Azért, mert az erdőt, mezőt a természet uralja, s az embernek, ha tetszik, ha nem, hozzá kell igazodnia. Van úgy, hogy napokig, sőt hetekig esik az eső s bár a kultúrnövényeket a gyom fojtogatja, az embernek mégis tehetetlenül kell néznie. Ezért, amikor napsütés fürdeti a földet, a falusi ember kihasznál minden egyes percet, hiszen nem tudhatja, hogy mit hoz a holnap.

Lehet, hogy sokan így vélekednek magukban: nem elég a mindennapi munka, hát még a templomban is erről kell hallani? Ezeknek válaszolom: igen, ezzel a templomban is kell foglalkozni! A templom, a vallás, a hit nem szakadhat el a mindennapi élettől, mert akkor semmit sem ér, sőt ellenkezőleg, azért létezik, hogy tanításával, jézusi parancsolataival ezt a mindennapi életet elősegítse.

— Bethesda tavának partján betegeket gyógyít Jézus. A hálás betegek magukkal viszik hírét, s így a farizeusok is tudomást szereznek róla. Szemükben szálla Jézus gyarapodó népszerűsége, s hogy megnyirbálják, felelősségre vonják.

A régi törvény szerint ünnepnapon zsidó ember nem dolgozhatott. Jézus ezt megszegte, mert a szükség azt kívánta, hogy szombatnapon is gyógyítson. A farizeusok ezt a szombati tevékenységét támadták. Úgy állították be Jézust, mint elfajzott utódot, aki megsérti az ősök törvényét.

A támadóknak Jézus ezt válaszolta: az én Atyám mindig dolgozik, én is dolgozom! Féltre hát, képmutatók, mert a jócselekedetet nemcsak néhány nap, de mindig gyakorolni kell!

Szűklátóköri emberek nemcsak voltak, hanem ma is vannak. Ma is vannak, akik sérthetetlennek tartnak egy vasárnapot, s ha valakit dolgozni látnak, elszörnyedve mondják, hogy megveri az Isten. Az ilyen emberek istenfogalma megrekedt valahol az Ószövetség szintjén, s Istent úgy képzelik el, mint egy villámokat szóró, végtelen szigorú, bosszúálló lényt, aki rettenetesen lesújt az ellene vétőkre.

Az ilyen Isten nem a mi Istenünk! A mi Istenünk a Jézus Istene, akiről azt tanultuk, hogy végtelen Szeretet. S éppen azért SZERETET a SZERETET, mert nem önkényeskedik, tüzzel, vassal, korbáccsal nem uralkodik, hanem simogató megbocsátással, türelmes várakozással, jó-

akaratu útmutatással segít gyermek-mivoltunk kiteljesedésében. Isten nem rabszolgai engedelmisséget, hanem gyermeki ragaszkodást, viszonyt vár el tőlünk. Munkatársakul hívott el minket, megbizott, hogy formáljuk képünkre a földi tájakat, s ha ebben a hivatásban a körülmények még vasárnap ellenére is alkotni kényszerítenek, bizony nem lakolhatunk érte.

Megtörténik, hogy egész héten esik az eső, de vasárnapra kiderül. Ha ilyenkor valaki a mezőre megy, én megértéssel fordulok feléje, s nem ijeszgetem istenveréssel. Ellenkezőleg, érte is imádkozom, hogy Isten áldja meg keze munkáját.

Ne értsenek félre! Nem azt mondom, hogy a vasárnapot nem kell „megszentelni“. Nem azt mondom, hogy vasárnap kerüld a templomot. Azt hangsúlyozom, hogy ha a helyzet megkívánja, vasárnap is nyugodt lélekkel dolgozhatsz. És ha találkozol emberrel, aki ujjal mutat reád s állítja, hogy Isten büntetése fejedre, te válaszolj: kezem munkájáért, jót tevéméért bizonyára nem! Az élet a legdrágább kincs, minden érte létezik, s ha te vasárnap is dolgozol ezért az életért, Isten csak szeretettel tekinthet reád mint szorgos gyermekére. Annál is inkább, mert ahogy megfigyeltem, te, a dolgos ember, még a sürgős munkák idején is megadod Istennek a tiszteletet. Hajnalban kimméssz a mezőre, dolgozol az első harang szaváig, akkor hazatérsz, s ünneplő ruhában, ünneplő lélekkel jössz a templomba. Munka és imádság egybekapcsolva! Van-e ennél szebb istentisztelet? Munka a kenyérért és imádságos hála a kenyérért! Ez igazi, unitárius emberhez méltó felfogás. És ezért nem ver, hanem megáld az Isten.

És most szólok a másik végletről.

Eddig azt tárgyaltam, hogy sokak szerint a vasárnap sérthetetlen, most arról fogok beszélni, hogy sokak szerint a vasárnap teljesen fölösleges.

Az örök munka rabja beszél így vasárnapról. És nemcsak vasárnapról, hanem mindenről, ami nincs kapcsolatban a kétkezi munkával. Nem olvas el soha egy könyvet, ünneplő ruháját megeszi a moly, nem jár templomba, nem jár társaságba, mert a munkának kell az idő. Dolgozik látástól vakulásig, s még arra sincs ideje, hogy egyszer bár kifújja magát a szép szobájában.

Minden az életet kell hogy szolgálja, még a munka is, de az ilyen agyonhajszolt munka többet árt, mint használ az életnek. Elgyötri a testet, megfojtja a lelket, elfelejtfeti a szépet, a kellemest meglátni. Hát ér-e valamit az ilyen élet? Tudom, azt válaszolják: a gyermekért teszem. Am kérdezem: gyermeked helyett mindent elvégezhetsz? S ha elvégeznéd, hasznosat cselekednél? S vajon a gyermek minden szerzeményedet értékelni fogja? Hátha sutba veti, mint te a kicsi mécses, mert villany lett helyette?

Itt lépik be mondanivalómba a második jézusi igazság: add meg a császárnak, ami a császáré, de add meg Istennek is, ami az Istené! Munka és imádság, munka és szónakozás, munka és lélekgyarapítás összhangban kell hogy legyen. Ellenkező esetben megbosszulja magát.

Nézz szét! Lásd meg, hogy mennyi értéket rejt a földi lét! Nemcsak hajsza, test- és lélekölő munka létezik, de annyi minden szépség! És vedd észre, hogy a hivatás betöltésében nem elég a munka, hanem önmagad tökéletesítésével is kell törődni. Dolgozz, amikor csak kell! Ha a

helyzet úgy kívánja, dolgozz még vasárnap is, de ne vidd túlzásba. Jöjj el az emberek közé, hiszen testvér vagy te is. Láss, hallj, pihenj, szóra-kozz, örülj velünk, imádkozz velünk, hiszen ezért vagyunk emberek. Isten lelkének örökösei. Amen.

PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK

SZABÓ DEZSŐ

ISTEN DICSÉRETE

Zsolt 71,14—16

1. Élettevékenységünk ösztönös, tudatos és tudatalatti síkon zajlik. Az ösztönös cselekedetre más magyarázat nincs, csak az, hogy talán évezredek, évmilliók átöröklése adja. A tudatos cselekedetben benne van már az értelem, ismeret, tapasztalás, ítélet, összehasonlítás. A tudatosság függvényeként beszélünk ma tudatküszöbről, a lélek olyan világáról, ahol az élet eseményzajlására minden rosszat, kellemetlent, fájdalmat, bánatot, megaláztatást, szenvedést, félelmet, okáival, eseményeivel, következményeivel együtt a tudat alá, a feledés világába szorítunk, hogy a lélek összhangját, békéjét, egységét megvédjük, megőrizzük. Ismert közmondás: az idő gyógyít; pedig csak a tudatból hull ki, nem is gondolunk arra, ami gyermek, ifjú vagy felnőtt korban nekünk retteget, bánatot, gyászt hozott.

2. Az Ószövetség népének törvényalkotója is tudta ezt, amikor a negyven évig tartó pusztai bolyongást, szenvedést, megpróbáltatást a megszabadulás ünnepe, húsvét előtt negyven napi böjttel kívánta állandó emlékezetben tartani. Olyan intézkedés volt ez, mint amikor a gyógyuló sebet újra és újra felszaggatják, nehogy eltűnjön annak nyoma.

3. Az unitárius hit- és életfelfogásban élő ember e kérdést, mint a vallásos élet megnyilatkozási formáját, soha nem tette hitelvi kérdéssé. Nem véletlen, különködő álláspont ez. Jézustól örököltük, tanításából vesszük. Jézus hite és unitárius hitünk a bizalomra, a reménységre, a szeretetre épül, ez mindig a holnap, a jövő felé tekint. A régi közmondás szerint, amíg lélegzem, remélek.

4. Reményünk alapját az Istenbe vetett gyermeki bizalom adja. Bizalom Isten jósága, szeretete, irgalma, de mindenekfelett igazsága iránt. Isten igazsága, hogy betegségben, gyászban, fájdalomban, szenvedésben nem hagy el; megfizet jót és gonoszt egyaránt, mert ő igaz. Erre emlékezünk szüntelen.

5. Hirdetjük Isten csodadolgait, amik körülvesznek. Az atomok világa, a rügy ébredése, fakadása, a bolygók, naprendszernek ésszel csak a „végtelen“ meghatározással felfogható nagyságát. És mindenekfelett Isten legnagyobb csodáját, az embert, az emberi tudatot.

6. Szaporitom dicséreted, mondja a zsoltáríró. Ami a legnagyobb bennem, az csak egy parányi morzsa belőled, Isten. Ami legdrágább ne-

kem — s minden embernek —, az élet, az csak egy leheleted, Isten. Ami a legerősebb bennem: vallásos hitem, az csak egy láthatatlan selyemszál, mely hozzád köt, Isten. Ezért ajkaim dicséretet mond és magasztal szüntelen, mert számát sem tudom gondviselésed nagyságának, Isten.

7. Gondolatunkkal, érzéseinkkel, akaratunkkal, szeretetünkkel, reményünkkel, hitünkkel, egész életünkkel a jövő felé fordulunk. Megújulva tekintünk a holnapba, ment tudjuk Isten jóságát és igazságát, és szaporítjuk az ő dicséretét. Ámen.

A MI ISTENTISZTELETÜNK

1Kir 8,27—29

1. A zsidó nép felépíti első templomát, melynek pompáját, díszét Jézus a mezők liliomának szépségével hasonlította össze. Az első templomi istentiszteleten hangzanak el Salamon szavai. „Vajon gondolható-e, hogy lakozhatnék az Isten a földön? Imé az ég, és az egeknek egei be nem foghatnak téged, mennyivel kevésbé e ház, amelyet én építettem. De tekintés a te szolgád imádságára és könyörgésére, óh Uram, én Istenem, hogy meghalljad a dicséretet és imádságot, amellyel a te szolgád könyörög előtted a mai napon; Hogy a te szemeid e házra nézzenek éjjel és nappal, e helyre amely felől azt mondottad: Ott léssen az én nevem; hallgasd meg az imádságot, amellyel könyörög a te szolgád e helyen.“ Több mint 2700 év választ el ettől az eseménytől, talán ezért hatnak megrázóan a templomépitő király szavai. A józan ész sem tudja másképp fogalmazni a lényegét. Gondolható-e, hogy Isten, kit az egek egei be nem fogadhatnak, a földön egy házban lakozzék? Meglepő, mert Jézus korában még általános vita tárgya, hogy Isten Jeruzsálemben vagy a Garizim hegyén lakozik-e? Meggondolkoztató, mert egyes vallások és felekezetek tagjai ma is vitatják, hogy Isten csak az ő templomukban, s az ő istentiszteletükön van jelen, csak ott nyer üdvösséget a hívő lélek.

2. Az istentisztelet a vallásos léleknek éppen oly szükséglete, mint a testnek a mindennapi kenyér. Elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik az életéhez, és a tökéletesedés, a fejlődés útját mutatja. Az első terméskőből összerakott áldozati oltártól hosszú az út Salamon templomáig és a mai templomokig. Legyen kőoltár, jeruzsálemi vagy Garizim hegyi templom, bizánci bazilika, gótikus katedrális, barokk vagy modern vasbeton építmény vagy katakombá, a cél mindenkor, mindenikben egy volt: az Istennel lenni, vele közösséget teremteni. Ezért van az áldozati füst, ezért az ének, ima, ezért szólnak a citerák, harsonák; ezért a parancsolatok ismétlése, könyörgések, prédikációk, hogy az egyén és közösség Istennel lehessen.

3. Kain és Ábel áldozatában Isten tetszését kívánja megnyerni. Ábrahám a Mória hegyén hűségét és ragaszkodását kívánja bizonyítani Józsué és Dávid imában, énekekben segítséget kér Istentől a küzdelemre Salamon azt kívánja, hogy Isten csak rá figyeljen az ő munkájáért.

4. Jézus istentisztelete nem a külszíné, a látványosságé, hanem a léleké, az igazságé. Az ő istentiszteleti útja az imádságé, a lélekben „titkon mondott“ imádságé.

5. Az unitárius istentisztelet nincs helyhez kötve. Célja: az Isten és ember szolgálata. A szolgálattévő lelkész nem közvetít; gondolatot,

érzést, akaratot, lelket mozgat, de a lélek kelyhét mindenki maga kell megtöltse az üdvösség nektárjával. Érthető, világos, mint a hegyek csúcsa. Bár vannak völgyek, a fejlődés huzalát Jézus a tökéletesedés csúcsára kötötte, s mi ezt a szüntelen haladást kívánjuk szolgálni a mi istentiszteletünkben.

6. Isten nem lakozhatik kézzel csinált házban e földön, de jó időről időre egyénileg a közösségbe hozni bizalmunkat, hitünket, reményünket. A mi istentiszteletünk csak akkor istentisztelet, ha a templomba hozott bizalmat, hitet, reményt, szeretetet a hétköznapi cselekedetével igazolni tudjuk, kézzelfoghatóvá tesszük. Erre törekszünk, ez a mi okos istentiszteletünk. Amen.

UNITÁRIUS ÉLETELVE

Róm 12,12

1. Vallásunk a reménység vallása. Ennek birtokában tudunk hinni az ember jóságában, még akkor is, ha időnként annak ellenkezőjét tapasztaljuk. A mi reménységünk mindig derűlátó, a jónak, igaznak, szépségnek, tisztának reménye, ezért hitünk olyan köszikla, melyen állva csak örvendezők lehetünk. Ez az öröm nem kétségeskedik, nem fél, nem aggódik.

2. Babel építői a nyelvek különbözőségébe buktak bele. Az első pünkösdi prédikáció az egynyelvűség erejével alapították az első keresztény gyülekezetet. A világ unitáriusainak is egy a nyelve, a reménység örömeinek beszéde. Ezért hiszünk a legszebb álmok, a legszebb tervek: Istenországának földi életünkben való megvalósulásában.

3. Biológiaiilag az élet állandó küzdelem a lét fennmaradásáért. Küzdelem a kenyérért, a betegségek, a rossz, az ártalmas ellen. Leleki értelemben is folyik e harc a szabad akarat döntésében, a lélek mindennapi táplálékáért, az ártalmassá, a bűnnel való szembenállásban. Ez mind életünkben, mind a Bibliában kétféleképpen jelentkezik. Az egyik a primitív világ magatartása: szemet szemért, fogat fogért. Jézustól kezdve áll az új parancs: ne állj ellen a gonosznak, tartsd oda másikat is. Sajnos csak időben határolható ez el így. Ma is gyakran a rosszért rosszzal fizet az ember. Ha te úgy, én is úgy.

4. Jézus határkö. Naptárban, életfelfogásban. Az ő evangéliuma a 77-szeri megbocsátás evangéliuma. Ez az életelv nyilatkozik meg a felolvasott tanácsban: háborúságban tűrők legyetek. A változást, a jobbat csak ez a magatartás hozhatja meg. A rosszat, mint teniszlabdát, ha visszaütjük, soha véget nem ér jelenléte. A rossz csak jóval, türelemmel és megbocsátással győzhető le. Tűrni a vádat, rágalmat, igazságtalanságot, ez nehéz erény, de keresztényi és unitárius kötelesség.

5. Könyörgésben állhatatosak legyetek. Mindenki tud imádkozni. Lehet, hogy elfeledtük az első imát, amire anyánk tanított, elfeledtük a Miatyánkot, melyre Jézus tanított, a hitvallást, melyre az egyház tanított, de ha bajok vesznek körül, ha nem várt tragédia tör ránk, betegségben, kórágyn, műtőasztalon, koporsó mellett, ha egy mondatban is, imádkozunk: segíts meg, ne hagyd el, Istenem. És azonnal választ várunk, Isten feleletét. Ha késik, ha elmarad, nemcsak csüggedés, hanem a hitetlenség alakulhat ki: Késtem az Istent, nem hallgatott meg. Kér-

tem, nem gyógyított meg, nem adta meg reményem, vágyam. Elvette tőlem, ami számomra a legkedvesebb volt, megbüntettet ártatlanul, többet nem imádkozom.

6. Hol az állhatatosság? Függetlenül a körülménytől, nem számítva semmit, maradok szabad akaratom döntése nyomán az, aki voltam: örvendező, tűrő, hívő ember, olyan, mint Jób az Ószövetségben, olyan, mint Jézus a keresztfán, olyan, mint Dávid Ferenc a börtönben. Istenben levő hitem el nem csüggedhet. Unitárius hitem alapelve: a reménységben örvendezni, a háborúságban tűrni, a könnyörgésben állhatatosnak maradni mindörökké. Ámen.

HITÜNK ALAPJA

Gal 5,14

1. A kereszténységben több száz az egyházak és felekezetek száma. Mindenik magát igaznak tartja. Népünk közmondása: „Minden vallás jó, csak a kárvallás rossz.“ Egyházak, felekezetek vallásos meggyőződésüket törvényekké formálják. Ezek közt vannak szigorú és könnyű, lényeges és kevésbé lényeges törvények. A törvényekre helyezett hangsúly adja meg a különbözőséget, de egyben az illető vallás jellegét és helyét hívei életében.

2. Mindenkinek: hívőnek és nem hívőnek egyaránt jogában áll vizsgálni, mérlegelni, dönteni a különböző vallások szokása, törvényei, igazsága felől. Ez nem változtatja meg semmiben azt a tényt, hogy egymás mellett, időben és térben a legkülönbözőbb hitfelfogású egyházak és felekezetek élnek a maguk életét. Minden ítélet egyéni, még akkor is, ha csoportok alakulnak ki. Akik a vallásban értéket látnak, hitük nyomán gazdagodni kívánnak, akár itt a földi életben, akár a halál után. Ezért a nyereségért még áldozatra is képesek.

3. Mi elfogadjuk azt az elvet, hogy minden vallás jó vallás, de első-sorban foglalkozunk a sajátunkkal, a mi hitünkkel. Az unitárius hittan alapja, de egyben koronája: az ember szolgálata. Másszóval, amint azt Pál mai textusunkban fogalmazza, a második jézusi fő parancsolat.

4. Jézus adta, Pál ismétli és a szószer is ismételni fogja a jövőben is a parancsolatot: Szeresd felebarátodat, mint magadat, mert ebben teljesedik be vallásunk, egyistenhitünk. Minden ember magát jónak tartja, segíts hát felebarátodon, hogy jó legyen. Mindenki magát igaznak tartja, segíts hát felebarátodon, hogy igaz legyen. Mindenki magát bölcsnek tartja, segíts hát felebarátodon, hogy bölcs legyen.

5. Ha megfordítjuk ezt a tanítást és azt mondjuk: „szeresd önmagadat“, szemben találjuk magunkat az élet nagy ellentmondásaival, az önzés valóságával. Az önző szeretet megrázó rajzát adja Cronin angol író a *Három szerelem* című könyvében. Önmagunk szeretete végtelen, de csak tragédiát szül, ha nem a felebarátért történik. A szeretetből nem lehet és nem szabad hasznot várni és remélni. A szeretet csak akkor érték, ha minden áldozata önzetlen.

6. A szeretet nem cél, amit elérni kell. Nem tudás, melyet megtanulni lehet. Nem hatalom, melynek birtokában dönthetünk jó és rossz között. A szeretet maga az élet, maga Isten, mert „aki szeretetben ma-

rad, Istenben marad“. Ezért nem fordítható meg soha a parancs: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.“

Nézd, tanulmányozd az emberek hitét, azoknak szépségét, jóságát, igazságát, nagyságát; te azonban légy fundamentum a mindennapi életben, megvalósítva a jézusi törvényt. Cselekedeted pedig tükre legyen a felebaráti szeretetnek, az ember szolgálatának. Ámen.

A HIT TALENTUMA

Mt 25,14—29

1. Költözés vagy nagytakarítás idején látjuk: mi mindent gyűjtöttünk, őrizünk, tárgyakat, melyek emléket ébresztenek, vagy melyeknek még hasznát kívánjuk venni. Van, amit kaptunk, van, amit mi vettünk, és mindegyre osztályozzuk őket: mit érdemes még megtartani. Az élet nagy eseményeit megelőző időszakban, mint a születés, gyermekre várás, házasságkötés, párra találás, halál — a családban, a baráti körben alkalmat adnak, hogy lelki nagytakarításokat végezzünk és meglássuk, hogy a lélek tárházában mi mindent gyűjtöttünk, őrizünk. Mennyi ismeret, emlék, esemény, érzés és álom halmozódott fel. Részben kaptuk, részben szereztük.

2. Kézszelvezhető tárgyaink osztályozásánál, megőrzésénél legtöbbször a haszon reménye irányít. Hátha még szükség lesz rá, felhasználhatom. A láthatatlan szellemi-lelki emlékeknél lényegében ugyanezt tesszük. A biztos nyereség tudatában megtartom, hogy megtartson, megőrzöm, hogy megőrizzen. Anyám szava a tavasz szimfóniájának egy dallama. Őrzöm, és gazdagítom. Nagyszülők-dédszülők hitét őrzöm, hogy megőrizzen. Játékaim, tanulásom eredményét őrzöm, hogy megszépítsen, felemeljen.

3. Isten minden gyermekének erejéhez képest osztotta ki a talentumokat. Isten nemcsak a talentumok megőrzését várja, nem azt, hogy visszaadjuk, amit kaptunk. Ő a számonkérésnél a gyarapítást, a többletet is nézi. Mennyivel gyarapítottuk a születés pillanatában adott értelmet, érzést, akaratot? Az első imát anyánk tanította. Tudunk-e több imát? A szeretet, mely szülönkhöz kötött, gyarapodott-e a felebarát szeretetével? Hitünk, reményünk a boldog földi élet, Istenországa megvalósulásában gazdagodott-e?

4. Drága, nehéz talentumot adott Isten: unitárius hitünkben. Az egvénnek nagy felelősségét. Élni a lelkiismeret szabadságában, szeretni feltétel nélkül, és dönteni szabad akaratral a jó vagy rossz mellett, gyarapítani vagy elásni hitünk értékes talentumát. Virággá foszlott ősök hagyták ránk, megőriztük, de gyarapítottuk-e? Kérdések, melyek a mindennapokban várják a feleletet.

5. Bármilyen kérdésre csak azt tudom felelni: amit ismerek, tudok, bennem van. Hitemben is csak azt fogadom el, amit már ismerek. Nehéz ez a hit, de szép és gyönyörűsége. Olyan, mint az ókori görög hajós hite, aki úgy tudja, hogy az istenek megmenthetik, vagy elpusztíthatják, de bármi legyen az istenek döntése, neki rendületlenül állnia kell a kormány mellett.

6. Őrizzük négyszázados unitárius örökségünk minden emlékét, de feladatunk a hitünk megmutatása a mindennapok cselekedeteivel, úgy,

amint Jézus és az apostolok is kívánták azt. Mert kell a hit, amikor bajban vagyunk, kell elviselni a tragédiákat, betegséget, fájdalmat, halált, gyászt; de kell a hit, amikor reményekkel és álmokkal szépítjük a jelent és a jövőt.

7. Mennyi drága talentum van lelkünkben. Vegyük számba őket. Használjuk, gyümölcsöztessük, gyanapítsuk, mert sohasem tudjuk, mikor jön Isten a számonkéréssel. Ámen.

A HIT MUSTÁRMAGJA

Mt 17,20

1. Jézus imájában kérjük a mindennapi kenyeret, mert az élet alapfeltétele a táplálkozás. Az emberi élet jellemzője nemcsak a kenyér, a táplálék, hanem az érzés és éntelem. Az élet jellemzője a test és lélek összhangja. A legkisebb rendellenesség, zavar, mely felborítja a harmonikus egyensúlyt, betegséget jelent. Mily sok erkölcsi és anyagi áldozatot hozunk a betegség elleni küzdelemben! Mennyi idő, mennyi pénz! Kórházak, gyógyszerárak zsúfoltak. Mindennapi beszélgetésünk fő tárgya az egészség. Hogy vagy? Hogy vagytok?

2. A betegségéből felgyógyult ember órákig tudja részletezni annak lefolyását. S mert a betegséget senki el nem kerülheti, jóleső érzéssel tapasztaljuk, hogy a legtöbb áldozatot az ember szereteteiért hozza. A szülő a gyermekért és a gyermek tehetetlenné váló szülőért. Az utolsó lélegzésig keressük a gyógyszert. Evangéliumi történetünkben a beteg gyermek apja keresi Jézust, mert tanítványai tehetetlenek. Textusunkban Jézus tanít, dorgál: „Ha akkora hitetek volna, mint a mustármag“. Mi vagyunk az aggódó, könyörgő édesapa, de mi vagyunk a gyógyítani képtelen, hitetlen tanítványok is!

3. Csodálatos, nagy utat tett meg a test gyógyításának tudománya. Műszerek, laboratóriumok, tudós orvosok ezrei állnak a testi fájdalom, betegség elleni küzdelem szolgálatában. Csodát tenni nem tudnak, de törekednek enyhíteni a fájdalmakon, gyógyítani, míg a szív utolsót dobban. Tehetetlenségünkben hányszor hull rá a rög a távozó koporsójára, pedig műszerek, gyógyszerek ezreivel rendelkezünk. A lélek orvosának csak a hit áll rendelkezésére.

4. Ahány hívem kezét megfogom, ahány szembe belenézek, az orvos kíváncsiságával, gyógyító szándékával figyelem: rendben van-e minden? Egészséges-e? A lélek egészségét vagy betegségét csak az őszinte szó mutatja ki. A szavak, a tekintetek pedig sokszor beszélnek lelki betegség-járványokról: kishitúségről, csüggedésről, arról, hogy hitünk még a mustármag nagyságát sem éri el. Hányszor tartjuk lehetetlennek a gyógyulást, a boldogságot, a remények és álmok teljesedését.

5. Végigvizsgálva a hit csodáit: Ábrahám áldozni készségét, Jóbót, kinek hite családi gyásza és minden elvesztő tragédiája közben sem inog meg, a gyermekéért könyörgő szülő hitét, azt kell mondanunk: nem csodák ezek, hanem az életnek valóságai. Nem káprázat, isteni törvényt bontó folyamat, hanem tények, igazságok. Kolumbusz hitt az új föld létezésében, és megtalálta; milliók hisznek az igazságban, és megtalálják. Idő kérdése csupán. Az idő pedig az egész életet feltételezi. Nem a pillanatot, az életet mozdít hegyeket.

6. Unitárius hit- és életfelfogásunk lehetetlent nem ismer, mert minden lehetséges a hívőnek. Hitünk a végtelen bizakodás, derűlátás. Csak rajtunk múlik, tőlünk függ, biztos, hogy meglesz a gyógyulás, biztos, hogy megmozdul a hegy, ha nem ma, úgy holnap.

7: Mustármagnyi hit és munka szüli a „csodát“. Jézus szavával nem hétszer, de hetvenhétszer is megbocsátani, újra kezdeni. Így gyógyult meg Jézus hite által a gyermek, így gyógyul meg hitünk által a vallásos ember. Ámen.

AZ ÉLET ÉRTÉKE

Mt 16,26

1. Az úszó jéghegy kétharmad része a víz alatt van, csak egyharmad része látszik. Az életünk látható része kisebb. A nagyobb, a láthatatlan lélekben található. Látható a test, a cselekedet, de láthatatlan a gondolat, érzés, akarat, a lelkiismeret.

2. Általános törekvésünk a látható világban való megmutatkozás. „Oh jaj nem tudok így maradni, szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak“ (Ady). A gyermek szerepelni vágyik, verse, éneke, az ifjú tudása és spontteljesítménye, nyerni akarása, a felnőtt otthona, javai, ez mind csak a felszín, a látható világ.

3. A nagy törekvésben, hogy megnyerjük a láthatót, gyakran elfeledkezünk a felszín alatti lélekről. A kettő egymástól elválaszthatatlan. A test és lélek, a látható és láthatatlan örök egység, minden egyensúlyszétválasztás a másik megsemmisülését hordja magában.

4. Mi a világ megnyerése? Anyagi javak: pénz, vagyon; múltó értékek: hírnév, rang, cím, dicsőség, tisztelet, hatalom.

5. Mi a lélek kárvallása? — A lelkiismeret nyugalmanak, tisztaságának elvesztése; az örök erkölcsi normák és törvények megtagadása, kijátszása; erények, becsület, barátság feláldozása; Isten képének elhomályosítása, istenfiúságunk megtagadása.

6. Lelki földrengések, katasztrófák figyelmeztetnek: vigyázni kell az igaz életre. A lélek kárvallása a föld minden nyereségénél nagyobb kárvallás. „Ment mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de ez ő lelkében kárt vall?“ Ámen.

ANYÁM

Ézs 49,15

1. Anyám! Idegennek, ismerősnek, rokonnak jelenti a gyermekes asszonyt. Az orvosnak jelenti a vajúzó nőt. A férjnek jelenti az élettársat, hátvest. Nekem, a gyermeknek egészen mást jelent. Legyen fiatal vagy öreg, szőke, barna, fehér hajú, vidám, fáradt, szomorú, szelíd vagy szigorú, nekem anyám az életet jelenti! Jelenti a jóságot, szépséget, áldozatot. Keresem a szót, a jelzót, az anya egyetemes fogalmát, hogy mindenkinek ő ma ugyanazt jelentse. Összehasonlítok minden édesanyát, s a próféta szavával így fogalmazok: könyörületes, mint maga az Isten jósága, szeretete, áldozata Isten könyörületéhez, jóságához és szeretetéhez hasonlítható.

2. „Hát elfeledkezhetik-é az anya gyermekéről, hogy ne könnyörüljön méhe fián? És ha elfeledkeznének is ezek: én te rólad el nem feledkezem.“ Istent megközelíteni, hozzá jutni nem csupán a templomokban, a természet ölében, az örömben vagy bánatban lehet. Istenhez jutni, vele lenni legkönnyebben az anyán át lehet. Jelképesen az apa: a föld, az anya: a mennyország.

Fel sem tételezhető, hogy az anya elfeledkezzék gyermekéről, de ha mégis, Isten akkor sem feledkezik el, hogy könnyörüljön. A gyermeki szeretetből és hálából tökéletesedik ki a legszentebb istentisztelet.

3. Unitárius hitvallásunk Jézus tanítása nyomán Istennek mint egyetlen Atyának tételén épül. Ezért a vallásos ember, aki őt Miatyánnak szólítja, lényegében jó. Isten ezért a tökéletesedést, a jóságot és kötelességteljesítést várja tőlünk. Az anyának is csak jó gyermeke van, még akkor is, ha rossz útra tévedt; szeretete, aggodalma kíséri közel és távol. Imája gyermekéért soha meg nem szűnik, ezért örökös a könnyörülete, a megbocsátása. Nincs éjjele és nappala, hogy gondolata ne a gyermeke legyen. Minden munka, minden álmom, minden ima: gyermekéért van. Áldozata Isten gondviselésével mérhető. A legjobb falat gyermeke tányérján, a legszebb ruha gyermekén, s a legmelegebb ölelés még akkor is, ha már „reszkető a karja“.

4. Mi az anyám? Oltalom. Oltalmazott szíve alatt, oltalmaz, hogy el ne essem, oltalmaz, ha az élet fájó sebeivel gyermekjátékából vagy felnőtt küzdelemből védelemre van szükségem.

Az anyám erő. Idegen helyen erősen fogjuk kezét; vigasztal és bátorít, ha elfáradunk, új reményt ad, ha kudarccok során elcsüggedünk. Az anyám munkatárs. Kezünk fogja, hogy kiformaljuk az első betűt, segít tanulni, előrehaladni, felemelkedni. Az anyám barát. Az egyetlen, aki önzetlen, teljes bizalommal fogad, aki megért, akinek minden elmondható, s akiben sohasem csalatkozunk. Az anyám örök menedék. „A szívem Kolumbusz árbockosarából kiáltó matróza, mikor hozzá érkezem... minden más táj csak óceán, ez itt a föld, a föld nekem.“

5. Az anya könnyörületes. Ellenszolgáltatás, viszonzás nélkül, röpke, csendes örömként hordoz fájdalmat, áldoz szépséget, egészséget, ifjúságot. Erejét, életét gyermekébe oltja.

Mit teszünk mi? Gondolatban vagy szóban elmondjuk: Anyám a legjobb asszony, a legszeretőbb asszony, a legáldottabb asszony, mégis örök adósok maradunk vele szemben.

6. Anyám! Itt van egy csokor virág viszonzásul hervadó szépségedért, munkától eres, reszketeg kezedre egy kézcsók meleg szeretetedért, s egy imádság Istenhez áldozatodért és könnyörületedért: „Isten fizessen meg ezerszeresen — anyám — anyaságodért!“ Ámen.

AZ ANYA BOLDOGSÁGA

Lk 1,46—48

1. Életünk szép. Szépsége van a születéstől a halálig minden életkornak. Életünk a legdrágább érték, melynek megtartásáért mindent feláldozunk, ha kell. Az élet célja minden embernél egy: a boldogság.

2. Boldogság az élet, de jellemzője a tökéletesedés. Minden eredmény csak egy lépcső a következő eléréséhez. Nincs megállás, mert a

megállás halál, az élet ellentéte. Az élet szüntelen tökéletesedik. Mily hosszú az út az első lépéstől az úrrepülőig, a barlanglakástól a felhőkarcoló blokkokig, a sebkötözéstől a szivátültetésig, az emberi szótól a magnetofonig. A boldogság olyan „kék madár“, melyet kézben tartunk és mégis mindig üldözünk, hajszolunk. Nem elég a jelen, az eredmény, az ember mindig tervez, remél, álmodik, holnapba néz.

3. Mindenben túl legdrágább boldogság: az anyaság. Előtte gyermekké lesz a fehér hajú aggastyán is; az öntudat emlékében áldott az anyaság, pedig szenvedett, dolgozott, aggódott, áldozott, de énekelt és mosolygott és büszke volt.

4. „Akkor monda Mária: Magasztalja az én lelkem az Urat, És örvendez az én lelkem az én megtartó Istenemben. Mert reá tekintett az ő szolgáló leányának alázatos állapotjára; mert imé mostantól fogva boldognak mondanak engem minden nemzetségek.“ Mária éneke, Istent dicsőítő magasztalása, az életnek öröme, boldogsága. Áldott állapot; ami benne van a virágfakadásban, a madárdalban, a május balzsamos virágillatában, mind-mind benne van az anya boldogságában, amikor szíve alatt új élet indul. Ez a boldogság Máriánál és minden édesanyánál nemcsak az angyalénekes születési éjszakán, nemcsak az ígéretes kiteljesedő gyermekkorban, hanem a golgottai kereszt anyyékában is örök marad, ezért mondják az anyát boldognak minden nemzetségek.

5. Mária magasztalja Istent, de magasztaljuk mi is, hogy édesanyát adott nekünk, akire gondolni, akire emlékezni boldogság. Magasztaljuk őt, hogy rátekintett „szolgáló lányára“ és adott erőt hordozni az anyaságot, szeretetet ölelni, táplálni, felnevelni gyermekét, imádkozni a tökéletesedésért. Isten áldásán át boldog Mária és boldog minden édesanya nemzedékről nemzedékre.

6. Az anya boldogságát csak próbálja a művész megfesteni, szoborba vésni, a költő megénekelni, a gyermek meghálálni. De nincs szó és nincs fogalom, még ha angyalok nyelvén szólunk is, mely megközelíthesse azt. Áldott állapot, áldott boldogság, áldott anyaság. „Ne nézz vágyaid távolába, egész világ nem a mi birtokunk, amennyit a szív felfoghat magában, sajátunknak csak annyit mondhatunk.“ Boldogságunk nemcsak a jövő és a múlt, de a jelen is pusztán azáltal, hogy volt vagy van édesanyánk.

Mária énekének tükrében lássuk az anyánkat, aki a mi életünk és boldogságunk. Amen.

GÁL JENO

A HIT ÁLTALI ÉLET ÁLDÁSAI

Zsid 10,38—39

A hit legkülönbözőbb élettevékenységünk fundamentuma. Ez kapcsolja össze a hívő embert a mindenség teremtő, életető, mindennek értelmet, jelentést adó szellemével: az Istennel. A hit az Istenhez való kapcsolódás, az Istenközelség felismerése által újabb és újabb erőt ad

nekünk, hogy a kötelességvállalás, a hivatásteljesítés által reánk nehezedő terheket, a földi életnek minden nehézségét elhordozni tudjuk. A hit nyugtatja meg a bajok, csalódások és küzdelmek által felzaklatott lelket és adja vissza a megrendült lélek egyensúlyát. Ez az a hit, melyről Pál apostol beszél: „Mi nem vagyunk a meghátrálás emberei, hogy elveszünk, hanem hitői, hogy életet nyerjünk.“

Pál apostol felolvasott szavai hozzánk közel állnak. Hiszen az unitárius vallás az élet vallása, s az apostol itt arra ad választ, hogy kinek van élete: akinek hite van! „Ha hitben élünk, életet nyerünk“, mondja Pál.

Káténk tanítása szerint „a hit bizalom Istenben, mely minket gyermeki viszonyba helyez az Atyával s életközösséget teremt Isten és az ember között“. E megfogalmazásból is kitűnik, hogy a hit egy olyan kincs a hívő embernek, melynek eredetét, lényegét nem könnyű meghatározni, de amelynek jelenléte, életünkben való hatása letagadhatatlan, sőt azt is mondhatjuk, hogy a hit létfeltételünk.

Amióta az ember megjelent a földön és gondolkozni kezdett, kialakult hite is, mely hosszú fejlődésen ment keresztül, éppen mint maga az ember. A hívő embernek Istenről való felfogása korok szerint más és más volt, és hosszú utat tett meg, amíg felfedezte a láthatatlan, de mégis mindenütt jelenvaló Istent, aki mindnyájunk szerető Atyja. Külső és belső megfigyelései vezették el Isten megismeréséig, ahhoz a hitmélységig, melynek birtokában az apostollal így szólhatott: „Mi nem vagyunk a meghátrálás emberei, hogy elveszünk, hanem hitői, hogy életet nyerjünk.“

Az Ószövetség istenfogalmán keresztül lassan jutott el a vallásos ember a Jézus istenfogalmáig. A jézusi tanítás szellemében hirdette Dávid Ferenc, hogy „a hit Isten ajándéka“. Ez azt jelenti, hogy amit Isten adott az embernek, azt az ember ne vegye el. Egyházalapítónk mártírhálála is arra tanít, hogy a hit börtön és máglya ellenére diadalt arat, hogy mi általa életet nyerjünk. Életet, melyet Isten teremtett, melyet Ő tart kezében s melyet csak a meghátrálók, a hitben gyengék, ingattagok és erőtlenek veszíthetnek el. Életet, mely szép és sokat ígérő, bizakodással és boldog reménységgel teljes, mert a hit napja világítja meg azt.

Az unitárius lelkész a hit tüzenek állandó élesztője. Minden tevékenysége ezt a célt szolgálja. Amikor Jézus evangéliumát hirdeti, amikor koporsó mellett a vigasztalást szólja, amikor keresztel, konfirmál, házassági frigyét áld meg, mindig a hit tüzét élesztgeti a lelkekben. A lelkésznek saját szűk családi körén kívül gyülekezete az a nagy család, melyet állandóan gondoznia, lelkileg táplálnia kell. Gyülekezete minden egyes tagjával állandóan kell hogy törődjék. Neki tudnia kell mindenkiről, akit az élet megsebzett, hogy hol fáj s keresnie kell a gyógyulás lehetőségét. Tudnia kell örülni az örvendezőkkel, bánkódni a bánkódokkal, sírni a sírókkal, szenvedni a szenvedőkkel. A lelkész az a véka alá nem rejtendő gyertya, mely másoknak világítva és másokért égve önmagát emésztí. A lelkész a hívő emberek lelkiismerete, a kiáltó szó, mely fedd, dorgál, ahol bűnös eltévelyedést lát, örömhimnuszt zeng, ahol az erény, az erkölcs haladását, győzelmét tapasztalja.

Vajon ki hogyan sáfárkodik a hitttel, hogyan öleli magához vagy dobja el magától a feléje nyújtott isteni ajándékot? Biztonságot tettünk-e arról, hogy nem a meghátrálás, hanem a hit embere vagyunk? Nekünk

a lelki élet ápolása, ébrentartása és élesztgetése a legszentebb feladatunk és ebben a munkában meghátrálnunk nem lehet! Még több szeretetet egymás iránt, még több lelkesedést hitünk ápolása iránt, még több ragaszkodást egyházunk iránt, hogy életet nyerjünk. „Az Isten küld, testvéreim tinéktek, / Hogy sugarai eleven tüzét, / Amik arcáról a szívembe égtek, / Sugározzam csendesen szenteszét. / A testvéreknek, kik az éjben járnak. / Az Isten küldött szentjánosbogarának.“

Isten küld mindannyiunkat az Ő világosságának terjesztésére, a hitnek, a szeretetnek, a becsületes életnek gyakorlására és megélésére, melyhez erőt és segítséget ad a benne bízóknak. Ámen.

EGYHÁZI ÉLET – HÍREK

Egyházi Képviseelő Tanács

E. K. Tanács máj. 23-án tartotta I—II. évnegyedi összevont ülését. Tángysorozatán szereplő fontosabb ügyek: főhatósági jelentések, véleményező bizottságok jegyzőkönyvei, a jún. 1-től érvénybe lépő javadalomemelés, a jan. 28—29. napjain tartott Főtanács leiratai, az egyházi központ, a nyugdíjpénztár, egyházkörök és egyházközségek 1977. évi pénzügyi terveinek év végi, valamint az 1978. I. évnegyedi végrehajtásai. Az ülés keretében esküt tett dr. Gyarmathy Árpád, a Főtanács által megválasztott főgondnok. Dr. Barabássy László főgondnok-elnök üdvözlő szavaira válaszolva, az új főgondnok többek között ezeket mondta: „Ezelőtt egypár évvel, végleges nyugalombavonulásom alkalmával ebben a szobában búcsúztam. Munkatársaim nevében a Főtisztelendő Püspök Úr búcsúztatta a távozót. Most a visszatérőt üdvözlölte főgondnok affia. Tulajdonképpen nem is visszatérésről van szó, mert én az egyházzamtól nem távoztam el soha, lélekben, ragaszkodásban, szeretetben mindig itt voltam és itt vagyok korá ifjúságomtól fogva.“ Beszédét a következőkkel zárta: „Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi évtizedben szép megnyilvánulásai voltak a hívek áldozatkészségének. Ez reményt nyújt arra, hogy egyházunk az elkövetkezendő időkben is be tudja tölteni hivatását. Úgy tűnik nekem e pillanatokban, mintha hallanám őseink, nagy elődeink figyelmeztető, intó szavait: órállók, jól vigyázzatok, ügyeljete az egyház szellemi, erkölcsi, lelki és anyagi javaira... Ilyen érzések között, ezekkel a gondolatokkal foglalom el főgondnoki tisztemet, és kérem a jó Istent, adjon nekem erőt, egészséget a még hátralevő rövid időre, hogy a rám ruházott feladatot eskümhöz híven teljesíthessem.“

Lelkészi értekezletek

Az I. évnegyedi közérdekű és teológiai lelkeszi értekezletet április hónap első felében tartották meg. A közérdekű értekezlet tárgya „Nicolae Ceausescu államelnök doktrínája“ című előadás volt. A teológiai értekezlet a konfirmáció kérdésével foglalkozott Gellénd Imre és Májay Endre lelkeszek előadásai alapján.

A II. évnegyedi lelkeszi értekezlet a jún. 7—10. közötti időben volt. A közérdekű értekezlet tárgyát képezte „A társadalmi élet feladatainak teljesítésében való cselekvő részvétel; az unitárius lelkesz és hívek honpolgári kötelessége“ című előadás. A teológiai értekezlet tárgya az imád-

ság volt, melyet Székely László „Az imádság forrása, célja, valláslélektani és teológiai igazolása. Az imádság mint az istentisztelet és szertartás alkotó része, a lelkész felkészülése az imádságra“ címen terjesztett elő. Az előadásokat részletes megbeszélés követte.

Lelkésznevelés

A Protestáns Teológiai Intézetben a II. félévi előadások május 20-án fejeződtek be. A II. félévi vizsgák május 22-től június 22-ig tartottak. Hallgatóink kielégítő eredménnyel vizsgáztak.

A június 25-én tartott tanévzáró istentiszteleten a szószéki szolgálatot dr. Kovács Lajos püspök végezte. Aznap délután volt az intézet évzáró ünnepélye.

A pünkösdi ünnepek alkalmával a II—IV. éves hallgatóink légatusi szolgálatot végeztek.

Dr. Kovács Lajos püspök külföldi látogatása

Egyházunk főpásztora apr. 4—7. napjain meglátogatta az angol unitárius egyházat, és részt vett annak Cambridge-ben tartott évi rendes főtanács ülésén. Az angol unitárius egyház régebbi szervezeti formája, a „British and Foreign Unitarian Association“, 1825-ben létesült. Ez a szervezet 1928-ban az alábbi néven alakult át: „The General Assembly of Unitarian and Free Christian Churches.“ Az új szervezeti forma ebben az esztendőben 50 éves lett; ez tette a főtanács gyűlést ünnepélyesebbé.

A Főtanács ülésén több mint 350 egyházközségi kiküldött vett részt. Az ottani szervezeti szabályzat szerint a gyűlekezetek nagysága alapján 2—4 szavazati joggal bíró kiküldött vehet az évi gyűlésen részt. A gyűlések a Churchill College nevű modern intézetben voltak, amely a nagy államférfi alapítványából ezelőtt 20 esztendővel épült. Szemben a híres régi, középkorba visszamenő college-ekkel, ez az intézet egy sor skatulyaszerű modern épülethől áll, és politechnikai jellegű főiskolai képzés folyik benne. A gyűlés tagjai a bentlakási épületekben voltak elszállásolva, mert még tartott az egyetemi hallgatók hathetes húsvéti szünete.

A négynapos gyűlés elején külföldi meghívottak üdvözlő beszédeket tartottak a következő sorrendben: dr. Paul Carnes, az Észak-Amerikai Unitárius Univerzalista Egyház elnöke, dr. Kovács Lajos püspök, az IARF elnöke, dr. Carolyn Howlett, a Liberális Nők Nemzetközi Szervezetének elnöke, dr. Ferencz József, a Magyarországi Unitárius Egyház püspöke, dr. I. S. Paul, az Indiai Unitárius Társulat vezetője és Diether Gehrmann, az IARF főtitkára.

A gyűlés tárgysorozatán Brian Golland főtitkár évi jelentése, a különböző egyesületek beszámolóit, teológiai, művelődési és gazdasági kérdések szerepeltek. A főtanács ülés fénypontja Arthur Longnak, a manchesteri unitárius teológiai főiskola rektorának „Essex Hall Lecture“ előadása volt: „A teológia ötven éve, 1928—1978; a liberalizmus igazolása“ címen. Ez az értekezés átfogó képet nyújtott az utóbbi félévszázad különböző teológiai áramlatairól és az unitarizmus jövő feladatait vázolta fel, megállapítva, hogy az új unitarizmusnak „az eddiginél nagyobb mértékben keresztényivé és theisztikussá kell válnia“.

A Főtanács megválasztotta az egyház új elnökét Geoffry Head világi egyháztag személyében, aki fontos közéleti munkakört töltt be és évtizedek óta rendszeresen részt vesz az egyházi életben.

Felekezeti teológiai konferencia

1978. május 18—19. napjain ükumenikus teológiai konferenciára gyűltek össze Nagyszbenben a Román Ortodox Egyház és Protestáns Egyházak teológiai intézeteinek képviselői. Ezen a 32. felekezeti konferencián, ahol a résztvevők száma meghaladta az eddigieket, jelen voltak metropoliták és püspökök, valamint más előjárók a Román Ortodox, a Református, az Agostai Hítvallású és a Zsinatpresbitéri Evangélikus, valamint az Unitárius Egyházak részéről. Képviselve volt a gyulafehérvári és a iasi-i katolikus intézet is.

A konferencia Antonie Ploieşteanul püspök, pátriárkatusi vikárius elnöke alatt az ökumenizmus és a béke aktuális kérdéseivel foglalkozott. Május 18-án három előadás hangzott el. A fő előadást dr. Dumitru Popescu, a bukaresti ortodox teológiai intézet prorektora tartotta „Az Egyházak Világtanácsa megalapításának 30. évfordulója és a romániai felekezetek hozzájárulása a szervezet tevékenységéhez” címen. Az előadó ismertette az Egyházak Világtanácsának alapítását és 30 éves tevékenységét, mely egybefoglalta a Világmisszió, Gyakorlati Kereszténység, valamint a Hít és Egyházalkotmány néven ismeretes mozgalmakat. A három évtizedes ökumenikus tevékenység jellemzője, hogy az egység kérdése mellett fokozatosan előtérbe kerülnek a társadalmi vonatkozások, a világ és a népek szolgálata. Országunk felekezetei kezdettől fogva tevékenyen részt vettek az Egyházak Világtanácsában, és támogatták munkáját. Képviselői a Világtanács különböző bizottságaiban felelős tisztségeket töltenek be. A fő előadást kiegészítő referátumokat tartottak: dr. Lengyel Lóránd, a protestáns teológiai intézet tanára „A jelenkori világ problémái a különböző nemzetközi egyházi szervezetek szemléletében és tevékenységében”, és dr. Ioan Ică, a nagyszbeni ortodox teológiai intézet tanára „Az egyházak egységéről szóló teológiai dokumentumok az Egyházak Világtanácsának tevékenységében” címen.

A nagy érdeklődést kiváltó előadásokat 25 hozzászóló egészítette ki, ezek közül kiemeljük a következőket:

Nicolae Mladin, Erdély ortodox metropolitája a hazai ökumenikus munkát a jelenkori teológiai gondolkozás egészébe állította be, kiemelve a társadalmi vonatkozás sokrétűségét és szükségességét. Megelégedéssel állapította meg, hogy a „haza szolgálatában ortodoxok, katolikusok és protestánsok mindig egyek voltunk”, ugyanakkor szem előtt tartottuk a központi célt: a keresztény egység helyreállítását is.

D. Papp László, nagyváradi református püspök M. Fredenga kijelentését idézte, mely szerint „a református egyházak csak kis mértékben járultak hozzá korunk egyetemes problémáinak a megoldásához, amilyen például a béke, a nemzetközi együttműködés és a társadalmi kérdés”. Az 1977. évi református Nagygyűlés viszont bizonyosságot tett a nukleáris fegyverkezés elleni küzdelemről, a környezetvédelem szükségességéről, az embernek ember általi elnyomása megfékezéséről és arról az egyetemes erőfeszítésről, mely az egész emberiség boldogabb jövődjére irányul.

D. Papp László visszautasította az Egyesült Államokbeli Magyar Szövetség irredentista és revizionista akcióit. „Azokról van szó, akik elfutottak az országból, kiváltképpen Erdélyből és Magyarországról a felszabadulás után, valamint azokról, akik engedték magukat befolyásoltatni. Azokról van szó, akik Erdélyben létrehozták a bécsi döntés utáni terror-kormányzatot, miközben koncentrációs táborokba zártak 200 000 demokratikus érzelmű románit, zsidót, németet és magyart... Ezeknek a köröknek a zászlóvivője az Amerikai Magyar Szövetség élén álló Béky Zoltán református püspök. Mi — Klein Albert püspök úrral és Lengyel Lóránd professzornal együtt — megismerkedtünk Béky püspökkel 1975-ben az Egyházak Világtanácsának Nairobiban tartott közgyűlésén, ahol ő igyekezett előadni kiitalálásokban gazdag emlékiratát.“ Amidőn azonban értésére adták, hogy „hazugságait leleplezzük“, lemondott szándékáról. Sajnálatos tény, hogy az emigránsok hangja hallható bizonyos magyarországi megnyilatkozásokban is, amilyen pl. az Illyés Gyula íróé, aki a népiertás veszélyét hangoztatta a magyar nemzetiség összefüggésében. Mivel „Illyés szerint a magyar értelmiségi réteg nem meri kifejezni a romániai magyar nemzetiség siralmas helyzetére vonatkozó igazságot — mondotta D. Papp László —, felhasználom ezt az alkalmat is az abszurd állítások megcáfolására. Megtettem ezt a nagyváradi református egyházkerület lelkész-értekezleteim is mindenütt, s a lelkészek egyhangúan és határozottan visszautasították a fentiekben említett körök alaptalan állításait... Meg vagyok győződve — fejezte be hozzászólását D. Papp László püspök —, hogy a nagyváradi egyházkerület lelkészeivel együtt szólnak Románia Szocialista Köztársaság tisztességes állampolgárai mind, akik jól érzik magukat hazájukban, s egyben kívánják, hogy szeretett hazájuk a jövőben még virágzóbb legyen. Ennek érdekében pedig mindenkor készek minden áldozatra.“

Teofil Herineanu, kolozsvári ortodox metropolita megelégedéssel alapította meg, hogy az egyházak ükumenikus munkájukban nemzetközi kérdésekkel foglalkoznak. „Optimista vagyok e mozgalom eredményeit illetően — mondotta —, és hiszem, hogy ebben az emberiség jövőjét és rendeltetését szolgáló munkában Isten az, aki a Szentlélek által vezet, sugalmaz és küzdelemre készítet.“ Állandóan imádkozik az egyházak és a népek közötti közeledésért és a testvériségért.

Dr. Kovács Lajos püspök felszólalásában többek között ezeket mondotta:

„A romániai unitárius egyház — bár az ismert dogmatikai okokból nem tagja az Egyházak Világtanácsának — annak munkáját állandó figyelemmel kíséri, és igyekszik azt minden olyan törekvésében támogatni, ami a keresztény egyházak minél eredményesebb együttműködését, a kettős jézusi parancsolatnak a gyakorlatban való minél teljesebb megvalósítását szolgálja.

Az unitárius egyház az Európai Egyházak Konferenciájának tanácskozási tagja, és annak munkájában részt vesz. Fokozott mértékben áll ez a Keresztény Békekonferencián, amelynek prágai kongresszusain a legelső időktől kezdve megjelenünk, támogatva minden tekintetben annak nemes célkitűzéseit.

Annak a világszervezetnek a munkájáról, amelynek a mi egyházunk is tevékeny tagja, tájékoztatásképpen szeretném elmondani az alábbiakat:

Világszövetségünk, az IARF, az unitárius és a szabadelvű keresztény egyházak és vallásos közösségek nemzetközi szervezete, 1900-ban alakult az észak-amerikai Bostonban, időben jóval megelőzve a referátumban felsorolt nemzetközi szervezetek nagy részét. Az IARF jelenleg 38 tagcsoporttal rendelkezik, 20 országban, Európában, Észak-Amerikában, Ázsiában, Afrikában és Ausztráliában.

Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy világszervezetünk a legelső időtől kezdve mind a mai napig megmaradt haladó szellemű vallásszösséget hirdető, a béke, a népek közötti megértés, a társadalmi igazságosság és igaz emberség szelleme hordozójának, az evangéliumi szeretet alapján működő szervezetnek.

Világszervezetünk kongresszusait a világ különböző részein három évenként tartja. Az utolsó ilyen gyűlés 1975-ben volt a kanadai Montrealban. Ez a kongresszus a szervezet elnökének három évre engem, a teológiai bizottság tagjának pedig dr. Erdő János főjegyzőt választotta. Jelenleg a július 28. — augusztus 4. napjain az angliai Oxfordban tartandó kongresszusra készülünk, melynek témája: „A türelem és annak korlátai ma.“

A mi egyházunk, úgy mint eddig is tette, törekedni fog, hogy közérdekű munkájával, kötelességeinek teljesítésével és Isten szolgálatával szeretett hazánk haladását, előmenetelét és jólétét szolgálja“ — fejezte be felszólalását dr. Kovács Lajos püspök.

Dr. Lengyel Lóránd, a protestáns teológiai intézet tanára, mint a nairobi gyűlésen résztvevő hazai egyházi küldöttség tagja, személyi tapasztalatai alapján alátámasztotta a D. Papp László református püspök felszólalásában foglaltakat. Lengyel Lóránd többek között ezeket mondta: „Hazaszemetünket azon keresztül is lemérhetjük, hogy miként viszonyulunk a külföldiek véleményéhez, vagyis milyen érzelmeket vált ki bennünk az, amit országunkról mondanak. Minket Béky Zoltán püspök alaptalan vádjai Nairobiban felháborítottak... Nem kellett lámpással keresni azokat az érveket, mint az iskolák, a sajtó, a könyvek, a televízió, rádió, a színházak stb. mind a nemzetiségek nyelvén... A rágalmazások visszaverése — hangsúlyozta dr. Lengyel Lóránd — nem a mi érdemünk, hanem országunké és kormányunké“; mindenről a mostani konferenciánkon bizonyosságot teszünk felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül.

A konferencia előadásainak konklúzióit *Antonie Ploieşteanul* foglalta össze. Mostani konferenciánk, mondta az elnök, értékelő jellegű, amelyben 30 év ökumenikus tevékenységének az elemzését nyújtja. Az előadásokból kiemelte az Egyházak Világtanácsa létrehozását 1948-ban. Ez „a kereszténység önmagára találásának a csodája az egység útján“. Csoda, hogy létezik és keresi az elveszett egység ösvényét. Isten ujját kell fölismerni mind létrehozásában, mind fennállásában. Átala az egyházközi kapcsolatok kibontakozásának olyan lehetőségei tárultak föl, amelyek korábban elképzelhetetlenek tűntek.

A három évtizedes múltból kiemelkedik az a küzdelem, mely annak tisztázására irányult, hogy „az egyházak egysége és az idevágó teológiai problémák-e a fontosabbak, vagy pedig a világ felé fordulás és a társadalmi kérdések?“ Hazai egyházaink mindig, kerülve a végleteket, a közéletet választották, ami végül is győzedelmeskedett ebben a megfogal-

maszásban: „Minél közelebb állunk a világhoz, annál közelebb vagyunk Krisztushoz“ (A. Mac Kay).

Antonie Ploieşteanul teljes egyetértését fejezte ki D. Papp László püspökkel. „A mi feladatunk — állapította meg — a közvélemény pontos tájékoztatása. Ki-ki közülünk, amikor, ahol és ahogyan lehetséges, tartsa kötelességének az egészséges közvélemény kialakítását. Mutassunk fel bizonyítékokat és tényeket, s utasítsuk vissza a széthúzásra irányuló bármely ösztönzést; küzdjünk a békéért, a megértésért, a békés együttélésért és az igazságért. A horizontalitásnak az elhangzott előadásokban megfigyelhető széles skáláján — mint az Egyházak Világtanácsa, Európai Egyházak Konferenciája, Keresztény Békekonferencia stb. — kell dolgozni úgy, hogy ezen a téren is ápoljuk az egyetemes kapcsolatokat, amint ezt a múltban is cselekedtük. Az ökumenikus munkának köszönhetjük, hogy a jelenben egymásról többet tudunk, és egymást jobban szeretjük, hogy felismertük, miszerint a teológiai kérdések elmélyítése által közelebb kerülünk egymáshoz. Ennek tudható be, hogy az Egyházak Világtanácsa mind nagyobb fontosságot tulajdonít a társadalmi kérdések megoldásának és a világ szolgálatának. A konferencia résztvevői is egyöntetűen állást foglaltak a közös hazánk, Románia Szocialista Köztársaságot hűséggel szolgáló munka mellett.“ „Jó hazafiak vagyunk, s azt akarjuk — fejezte be összefoglalóját Antonie Ploieşteanul elnök —, hogy világviszonylatban is hozzájáruljunk a jelenkori egyetemes problémák megoldásához abban a szellemben, amelyet saját országunk képvisel.“

Május 19-én a felekezeti közti teológiai konferencia résztvevői előtt a külügyminisztérium tanácsosai előadást tartottak hazánk külpolitikájáról. Éspedig Constantin Niţă: „A belgrádi gyűlés. Konklúziók és kiáltások“, és Ovidiu Ionescu „Románia Szocialista Köztársaság állásfoglalása az ENSZ legközelebbi leszerelési ülésével kapcsolatban“ címen. Az előadások nagy érdeklődést és sok hozzászólást váltottak ki.

A nagyszabeni felekezeti közti teológiai konferencia építő munkát végzett. Az elhangzott előadások és hozzászólások tovább erősítették a felekezetek közötti együttműködést és mélyítették a felelős szolgálat tudatát, itt és most.

Személyi változások

Kinevezés. Nagy Endre febr. 1-től rendes lelkészi minőségben kinevezést nyert a bágyoni egyházközségbe.

Lemondás. Halmágy Csaba gagy lelkész ápr. 31-i hatállyal állásáról lemondott és világi pályára lépett.

Az IARF Végrehajtó Bizottsága. Az Unitárius Világszövetség — IARF — Végrehajtó Bizottsága dr. Kovács Lajos püspök elnöklete alatt ápr. 8-án Londonban ülésezett. A bizottság a júl. 28—aug. 4. napjain Oxfordban tartandó kongresszus előkészítésével és programjának végleges megállapításával foglalkozott.

Lelkészeiktató ünnepély Bágyonban. Ápr. 23-án iktatták be állásába Nagy Endre lelkészt. Az új lelkész Mt 20,27 alapján tartotta meg

beköszöntő prédikációját a lelkeszi hivatásról. Ezt követte dr. Kovács Lajos püspök beszéde, melyben a lelkesz és a gyülekezet tagjait kötelességeik teljesítésére és hivatásuk betöltésére buzdította. Az új lelkeszt Benedek Sándor esperes iktatta be hivatalába. Az üdvözlések során Püspök afiát az egyházkör nevében Benedek Sándor esperes köszöntötte. Nagy Endre lelkeszt az egyházközség gondnoka és több gyülekezeti tag, majd Kiss Zoltán és Szabó Zoltán lelkeszek üdvözölték. A beiktató ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

A székelyudvarhelyi egyházközség ünnepe. Máj. 28-án ünnepelte a székelyudvarhelyi gyülekezet temploma építésének 70. és templomépítő lelkesze, Vári Albert születésének 110. évfordulóját. Az ünnepi istentiszteleten a szószéki szolgálatot dr. Kovács Lajos püspök végezte Mk 13,33 és 1Pt 2,5 verse alapján. A templomépítés történetét és Vári Albert életét dr. Szász Dénes lelkesz ismertette. Az évforduló jelentőségét id. Báró József ny. lelkesz és Kedei Mózes újszékelyi lelkesz méltatták. Az istentisztelet keretében az egyházközség énekkara, Szász Olga énekező vezetésével, több éneket adott elő. A templomi ünnepélyt Báró József esperes zárta be. Ezután a jelenlevők szeretetvendégségen vettek részt.

Kelemen Lajos emlékezete. A kolozsvár–napocai szabadegyetem „Kolozsvári esték” ünnepi rendezvény sorozatában máj. 31-én Szabó T. Attila ny. egyetemi tanár „Kelemen Lajos, az ember és a tudós” címen tartott előadásában emlékezett meg a történettudós életéről és munkásságáról.

Az alsóboldogfalvi egyházközség jún. 11-én avatta fel az új lelkeszi lakását. A felavató istentiszteleten dr. Kovács Lajos prédikált Mt 6,33 alapján, méltatva a gyülekezet tagjainak és vezetőinek egyházszeretetét és áldozathozatalát. Püspök afiát az egyházközség nevében a gondnok és több gyülekezeti tag köszöntötte. Ezután Rázmány Csaba lelkesz a lakás építésének történetét ismertette. Az ünnepélyt szeretetvendégség követte.

Doktoravatás. A Protestáns Teológiai Intézet jún. 10-én Henk van de Graaf ref. lelkeszt egyetemes egyháztörténeti és Rolf Binder evang. lelkeszt újszövetségi teológiai tudományokból doktorrá avatta.

Olténia új metropolitája. A Román Ortodox Egyház választó kollégiuma ápr. 20-án Nestor Voiculescu helyettes püspököt Olténia metropolitájának és Victor Luca vikáriust Roman és Huși püspökének választotta meg.

Keresztény Békekonferencia. Prágában, jún. 22—29. között tartotta meg V. nagygyűlését, melyen közel 100 országból több mint 500 képviselő és megfigyelő jelent meg. A hazai felekezetek küldöttsége dr. Nicolae Corneanu metropolita vezetésével vett részt a gyűlésen.

Négymilliárd-negyvenmillión élünk a földön. Az ENSZ nemrég közölt demográfiai évkönyve szerint a föld lakossága 1976-ban 4 milliárd 40 milliót számlált; az évi szaporulat 1,9 százalékos — 76 millió ember —

volt. Ha ez a százalékarány nem változik, a föld lakossága 2013-ra megkétszereződik.

Földrajzi elosztás tekintetében földünk lakosságának több mint fele (57 százalék) Ázsiában él, utána következnek Európa (10,2 százalék), Afrika (8,2 százalék) és Latin-Amerika (6,4 százalék). A szűkszavú statisztikai adatokon túlmenően az évkönyv fényt derít a fejlett és a legszegényebb fejlődő országok közötti gazdasági szintkülönbségek fennmaradására, sőt növekedésére is. A legszegényebb fejlődő országokban a gazdasági elmaradottság s a belőle származó minden következmény együtt jár az éhínséggel, a gyengén tápláltsággal, a megfelelő orvosi ellátás hiányával, ennek következtében rendkívül alacsony az átlagéletkor, viszont nagyon magas a halandóság, főként a gyermekhalandóság.

Ez a nagy eltérés, amely ismételtm bizonyítja, milyen nagy a különbség a fejlett és a fejlődő országok népeinek életszínvonalai között, mindmégannyi érv amellelt, hogy fokozott erőfeszítést kell tenni a gyengébb fejlettség kiküszöböléséért, az összes államok és népek minél gyorsabb gazdasági, társadalmi és kulturális előrehaladásáért.

Felfedezés. A Sinaí-félszigeten levő Szent Katalin görögkeleti kolostor falában számos görög, szír, kopt, arab, örmény, georgiai, etióp, szláv és latin kéziratot találtak. A kéziratok századunk egyik legjelentősebb nyelvészeti felfedezése, amely lehetővé teszi a görög civilizáció és időszámításunk első századaí civilizációja sokoldalú vizsgálatát. Az athéni tudósok szerint a legértékesebb lelet a Codex Sinaiticus néhány fejezete, amely hiányzott az 1854-ben ugyanott felfedezett példányból.

HALOTTAINK

Biró Izsák ny. lelkész 78 éves korában ápr. 4-én elhunyt. Ápr. 6-án a nagykadácsi temetőben helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Báró József esperes végezte; az egyházi központ nevében Sebe Ferenc előadó-tanácsos, az egyházkör részéről dr. Szász Dénes, Csongvay Attila, Pál Dénes lelkészek mondottak búcsúbeszédet.

Emléke legyen áldott!

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja az 1978. évben belföldön és a szocialista országokban évi 70 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 — Cluj-Napoca, Lenin út 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Postai Központi Hírlapiroda Külföldi előfizetési osztályánál — Budapest, VII. Löwöde tér 7. sz. fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból az ILEXIM — Departamentul Export-Import Presă, P.O. Box 136—137 — telex: 11226. București, str. 13 Decembrie nr. 3 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 150 lej, mely összeggel ugyancsak az ILEXIM — Departamentul Export-Import Presă, P.O. Box 136—137 — telex: 11226, București str. 13 Decembrie nr. 3 címre fizetendő.

Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. A bevezető tanulmányt írta Szabó T. Attila. Sajtó alá rendezte B. Nagy Margit. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1977. 293 l.

A kötet Kelemen Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából jelent meg. A régi Maros széki unitárius székely családból származó tudós egyetlen, a művészettörténet tárgykörébe tartozó tanulmányai, cikkei gyűjteményével igyekszik jóvátenni — „némi késői elégtétel gyanánt“ — az eddigi méltánytalan mulasztást. Írásai jórészt elszórva: folyóiratokban, heti- és napilapokban jelentek meg. Négyszáznál valamivel több közleménye közül mindössze hat látott napvilágot önálló kiadvány formájában.

Már születésének 80. évfordulója alkalmával felvetődött munkáinak gyűjteményes kiadási terve. A szerző által tervezett mintegy 800 oldalas válogatás áttekintést adott volna a rendkívül gazdag életműről, „a történelmi tanulmányoktól (heraldika, család- és köztörténet, levéltárügy), a művészet- és művelődéstörténeti, valamint honismereti munkákig“. A terv nem valósult meg. Jelen kötet az akkoriban kiválasztott anyag további szűkítése. Lemond az egész életművet bemutató válogatásról, s főként Kelemen Lajosnak az erdélyi festészettel foglalkozó írásait nyújtja át az olvasónak — megtoldva azokat néhány szobrászat és iparművészet köréből származó tanulmánnyal, valamint három honismereti dolgozattal. Jóllehet ezek általában Kelemen Lajos fiatalabbkori írásai, mégis lenyűgözik az olvasót. A levéltári kutatások során előkerült történeti adatok rendkívüli gazdagsága lehetővé teszi, hogy mű és kora egyszerre elevenedjen meg a kötet lapjain.

A kötet első tanulmányai két XVI. századi erdélyi magyar mennyezetfestménnyel ismertetik meg az olvasót. A maga nemében egyetlen s legszebb ilyen emlék a gogánváraljai református templom mennyezetfestménye, amelyet 1869-ben fedezett fel Schulcz Ferenc építész. Kora és készítőjének neve azonban nyitott kérdés maradt. A kötet első tanulmánya e kérdésekre is választ ad.

Az akkor középiskolás szerző nevéhez fűződik a legrégebb évszámos mennyezetfestményünk (1526) felfedezése az ádámosi unitárius templomban. Az *ádámosi mennyezetfestmény és szentélyszék* címet viselő második tanulmány ismerteti a mennyezetrekeszek elhelyezésének eredeti sorrendjét, s az egykoron Ádámoson is birtokos Kápolnai Bornemissza család címerének tanulmányozása alapján elutasítja azt a fel-

tevést, mely szerint a mennyezetet szebeni mester készítette. Az unitárius vonatkozású adatokban gazdag és jegyzetekkel bővített tanulmány kitér a szentélyszék eredeti helyének tisztázására is. Ennek rendjén utal egy ismeretlen „vándor firkálgató“ által a szentélyszék hátára írt kétsoros versre, melyet a felirat *Epitaphium Francisci Davidis*nak nevez. Ennek első sora azonos annak a hosszabb költeménynek a kezdetével, amelyet Jakab Elek s utána Dávid Ferenc több életírója az egyházalapító püspök által börtönében írt elégiának szert feltüntetni. „Az ádámosi padfelirat nézetem szerint igazabban nevéen nevezi a gyermeket, s e tekintetben nagyon becses adat... Valószínűleg Dávid Ferenc valamelyik buzgó híve — talán Karádi Pál vagy a költő Bogáti Fazekas Miklós — tollából került ki, s csak az utókor tulajdonította a Dávid Ferenc művének.“

Mennyezet- és karzatfestmények a XVII. századból című tanulmányával Kelemen Lajos áttér azon műemlékek ismertetésére, amelyekről nagyon kevés közlemény jelent meg a szakirodalomban. Ez a kötet terjedelemben leghosszabb tanulmánya. Időrendi sorrendet követve ismertet meg a legrégibb erdélyi magyar karzatszítmény sorsával, amely a sövényfalvi református templom szentélykarzatán volt 1609-től 1898-ig, mikor is a műemlékek értékéről tájékozatlan lelkész hibájából elpusztult; az 1613 (?) évszamos csikdelnei katolikus templom mennyezetfestményével, amely a legrégibb, legnagyobb és legszebb ilyen emlékünk; a gyalakutai református templom nagyértékű mennyezetfestményével, amelyet mezőbándi Egerházi — másként Képiró — János készített 1625-ben; a gelencei katolikus templom hajójának 1628-ban, valamint a farcádi és székelydályai református templomok 1629-ben, illetve 1630-ban készült mennyezetfestményeivel; a magyarfülpösi református templom 1642-ben készült mennyezetével, amely Asztalos János mester alkotása.

A 7. és 8. rész két Maros széki, Nyárád menti unitárius templom mennyezetfestményeit mutatja be. A nyárádszentmártoni és szentgericei mennyezetfestményekről szólva a szerző megállapítja, hogy bár néhány mintájukon szászos hatás érzik, kétségtelen, hogy mindkettőt székely asztalosok készítették.

A nyárádszentmártoni közvetve éppen úgy Ali basa 1661. évi dúlásának köszönheti létét, mint egykorú társai közül a pókai református vagy az énlaki unitárius templom 1668. évi híres székely betűs mennyezetfestményei. A templom nyugati karzatának felirata szerint a török úgy elégette a templomot, hogy csak falai maradtak meg. A török pusztítás után néhány évvel, 1667-ben, a helyreállítási munka során készült a 63 négyszögletes új mennyezet. Készítői — a magát gálfalvinnak nevező — Kozma Mihály és Havadi András.

A két asztalosfestő mester munkáját részletesen meg lehet különböztetni egymástól, éppen a 88 négyszögű kazettás szentgericei unitárius templom mennyezetfestménye alapján, melyet három évvel később, tehát 1670-ben, már egyedül készítette Kozma Mihály. Egyedül dolgozva jobbat alkotott, mint Nyárádszentmártonban társával. Az ott használt minták közül többet módosítva alkalmazott, s több új csinos mintát is használt.

A szentgericei mennyezettel egy évben készült két Udvarhely széki asztalosfestő — szombatfalvi Asztalos János és András — alkotása a

felsőboldogasszonyfalvi református templomban. Ez — 60 festett kazet-tájával, 145 festett négyszögével és négy háromszöglapjával — nemcsak Székelyföld, hanem Erdély legnagyobb festett mennyezete.

A tanulmány tizedik része a Kolozs megyei Tancs református templomának 1676. évi mennyezetfestményével, s annak a magyar — és főleg protestáns — templomokban idegen szellemű ábrázolásainak készítőjével, Parajdi Ilyés János asztalosfestő mesterrel foglalkozik. A szerző feltételezi, hogy mint „élelmes székely“, aki szülőföldjéről messze elvándorolt, görögkeleti templomokban is dolgozott s ott tanulhatta mintáit.

A továbbiakban a kecsedkisfaludi református templom 1690-es évekből származó mennyezetfestményét, a Kolozs megyei Magyarvalkó református templomának karzatfestmény-maradványait, a nádasdaróci református templom — Balás András mester által 1687-ben festett — padfestményeit, a 13. részben pedig gyalui Asztalos János három — 1692 és 1699 között készült — művét, a ketesdi és magyarbikali mennyezet-, valamint a vistai karzatfestményeket ismerteti a szerző.

A tanulmányzáró 14. részben a szerző tanulságos módon összegez, és történelmi magyarázattal szolgál a XVI. és XVII. századi emlékmaradványok közötti „nagy hézag“ okaira. (A XVI. századból csupán négy emlékünk van, kettő ezek közül is töredék.)

A XVIII. század mennyezetfestményeivel s templomdíszítéseivel, valamint történetükkel ismertet a következő három tanulmány. A XVII. század virágzó művészete utáni nagy hanyatlás emlékei ezek. Tagadhatatlan érdemük, hogy legalább fenntartják az eltanult formákat, s ezek aztán népies díszítőelemekké váltak.

Az erdélyi kézművesség, a hímesoszlop-faragás reánk maradt legrégebb és legszebb emlékeinek állít írásos emléket Kelemen Lajos a szentbenedeki Kornis-kastély 1673-ban faragott gerendatartó és díszoszlopainak ismertetésével. Kettő ezekből — írja — „a magyar népművészet ma is élő forma- és ízléskincstárának eddig ismert legrégebbi hiteles évszamos és névjelzéses hímes faragott faemlékei“.

Érdekes falfestmények kerültek napfényre a szováti unitárius templom 1925-ben történt javítása közben. A templom a XIII. század második felében vagy a XIV. század elején épült; a XIV. század legvégén vagy a XV. század elején új boltozattal s díszes boltzáró kövekkel látták el; déli ajtaját Mátyás király idejében készítették; kis előcsarnokai, csinos szószéke és díszes szószékkoronája csak 1790-ben készültek, de a köemlékek (boltzáró kövek) s a szép freskók — ismeretlen mester művei — hatszázados, becses művészi alkotások. A templomhajó déli oldalának Pietà-képe, s szomszédságában a „megdicsőült üdvözítő“ töredékes állapotában is Erdély legrégebb freskói közé tartozik. A hajó északi falának freskói valamivel később készülhettek, a címeres boltzáró kövekkel egyidőben, sajnos csak tönkrement állapotban sikerült lemásolni őket, pedig egyikét jelentették a legértékesebb erdélyi alkotásoknak.

Ritka, szinte egyedülálló emlékekkel foglalkozik *A küküllővári tatárfej* c. tanulmány. A középkori emlékdarab — egy hatalmas festett tatárfej — a küküllővári református templom fedele alatt „a legrégebb tatárkép az egykori magyar templomi festőművészet emlékei között, s Európában egyik legrégebbi képe a tatár viseletnek“.

Amolyan állandó intő emlékjel volt e lángok között megfestett tar-
tarfej — mondja a szerző, s nem mulasztja el, hogy műemlékféltő ag-
godalmának ne adjon hangot: — „minket ezek az emlékek nemcsak a
mongoljárás óriási pusztításaira, hanem arra is kell hogy emlékeztet-
senek, hogy tartsuk számon és hozzuk napvilágra minden régi templo-
munk művészi emlékeit, s mentsük meg, ami még menthető. Mert
nem vagyunk olyan gazdagok az ilyenekben, hogy... az ismeretlenség
sötétjében rejtőzködjének és úgy pusztuljanak el, hogy bár fölvételek és
leírások ne maradjanak róluk, s örökre elveszenek művészettörténetünk
számára.“

A következő tizenkilenc tanulmány az erdélyi iparművészet és
szobrászat emlékeire vonatkozó írásokat tartalmaz. Ezt a részt az *Ada-
tok a kolozsvári képirás történetéhez* c. tanulmány nyitja meg. A ta-
nulmány első részében a szerző néhány új adatot közöl, melyek közül
a legrégebbiek a kolozsvári unitárius egyházközség számadáskönyveiből
valók. Az első név szerint is megnevezi a kolozsvári festők közül Képiró
Istvánt, aki a mai Mátyás-szobor tájékán János Zsigmond fejedelem alatt
épült és a XVIII. században lebontott ún. kis templomban dolgozott. A
számadáskönyv szövegéből az is megállapítható, hogy az 1631. év restau-
rálási munkák rendjén nem képeket, hanem ígéket — tehát mondatok-
at, feliratokat — festett újra.

A második részben a kolozsvári unitárius diákok és a képirás kap-
csolatával foglalkozik; adatait a kolozsvári unitárius kollégium 1626-ban
kezdődő seniori feljegyzéseiből meríti, melyek a XVII. század végéről
három adatot tartottak fenn a diákok azon szokásáról, hogy ünnepélyes
alkalmakkor hivatásos képirókhöz fordultak a kor szokásos „üdvözlő-
lapjainak“ készítése, illetve díszítése érdekében.

A tanulmány harmadik része a kolozsvári asztaloscéh 1638-tól kez-
dődő számadáskönyvéből tesz közzé egy részletet, amely az asztalos és
képiró díjazásának jelentős különbségéről, valamint a két mesterség
különválásáról, s a közöttük levő versengésről és irigységről tudósít.

A korabeli iparművészet néhány képviselőjével, munkáikkal és mun-
kaadóikkal, fennmaradt szerződéseikkel ismertet meg a következő tizen-
egy tanulmány. E részben olvashatunk Ötves Pomerán Gergely
(György?) gyulafehérvári udvari képiróról, kinek János Zsigmond adott
kiváltságlevelet; az erdélyi heraldika virágkorát képviselő Gyulafehér-
vári Pál Deákról, aki a XVII. század elején a fejedelmi udvarban dol-
gozott címerfestőként, a református nagybányai Csengeri Képiró Ist-
vánról, egy 1927-ben felfedezett 300 éves címeres nemeslevél alapján, a
szárhegyi Lázár család levéltárából előkerült szerződésről, amely Lázár
István 1670. évi oltármegrendelését tartalmazza az oltárkészítő és szob-
rász-festő Lengyel Pétertől, s mint ilyen, a XVII. századi Erdélyből szár-
mazó unikum; Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvarában dolgozó német
festő — Képiró Gothard — 1678. évi fizetéséről; Páldi István református
rézmetszőről, kit egyháza Leydenbe küldött tanulni, majd 1755-ben rá-
bízta a kolozsvári református kollégium nyomdáját; Krausz József vá-
radi festő-képiró Teleki Ádámnak írt leveléről, és szerződésükről, amely
arra enged következtetni, hogy „egyaránt festett ládat, asztalt és arcké-
pet“, amint azt a szükség megkívánta; Bánffy György gubernátor leve-
lei között talált segélykérő folyamodványról, mely a szegénysorsú oltár-
készítő piktor Csürös Mihály — a székelykáli Nepomuki Szent János ol-

tár készítőjének pénzkérelméről tudósít; Bölöni Sikó Miklós unitárius festőművésztől, kinek rövid önéletrajzát a sokoldalú gyűjtő, egykori unitárius teológiai tanár — Simén Domokos — „gyűjtőbuzgalma csiholt ki a művészből“; az ígértes tehetségű, de fiatalon elhunyt unitárius festőművész Túri Jobbágy Károlyról, aki Kolozsvárt Ferencz József, későbbi unitárius püspök osztálytársa volt, s legelső arcképrajza kiváló tanára, Mikó Lőrinc Imre nevű 8 éves fiának finom ceruzarajzú arcképe 1855-ből; a régi székely nemesi családból származó, s az unitárius egyháznak is számos jeles egyéniséget adó Gyergyai családból származó Gyergyai Mihály ránk maradt ötvöskönyveiről, amelyek nemcsak a XVII. századi ötvösség rajzkészségének nagybecsű bizonyítékai, hanem a régi híres kolozsvári ötvösség illusztrációs kincsei is.

A következő néhány tanulmány a kor iparművészetének reánk maradt emlékeivel ismert meg: a nyáradkarácsonyfalvi református egyházközség kókuszdió alakú kelyhével; a kolozsi unitárius egyházközség régi kelyhei közül két úrvacsorai kehellyel, melyek közül az első a reformációt megelőző kor alkotása, s mint régi katolikus áldozókehely juthatott az unitáriusok birtokába, és egyike a legszebb erdélyi emlékeknek; a másik pedig Báthori Gábor fejedelem korából származó szép, reneszánsz úrvacsorai kehely.

Nagyteremi Sükösd György síremléke egy érdemes unitárius emléket idézi, aki 1631. évi végrendeletében azt is meghagyta, hogy faluiban az unitárius vallásban „se a szegénységet, se köztük levő prédikátorokat meg ne háborgassák és semmi szín alatt más vallásra ne kényszerítsék“, mert a szegény nép lelkiismerete ebben a hitben nyugodott meg.

Az egyes egyházak sok becses emlékét őrizték meg a XVII. és XVIII. század háziiparának. Az erdélyi hímző háziipar néhány szép emlékét ismerteti *A sövényfalvi református egyház hímzései* című tanulmány. *A régi marosi református egyházmegye legrégibb matriculájából* a XVI. század végén kezdett és a XIX. század első feléig vezetett — papi és mesteri javadalmak, adományok, ingó- és ingatlan vagyonösszeírások jegyzőkönyvéül szolgált — becses kézirat néhány adatával ismerkedhet meg az olvasó. Az ebben található tömördek apró, de becses adat s a számos kisebb oklevélmásolat sok értékes anyaggal járul hozzá az egykori Maros szék egyház- és művelődéstörténetéhez.

A marosvásárhelyi református temető legrégibb sírköveiről szól az iparművészeti témakört záró írás. A XVII. századból mindössze 7 sírkő maradt fenn, a temető cintermének közvetlen szomszédságában. A legrégibb sírkő a református nagytemplomból került a cinterembe, amelynek 1698-ban épült cserfaszínje a legrégibb erdélyi temetőszín. A címeres, párkányozott — fehér mészkőből készült — fedősírkő Marosvásárhely egy kiváló városbírójának — Szabó Mihálynak — emlékét őrzi 1627-ből.

A kötet végén három honismereti tanulmányt találunk. Olvasásuk közben sajnálattal gondolhatunk arra: milyen nagy veszteség, hogy Kelemen Lajos egy életen át melengedett vágya — az Orbán Balázs-féle Székelyföld leírásához hasonló mű megírása — soha nem válhatott valóra. *A Mezőség széléről* három falut ismertet a szerző, művészettörténeti emlékeiket történelmi múltjukba ágyazottan mutatja be.

Kalotaszeg aránylag kis területének több mint nyolcszáz éves tör-

ténelmi múltjából ad érdekes izelítőt a *Kalotaszeg történelmi és műemlékei* c. tanulmány.

A kötetzáró írás unitárius vonatkozású: *Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történetéhez*. E templomkastélyokat a védekezés szükséglete hozta létre. Legtöbbjüket kőkerítés övezi, csak néhányukat látták el kőfallal és bástyákkal. Építésükről alig van krónikás vagy okleveles adat. Kelemen Lajos az 1789. évi, Lázár István püspök vizsgálati jegyzőkönyvei alapján ismerteti Bölön, Homoródszentmárton, Nagyajta, Sepsiárkos és Székelyderzs templomkastélyait, valamint a vizitáció meghagyásait is. Ma is megvan mindeniknek — Homoródszentmártont kivéve — az erődítménye; a nagyajtaiban és a székelyderzsiben freskók is maradtak fenn.

Összefoglalóként elmondhatjuk: a történelmi adatok és utalások lenyűgöző gazdagsága ellenére Kelemen Lajos minden írása olvasmányos.

Szólnunk kell a tanulmánykötetet kiegészítő, illetve teljessé tevő bevezető tanulmányról s a gazdag jegyzet- és képanyagról.

A napvilágot látott futó méltatások és megemlékezések után sürgető igényt elégit ki a Kelemen Lajos életét, emberi arcát, pályafutását, gazdag tudását és anyagismeretét, sokoldalú érdeklődését és munkásságát bemutató bevezető tanulmány. Ebben Szabó T. Attila egy szakadatlan, önzetlen szolgálatban eltöltött élet legfontosabb mozzanatait örökítette meg.

A bevezető tanulmány bő jegyzetekkel van ellátva. E jegyzeteket követően a rövidítések jegyzéke; majd a kötet gondozójának — B. Nagy Margitnak — magvas megjegyzései következnek.

A kötet gondozójának munkáját dicséri, hogy a tanulmányokhoz fűzött rendkívül gazdag jegyzetanyagot a szerző más műveiből vett idézetekkel bővítette, s hogy a további kutatásokat megkönnyítse, a témára vonatkozó újabb irodalmat is közli.

Gazdagítja és szemléletessé teszi a kötetet a 139 fénykép és rajz, melyek azonban kissé indokolatlan módon kerültek a bevezető tanulmányhoz tartozó jegyzetek első lapja után. Úgy véljük, hogy a külön jegyzékben is feltüntetett képek és rajzok számait nem lett volna fölösleges feltüntetni a tanulmányok szövegének megfelelő helyein is.

A tanulmánykötetet borító védőlap szép, a művészettörténeti témához illő, — sajnos nem tudni, ki jóízlését dicséri. A borító hátlapján látható Kelemen Lajos-portré Erdélyi Lajos felvétele alapján készített sokszorosítás.

Amikor letesszük kezünkől ezt a Kelemen Lajos-i életművet részben bemutató — s magában is páratlanul gazdag — tanulmánykötetet, mély hálát érzünk az érdemes tudós és unitárius ember iránt. Ezért véljük találónak, valljuk igaznak a Mestert és életművét méltató Szabó T. Attila sorait: „... az emlékezés fényében még tisztábban ragyogva hirdeti mindannyiunknak szóló örök tanításként: a testi halál csak a pillanatnak hódoló, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött ember és tudós élete a maga gazdag eredményeivel, követésre készítő példaadásával örökre beleépül a közösség erkölcsi, társadalmi, művelődési és tudományos életébe.“

Kovács István

B. Nagy Margit: Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1977. 275 l.

B. Nagy Margit eddig megjelent építészeti és művészettörténeti tanulmányainak sorozatát gazdagítja ez a könyv. Folytatása egy komoly és rendszeres kutatómunkának, mely a XVIII. század végének és a XIX. század elejének erdélyi építészetével, építészeti stílusával foglalkozik. Egy olyan témát igyekszik bemutatni, amely kedvenc kutatása tere: „a barokk és a klasszicizmus közötti átmeneti korszak”. Munkamódszere „a meglévő emlékműanyag és a levéltári források együttes elemzésén” alapul, tehát ugyanaz, mint amelyet megelőző két könyvének megírásakor is alkalmazott.

A könyv első része kilenc dolgozatot tartalmaz, melyekben B. Nagy Margit eddig még kevésbé járt utakon és módszerekkel mutatja be a XVIII—XIX. század fordulójának erdélyi építészeti stílusirányzatait, azok változásait, módosulásait és egymásra való hatásukat. Az építészeti formák szerinti eddig használatos csoportosítás helyett a kor jelentősebb építőmestereinek, „pallér“-jainak kiemelkedő alkotásain keresztül ismerteti a még virágkorát élő barokk építészetet, amelyben azonban már kezd megmutatkozni a klasszicizmus, sőt fellelhetők a romantika egyes elemei is. A rendelkezésére álló levéltári anyagból sok esetben azonosítja az olyan építészeti alkotásokat, melyeknek építői vagy tervezői még szakkörökben is ismeretlenek voltak, vagy csak feltételezésekre szorítkoztak szerzőségüket illetően.

Számunkra igen nagy értéket jelent a könyv harmadik tanulmánya, melyben Türk Antal építőmester tevékenységét mutatja be, kinek kimagasló építészeti alkotásai közé tartozik a kolozsvári unitárius templom tervezése és építése. A kolozsvári unitárius egyházközség vezetősége a Türk Antal által elkészített terv elfogadásával, 1792. máj. 21-én szerződést köt a templom építésére, melynek alapján júl. 16-án megtörtént az ünnepélyes alapkövetétel is, majd nem egészen négy és fél esztendő munka után elkészült templomot „1796. dec. 14-én fel is szentelték“.

A templom építése történetének, stílusának, a homlokzaton, karzatain, belső formájában használt díszítő elemei bemutatása és ismertetése után említést találunk arról, hogy „Türk munkássága nagy hatással volt mind a korabeli, mind a XIX. század eleji templomépítészetre“, ugyanígy „a kolozsvári unitárius templom is nagy hatással volt az utána épülő vidéki unitárius templomokra“, amelyek igen nagy számban épültek ebben az időben. Ezt a hatást leginkább a küküllőszéplaki és a torockói unitárius templomokon ismerhetjük fel.

„Ugyancsak a kolozsvári templomot idézi az 1841 és 1869 között épülő székelyszentmihályi unitárius templom belső terének megformálása és tagolása is. Az építész Pákey Lajos itt már tudatosan igyekezett Türk stílusának, pontosabban az unitárius főtemplom formáinak átvételére. A kövendi unitárius templom oldalbejárata feletti karzat Kolozsvár és Torockó felé is utal. Az 1842—1844 között épülő homoródszentpáli unitárius templom dupla heverderekkel tagolt, nyomott boltozata szintén közel áll a Türk-féle boltozattípushoz. A korondi, a kissolymosi (1799—1811), a böződi (1810), az újszélelyi (1816—1827), a csekefalvi (1833), a désfalvi (1843), nagykadácsi (1837), gyepesi (1844), recsenyédi (1866) unitárius templom terjedése pedig szemléletesen érzékelteti, hogy a Türk-

féle lapos boltozat a XIX. században hogyan alakult át tükör boltozattá, majd sík mennyezetté.“

A könyv második részét képező hatalmas méretű jegyzetanyag, az 1700—1850 közötti időszak kolozsvári művészeinek és mestereinek felsorolása, a gazdag fényképanyag, valamint a részletes névmutató arról tanúskodnak, hogy egy nagyon komoly és elmélyült munka, levéltári kutatás és dokumentálódás előzte meg B. Nagy Margit ezen legújabb, reméljük nem az utolsó könyvének megjelenését.

Andrási György

Long, J. Arthur: Fifty years of theology, 1928—1978. The vindication of liberalism. (A teológia ötven éve, 1928—1978. A liberalizmus igazolása.) The Essex Hall lecture for 1978. The Lindsey Press London. 1978. 16 l.

„Essex Hall“ jubileumi előadás az angol unitárius egyház jelenlegi szervezetének megalkotása óta eltelt ötven év teológiájáról. A visszatekintés célja az előrenézés és útmutatás az egyház jövőjének formálásához. A szerző ismert teológus, a manchesteri unitárius teológiai intézet rektora és az egyetem teológiai fakultásának tanára.

A tanulmány első része átfogó történeti képet nyújt a teológia utóbbi félévszázados alakulásáról és fontosabb törekvéseiről. Az első világháború utáni évtizedek teológiáját a konzervativizmus és dogmatizmus jellemzi. Az uralkodó teológiai irányok — barthianizmus, új ortodoxia, pozitívizmus, egzisztencializmus — mind liberalizmuseellenesek voltak, és akadályozták az unitárius teológia fejlődését. A szerző kiemeli azokat a liberális teológusokat, akik az erős konzervatív légkör ellenére is hűségesekek maradtak a szabadelvű protestantizmushoz. Ilyenek voltak: Dean Inge, J. F. Bethune-Baker, C. E. Raven, H. D. Major, W. R. Matthews, B. H. Streeter, E. W. Barnes, C. J. Cadoux és mások.

A munka második része a liberalizmus igazolásával foglalkozik. A konzervativizmus és dogmatizmus elkerülhetetlenül visszahatást váltott ki, és olyan teológiai fejlődést indított el, mely végeredményben a szabadelvűség igazolását eredményezte. A szabadelvű teológia úttörőinek a szerző Dietrich Bonhoeffer, Rudolf Bultmann és Paul Tillich teológusokat tartja, akik a teológiai liberalizmust újból hatékony erővé tették. Angliában a változást John Robinson 1963-ban megjelent *Honest to God* c. híres műve jelzi. A teológia radikális irányú fejlődését elősegítő tényezők közül Arthur Long megemlíti Alfred North Whitehead filozófus tanítványainak ún. „process“ teológiáját, Jürgen Montmann és Wolfhart Pannenberg nevéhez fűződő „remény teológiá“-t, a világban végbemenő strukturális társadalmi változásokat, a II. vatikáni zsinatot, az ökumenikus mozgalmat, a békéért folyó küzdelmet.

A befejező rész a teológia félévszázados fejlődésének jövőbe mutató eredményeit foglalja össze. Az angol unitárius egyház kedvező teológiai légkörben ünnepli szervezetének félévszázados jubileumát. A múlt és a jelen figyelmeztetés és felhívás arra, hogy teológiájában törekedjék keresztényibb és teisztikusabb lenni. Ez pedig azt jelenti, hogy Istenben felelősen kell hinnünk. Róla felelősen beszélünk és az embertestvér mellett állást kell foglalnunk, úgy, amint Jézus tette. Mindez lehetőség és feladat, vállalásától jövőnk milyensége függ.

(—)

SEMANĂTORUL CREȘTIN

Revista Bisericii Unitariene din R. S. România

Anul 84

Nr. 2

1978

CLUJ-NAPOCA

CUPRINSUL

Dr. Lajos Kovács: Mesaj de Rusalii	87

STUDII

Dr. Árpád Szabó: Rezultatele cele mai recente ale cercetării științifice a Noului Testament partea I-a	88
Dr. Dániel Borbáth: Sámuel Borbély	104
Dr. István Molnár: Intrebuințarea informațiilor provenite din gestiunile curatorilor în munca de cercetare a istoriei parohiilor .	108
Géza Fóris: Date din istoria parohiei Pipea partea II-a	114

LUCRĂRI OMILETICE

Ferenc Benczédi: Postul adevărat	121
Evanghelie triumfătoare peste ruine	123
Acceptarea menirii creștine	124
Imre Gellérd: Gedeon	126
Mihály Göncz: Sămăriteanul milostiv	131
Sándor Keresztes: Muncă și rugăciune	134
Dezső Szabó, Jenő Gál: Scheme de predici	136
VIAȚA BISERICESCĂ ȘI ȘTIRI	147
RECENZII	155

Colectivul de redacție — Editors

Președintele și redactor responsabil: P.S.S. dr. Lajos Kovács, membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó (redactori),
Ferenc Sebe și György András

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. România

Volume 84

Number 2

1978

CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

Message of Pentecost, L. Kovács 87

STUDIES

The latest results of scientific research of the New Testament part I,
Á. Szabó 88
Samuel Borbély, D. Borbáth 104
The use of the data of the curatorial accounts in the church
history research-work, I. Molnár 108
Data about the history of the Pipea Unitarian Congregation
part II., G. Fóris 114

SERMONS

The real fasting, F. Benczédi 121
Gospel above the ruins, F. Benczédi 123
The acceptance of the fate, F. Benczédi 124
Gedeon, I. Gellérd 126
The merciful Samaritan, M. Göncz 131
Work and prayer, S. Keresztes 134
Sermon sketches, D. Szabó, J. Gál 136

CHURCH LIFE—NEWS 147

BOOK REVIEWS 155

Intreprinderea Poligrafică Cluj, Municipul Cluj-Napoca 3068/1978

